

عمومی دیلچیلیک

(زبان شناسی عمومی)

دوکتور علی داشقین

ÜMUMİ DİLÇİLİK

Dr. ALİ DAŞKIN

1. Baskı

Təbriz- 2009

Tel: (+98) 914. 406. 64. 47

ISBN:978-964-8402-92-6

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۴۰۲-۹۲-۶

عمومی دیلچیلیک

(زبان شناسی عمومی)

دوکتور علی داشقین

عمومی دیلچیلیک

دوکتور علی حسین زاده (داشقین)

رقعی/ ۱۰۴ ص./ تبریز/ بیرینجی چاپ/ ۱۳۸۸

نشر هاشمی سودمند/ ۵۰۰ ج./ ۱۹۰۰ تومن

شابک: ۹۲-۹۲-۸۴۰۲-۹۶۴-۹۷۸-۹۲-6-978-964-8402-92-6 ISBN:

=====

حق چاپ و امتیاز برای مؤلف محفوظ است.

تلفن مؤلف: ۴۷-۶۴-۴۰۶-۹۱۴(+۹۸)

تلفن ناشر: ۹۳-۵۳-۵۵۵(۰۴۱۱)

بهای دُر بزرگ از بهر این است کز اوّل با بزرگان همنشین است. " نظامی گنجوی "

زبان، این موهبت بزرگ الهی بیشک یکی از هدایای گران قیمت خالق بر مخلوق خود می باشد که برای رهایی او از بار گران تفکر ارزانی داشته است. این پل مستحکم میان اندیشه انسانی و بیان، راه پر نشیب و فرازی است که فرزند، بشر در طول میلیونها سال آن را پیموده و نتیجه فعالیتهای ذهنی خود را در قالب کلام و با زینت بیان به نسلهای بعد از خود هدیه کرده است. همانگونه که جمال انسان به کمال اوست، کمال کلام نیز به مکتب جمال است و بس.

زبان، در برگیرنده کوچکترین آواها و بزرگترین آثار کلامی است که از عقل سلیم بشر و هماهنگی ارگانهای منظم او سرچشمه می گیرد و همه احساسات، ابرازات، عشق، محبت، نفرت، نیاز، یاری و کلیه فعالیتهای اجتماعی او را شامل می شود. بی تردید اگر نبود این هدیه بی بدیل و بی نظیر، کمال انسانی از ظهور در جمال کلام عاجز و ناتوان می بود و بدین صورت دنیای بی آهنگ و هستی لال گریبانگیر همگان می شد. فاصله ای که بین تفکر و زبان گویا طی می شود راهی است که مار از درون چاه عمیق جهالت به قله بلند کوه سعادت می رساند و بدین ترتیب موجب خوشبختی انسان و آزادی او از بند سنگین اندیشه می شود.

زبان، این موسیقی و آهنگ دلنشین که به داد اشرف مخلوقات رسید، است، او را در نیایش حق، ابراز حقیقت و آرایش هنر نطق یاری نموده و صحنه زیبای ادبیات جهان هستی را به طرز شورانگیزی آراسته است. آنچه که سر آدمی را بریاد و نیز آن را از چوبه دار نجات می دهد زبان است. آنچه که عشق معنوی و طلب بلورین انسان را بر خانه دل دیگران سلطان می سازد زبان است. نخستین خواب شیرین کودک، آدمی با لالائی دل انگیز مادر و در قالب کلام نشأت گرفته از مکتب جمال شکل می گیرد. زبان

شعیر و اندیشه انسانی را با کمک قلم که خداوند به آن سوگند یاد می کند به رشته تحریر درمی آورد و حسن خیال انگیز فرزند آدم را بر تمامی طبیعت اثبات می کند.

آری، جاده هموار زبان، در صورتی که از ترسیم تاریک سودجویان و فتنه انگیزان زمان بدور باشد مارا به بهار سرسبز ذات و گلشن راز هستی خواهد برد. زبان، این واسطه بی منت و ابزار انسیت به قدری ظریف و به اندازه ای سفت و سخت است که استفاده از آن را بوسیله اهل آن ضروری می نماید. چرا که زبان تنها زبان گفتاری و نوشتاری نیست بلکه رشته الفت، نمایشگاه حکمت و ریسمان وحدت است. بطوری که کو-بکترین اشتباه اهل علم به ویژه علم زبان و زبان شناسی ممکن است مسیر حرکت وحدت آفرین جامعه را به پرتگاه جهالت سوق دهد و موجب بروز ضرر و زیانهای جبران ناپذیری گردد. عکس این هم صادق است. زبان شفاف متکی به حقیقت و آغشته بر حکمت، آدمی و در نهایت اجتماع انسانی را به سوی دروازه طلایی آگاهی راهی کرده و اصل انسانیت هم چنین چهره واقعی عدالت را توصیف خواهد کرد. ناگفته نماند که مباحثات و مندرجات موجود در اثر حاضر، از هیچ یک از زبانهای دنیا و ملل مختلف بصورت فردی و یکجانبه جانبداری نکرده و به همه زبانها از دید علمی و زاویه تحقیقی نگریسته است.

در این مقوله و یا کتابچه کم حجم و کوچک تنها عناوینی از عنوانهای وسیع و گسترده زبان شناسی مطرح و به توضیحات مختصر آنها اکتفا شده است. اینگونه اختصار و کوتاه گوئی دلایل گوناگونی دارد که از جمله آنها می توان به بی حوصلگی افراد جامعه در خصوص کتاب خوانی، سنگینی مطلب، گرانی کاغذ و دیگر عوامل مربوط به چاپ اشاره کرد. با این همه، به گسترش روز افزون علم و بیداری ملتها امید کامل داشته و هرچه بیشتر علمی- فرهنگی شدن اجتماع بشری را از صمیم قلب آرزو مندیم.

دیل و اونون اؤنمی

بوخاریداکی مۇوضولارین هر بیرى، اؤزونه اؤزل آچیقلاما، اینجه لمه، اثبات و یشری گلدیکجه اویغون اؤرنک لر گؤزله ییر. هئچ مۇوضونو هم ده ایندیکی زاماندا لازیمی ندنلر و ثوبوتلار اولمادان، کیمسه یه اوتدورماق اولماز، اولورسا بئله، بیلیم دونیاسینا بؤیوک زیان گتیرر.

اؤرنک اولاراق، آمریکایا بیلیم آدامی هارنر و پروفئسسور روبئرت اینترکس مئیمونلارین دیل و سسلرینی آراشدیرمیشلار. هر شئیدن اؤنجه بیلمه لیییکی کی، هر بیر آراشدیرماجینین چالیشما سونوجو کسینلیکله دوغرو و یوزده- یوز آل وئریشلی دئییلدیر. آراشدیرمانین گتیردییی قازانچ، وئردییی آچیقلاما و آچدیغی جیغیر، بیلیمین قارشیسینداکی قارائلیق یوللارا ایشیق توتماقدیر.

۱. دیل و گوندلیک گرکالر - احتیاجلار - انسانلاری سحر - آخşam چابالاماغا، چالیشماغا، داحا دوغروسو دورمادان قاچماق زوروندا بیراخان ندیر؟ گؤره سن بونجا تلاش و ایضطیراب نه اوچوندور؟ ندن هرکس یاتاغیندان قالخار - قالخماز ایش - گوج پئشینده دولاشیر و گون بویو اؤزونه اولمازین آجی - آغریلاری روا قیلیر؟ مسئله آچیقدير.اونو عؤمور بویو قاچدی - قوودویا گؤتورن، سون آنلارینا دک سوروم - سوروم سوروندورن، اونون گوندلیک گرکلریندن باشقا هئچ بیر شئی دئییلدیر. بونو دا بیلیریک کی، هر تورلو گرہ یی و احتیاجی آرادان قالدیرماق اوچون، اونا اویغون آراج یاخود دا وسیله لر لازیمدیر. گرہ ییمیزی و گوندلیک احتیاجیمیزی آرادان قالدیرماق اوچون باش ووردوغوموز هر بیر انسانین اؤزونون ده بیزیم کیمی یا دا باشقا تورلو احتیاجی واردیر. همین ایکی یانلی گرہ یی بیر - بیریمیزه دوشوندوروب چیخیش یولو تاپماق اوچون بیر وسیله نین وارلیغی هر ایکی طرفی دریندن دوشوندورور و بو دوشونجه بو گوندن دئییل، انسان اوغلونون ایلک یارانیدیغی گوندن اورتایا چیخمیشدیر.

بورادا اۆزۈنۈ گۆسترن و نه قدر اۆنملى اولدوغونو اثبات اندن آراج يا دا وسيله، دىل دير. دىلين ياردىمى ايله اىستك لرىمىزى اورتايا قويور، آلىمىزدن گله بىلن كۆمك و ياردىمى دا اۆتۈرۈپك. دىل اولماسايدى، اولو تانرى دىلى بىرىنچى هم ده اولدوقجا دىرلى باغىش و پاى كىمى آدم بابا و حاووا آنايا بخش ائتمه سه ىدى، بو گونكو گئنىش و گلىشمىش دىل، دىلچىلىك و اوندان آسلى اولان چوخ بوداقلى ساحه لر ده اولماز، گونلوك سورونلارنىمىز چۆزۈپ آرادان گۆتۈرمك وسيله مىز ده اولماياقادی.

بونو دا اونودمالىيىق كى، دىل دندىيىمىزدە آنجاق انسان دىلى دئىل، بوتون وارلىقلارین و جانلىلارین دىلى دوشونولور و هر بىرىسى اۆز چرچىوه سىندە هم ده تارىخین آیرى- آیرى قاتلاریندا گۆتۈر- قوی ائدىلیر.

۲. دىل و انسان ياشامىنین آنلامى - بىز، انسان اولاراق چوخ گئنىش معنالى و دولغون بىر عۆمۈر سوروروك و بو عۆمۈرون وئرىملى، بركتلى و سونوجلو اولماسىنى گودوروك. ائله بونا گۆره ده، دىرلىك و وارلىغىمىزین آنلاملى گئچمه سى اوچون هم ده دوغولوب، دونيايا گۆز آچدىغىمىز آندان بىر آراج يا دا وسيله آردىنجا گزىرىك. همىن وسيله اۆنجه سس، داخا سونرا دا سس بىرلىشىمى و داخا سونرا سۆز كىمى بىزىم آلىمىزدن توتور. ياشادىغىمىز بوتون حادثه، باش وئرى و اولموشلارى باشقالارينا گۆستىرىپ، اولنلارین تېكى، رىياكسىيا ياخود دا عكس العمل لىرىنى بىلمك اىستە يىرىك.

معناسىز حيات، محصولسوز باغ، تاخىلسىز خرمن، ياغىشسىز بولوت يئر توتماقدان باشقا نه يه ده ير كى؟! سۆزلر سىرالاناراق، جومله لرى دوغور و جومله لر بىر آرايا گلىپ، بىزىم و بىر چوخ وارلىغىن معناسىنى دانىشىق، يازى، شعير، ناغىل... كىمى عكس ائتدیریر. بونولا دا، دىل انسان ياشامىنین آنلامىدیر دئيه دوشونور، اونون نئجه ياراتما تارىخى ايله ايلگىلىنىرىك. دىل ياشامىن بوتون ساحه و قوللارينا يول تاپیر و او ساحه ياخود قولو آچىقلاماغا باشلاير. ياشادىغىمىز سئوینجلر، آجىلار، آغلى- قارالى گونلر، اوشاقلىق و بۆيۈكلۈك زامانلارنىمىز حامىسى اۆز معنا و آنلامىنى دىل كۆرپوسونو تانىيىپ اوندان گئچىپ سونرا يىپه لنیر.

۳. دیل آنلاييشى (انسان، طبیعت، حیوان، قوش) - معنالى گنجیرمه

یه چالیشدیغیمیز حیاتین گئنیش ساحه لرینی دیلدن فایدالاناراق آچیب گؤسترдіک أما بوتون دیلر و دیلرلرکی قول- بوداقلار بونون بوتؤو بیر معنادا اوسته سیندن گله بیلریم؟ هر بیر سس قورولوشو و جومله پارچالارینی آغیز و دیلیمیزه آلیب یاشامین آنلامینی اولدوغو کیمی باشقالارینا چاتدیرا بیلریمکی؟ بونون جاوابینی یوخ، خئییرا دئمکده زورلوق چکمه مه لیلیک. چونکو دیل یالنیز و آنجاق دانیشیب، حای- حارای سالماقدان عبارت دئییلدیر. دیلی دوشونجه وسیله سی اولاراق اله آلیب اینجه لمک، اونون هر حانسی ساحه ده داشیدیغی آنلايیش، معنا و مفهومدان آسیلیدی آنلايیش و مفهوم سؤزونو اورتایا چیخارینجا، انسان دئییل بلکه بوتون جانلیلار او بؤلومدن طبیعت، حیوان، قوش و دیلرلری ده گؤز اؤنونه گلیر. طبیعتده یاشاما اوز توتوب آچیلماغا باشلایان آن کیچیک بیر چیچک، فیدان، زوغ، شیو... ده اؤزو ایله اؤزل بیر آنلايیش داشیییر. بوندان علاوه، بالیق، قوش و باشقا حیوانلار آیری- آیری زامان و گؤرولشده گؤستریدیکلری داویر یاخود رفتارلار ایله گرہ کن آنلايیش و دوشونجه نی چاتدیریرلار. بویالارین چکیجی لیبی، قوشلارین اؤتمه و اوخوماسی، حیوانلارین فرقلی حرکت ائتمه سی و بونا بنزر مینلرجه حادثه گؤستیرر کی، حیاتدا هئچ بیر تریه نیش و عمل دلیلسیز دئییلدیر و بو حرکتلرین بوتونو سینیرلی- سینیرسیز معنا و آنلايیش چرچیوه سینده باش وئیرر. چونکو بئله اولمازسا، حیاتین دوزنی پوزولار، علاقه باغلاری قیریلار، سئوگی، اؤفکه، آجیق، نیفرت... بیلدیرن دویغولار اؤلگون بیر حالا گلر و داحا سونرا دا نئجه دئیرلر دادسیز- دوزسوز بیر گون باشلار.

بورادا باشا دوشوروک کی، دیل انسان یاشامینین آنلامی و معناسی کیمی اؤز رولونو و یئرینی تاپیرسا، معنالی داویر یاخود حرکتلر ده بیر چئشید دیل اولمالیدیر. بیر آز اؤنجه دئدیک کی، دیل آنلايیش دیر. ایندی ده دئییریک کی، حرکتلر دیلدیر. بس بئله بیر سونوج و نتیجه یه چاتیریق کی، حرکتلر آنلايیشلی، آنلايیشلار ایسه دیلدیر چونکو بونلارین باغلانتیسی اولدوقجا سیخ، قیریلماز و آیریلمازدیر. همین یولو توتوب گئدیرسک، یاواش- یاواش لاکین آیدین اولاراق، دیلین آلت قوروم یعنی بینؤوره و تمل اولدوغونو دا آچیقجا سؤیله یه بیلریم. دیلی آلت قوروم کیمی قبول ائندن سونرا دا

۸ عمومی دیلچیلیک

کلاسیک لریمیزین نه اوچون بو گونه قدر دیلر ازی ایلر اولوب یاشادیغینی دا دوشونریک. بئله اولماسایدی، اونلارین یاشادیغی دؤورون دیلی و دئییم فورماسی آرادان گئدر، بو گونکو انسانلار اونلارین یارادیجیلیق خزینه سیندن اوزاق و آلی بوش قالارلاردی. دنمک ایندیکی ادبی-مدنی قالیقلاریمیزی دیلین آلت قوروم اولماسینا بورجلویوق.

اجتماعی مادیتە و دیل

بیر چوخلارینین فیکیرینجه دیل بیولوژی، پیسیخولوژی و باشقا حادیتە کیمی آچیقلاشمیشدیر. دیلی باش وئری، اولای یاخود حادیتە کیمی دوشونوب قبول انتمیش اولورساق، اونون ایلکین انسان اوچون یارانیب بخش اندیلدییینی، انسانین هم ده دییر جانلیلار اوچون اؤزل معنا داشیدیغینی سورغو- سؤالا چکمیش اولاجاغیق. بیز بیلیریک کی، حادیتە یا دا اولایلار کیمسه نین خبری اولمادان باش وئریر و اونداهنچ کیمین بیر باشا تاثیر اولماییر. حادیتە لرین قاباغینی آلاق اولدوقجا چتیندیر و آیر بیر حادیتە نین قاباغینی آلاق مومکون اولورسا دا، اونو بوتؤو و یوزده یوز ایسته ییمیز حابئله آرزوموز یولوندا یوروده بیلیمیریک.

بئله لیکله ده بورادا ایکی دوشونجه و گؤروش اورتایا چیخیر: دیلین اجتماعدا حادیتە اولراق تاپیلیب گلیشمه سی و اونون هر بیر یارانمیش کیمی یارانیب و انسانا بخش اندیلمه سی.

دیل و ایرث - هر بیر دیلی گؤز اؤنونه آلیب اونداکی جهتلری و قوللاری تک یاخود قارشیلیقلی اولراق اینجه له دیکده باشا دوشمک اولور کی، اونون بیر چوخ یۇن یا دا جهتلری قالما و ایرثی دیر. همین گؤروش و دوشونجه بیزی بوندان اؤنجه کی مؤوضونون یولونا چیخاریر. بئله کی، دیل ایرثی و قالما اولورسا، اجتماعی حادیتە اولای بیلیمز. چونکو ایرث اولراق بیزه گلیب چاتان بیر وارلیق سونرادان هم ده بیر تاپینتی کیمی نئجه اورتایا چیخابیلر؟

قالیغین یا خود ایرثین حودودو، اؤلچوسو، ده یری، کمییتی، نئجه لیک یاخود کیفیتی آیدین و معلوم اولور. بوندان علاوه، اونون کیمدن کیمه قالماسی، واریرلرین ده یر و حاققی دوشونولور. گؤرونور کی، بو ایکی گؤروش بیلیم آداملارینی بیر تور آغیر وضعیتده بیراخیر و اونلارین اینام یاخود ایدئولوژی جهتلرینی اوزه چیخاریر. ماددی

باخیمدان، ایلک اۇنجه دیففوز سسلر هم ده اوچ- دۇرد- بئش اولاراق یارانمیش و داحا سونرا سۆزلر، جومله لر و بو گونکو گئنیش دیل قورولوشو تشکیل اولموشدور. حال بوکی، دینی باخیشا گۆره دیل تمل دیر و یاراندىغی گوندن بوتۇو، یئترلی، گئنیش و آنلاشیلان بیر دورومدا دوشونولوب یارانمیش دیر.

بیر سیرالارینا گۆره دیل طبیعی حادثیه دیر چونکو هر بیر اوشاق هر شئیدن اۇنجه بییولوزیک احتیاجلار اساسیندا حرکت ائدیر و گلیشیر. بو او دئمک دیر کی، هر تورلو بییولوزیک احتیاج اۇزونه گۆره ده سس سیستئمی و دیل چرچیوه سی یارادار و بئله لیکله ده دیل اجتماعی حادثیه کیمی تاپیلیمیش اولار. بو فیکیری ایزله ییب اونون آردینی- آرخاسینی توتارساق، بئله بیر نتیجه یه چاتاریق کی، دیل انسانین ایلک وارلیق و دوغولوشوندان اۇنجه یارانمیش اولورسا، اوشاغین بییولوزیک گلیشمه حابئله ماددی احتیاجلاری اۇزوندن اۇنجه یارانمیش دیلین قایدا- قانونو اساسیندا اولمالی و انسان اوغلو اۇز ایستکلرینی مؤوجود اولان دیلین واسیطه سیله باشقالارینا چاتدیرماق زوروندا اولاجاقدیر. همین مسئله نین ترسی ده دوغرو دور- بییولوزیک احتیاجلار یا دا گرکلر اورتایا چیخدیغی زامان لازیمی دیل قورولوشو اولمازسا، احتیاج صاحیبی همین احتیاجی آرادان قالدیرماق اوچون اونا او یغون دیل تاپمالی یا دا احتیاجلاری اوزوندن یوخ اولوب گئتمه لی دیر.

واحد اوشاق دیلی - اوشاقلار بیر یانا دورسون، بوتون انسانلارین دیلی بیردیر دئینلرین سایسی آزا اولمامیشدیر. بو فیکیری داشییانلار گۆره، دیل بیردیر فقط طبیعت، آیری- آیری انسانی جوغرافیایا، سینیر و سرحدلر، توپولملارین چوخلوغو و تورلو اولماسی اونو بو گونکو یعنی فرقلی دوروملار گتیریب چیخارمیشدی. بئله اولورسا، بو گۆروشو اورتایا آتیب، دونیا اوشاقلارینین اورتاق دیللیری بیر و اورتاقدیر دئینلرین باخیشی گئرچه یه قوشموش اولور و بیز ده دیلین تک یاخود واحد اولدوغونو اینانمالی اولاجاغیق.

بو دوغرو اولابیلمز. بونون یانلیش اولدوغونو آچیب گؤستریمک اوچون، فرقلی میللت لرین کۆربه لرینین چیخاردیغی سس و قیغیلتنینی اۇرنک اولاراق گؤستریمک اولار. آذربایجان کۆربه سی به- به دئیرکن، روس کۆربه سی *لییا- لییا* سسله نیر. بو سۆز اینگیلیزجه ده *بئییی* (baby) سۆزو ایله اورتایا چیخیر. بونونلا دا باشا دوشولور کی، دنیا اوشاقلارینین واحد دیللیری اولابیلمز، اولسایدی، اونلارین سسلنمه بیچیمی

ده بیر یاخود بنزر اولاردی. بونونلا برابر بونو دا دئمک لازیم دیر کی، دنیا اوشاقلاری عثینی دیلده دانیشیب آنلاشماسالار دا، اونلاری انسانی دوشونجه و اخلاقی تعلیم ایله بیر- بیرلرینه یاخینلاتماق و آیری- آیری اجتماعیلاردا دینج و داوا- دالاشدان اوزاق بیر اورتامدا یاشاتماق مومکون دور.

دیلچیلیک قوللارینین ئىشیدلری

۱. **تاریخی مورفولوگیا** – هر شئیدن اۇنجه بيلمه لیبیک کی، هر بیر دیلین اۇزونه گۆره قورولوش، دوزه لیش و چرچیوه سی واردیر و همین قورولوش دونیا دیلچیلیی باخیمیندان مورفولوگیا سسله نیر. مورفولوگیادا جومله نین قورولدوغو گۆزدن گنجیریلرکن، او دیلین بوتون ساحه لرده نئجه ایشله نیب، نئجه ایره ليله ییب و نئجه اینکیشاف ائتمه سی ده گۆتور- قوی ائدیلیلر.

بوراسی دا آچیق و آیدیندیر کی، دوغرو- دوزگون مورفولوگیایا صاحب و اییه اولمایان بیر دیل چاغداش ادبی، مدنی، اجتماعی، سیاسی، تئخنیکی و باشقا حرکت حابئله گلیشمه لر ایله قارشىلاشدیغیندا، اۇز گوجسوز و آل وئریشمیسزلییینی گۆروب ده گئری چکیلیمک زوروندا قالاجاق یاخود بیرآز دیره نیب دایاناندان سونرا ئىستت یا دا اۇلو دیلرلر دسته سینه قوشولاجاقلار. مورفولوگیایا صاحب اولان دیلرین قورولوشو یاخود دا مورفولوژیک دوروملاری همیشه لیک اولاراق اولدوغو کیمی قالمايیر و بوتون دیری وارلیقلار کیمی، دیل و اونون قورولوشو دا ده ییشیر.

بو او دئمک دیر کی، دیلرین مورفولوگیاسیندا حادیثه یا دا حادیثه لر باش وئریر و همین حادیثه لرین نه زامان، حارادا، نئجه، نه اوچون... باش وئرمه سی اۇزونه اۇزل آراشدیرما و تدقیق مؤوضوسودور. دیلچیلیک علمی تانینمیش دیلرلی آردجیل اولاراق ایزله یینجه، اونلارین مورفولوژیک ده ییشیم لرینه واریر و اونون تاریخی ایله ده یاخیندا ایلگیلنیر.

چاغداش مورفولوگیا – مورفولوگیا دئدییمیزده، دیلین یالنیز آسکی و قدیم دورومونو دوشونمه مه لییک، چونکو دیلرین یثنی و چاغداش ده ییشیم لری ده گۆزه چارپیر و بو حرکت دیلین اجتماعیاداکى یئری، رولو، اۇنمی نوقطه یی نظریندن بؤیوک تاثیره مالیک دیر. موعاصیر یاخود چاغداش مورفولوگیا بو گونکو احتیاجلارین

اوزوندن باش وئریر و دیل اؤزونون اجتماعی وظیفه سینی یئرینه یئتیرمک اوچون بیر سیرا ده ییشیم لره اوغراماق زوروندا قالیر.

مسئله بوراسیندادیر کی، دیللرین حامیسی بو ده ییشیمه دؤزه بیلمه بیر و قارشیسینداکی تنخنیکی، فیزیکی، معنوی و باشقا مؤوضولارایلیق و یئنیلیق. آیدین دیر کی، یئنی گلیشیمه یئنیلیق اؤز مغلوبوغونو گؤسترن دیلی کیمسه "ؤتوروب یئنیندن دوزنله یه بیلمز.

دئمه لی، چاغداش مورفولوگیا موباحیثه سینده هر بیر دیری دیلین مورفولوژی سیستمی نین موعاصیر دورومو اؤیره نیلملی دیر. بو دا اونا گؤره دیر کی، منچ بیر دیلین آسکی مورفولوگیاسی همین دیلین چاغداش احتیاجلارینی اؤده یه بیلمز و یئنی سیستمین گرکلی اولدوغو اؤزونو آچیقجا گؤسترر. موعاصیر دوروم اؤزو ده یئنی یاخود موعاصیر حادیثه لر ایله یاخیندان باغلی اولدوغو اوچون، آسکی قورو وشلاردا اولان سیستم وارلیغی جاواب وئریجی اولماز و دیل ایله باغلی اولان هر بیر شئی یئنیلیغی یعنی چاغداشلیغی یا قبول اندیب یاشامینی سوردورر یا دا بوشونا یئر، هم ده جهالت اوزوندن دیره نیب اؤز وارلیغینی یوخلوقا ده بیشر.

قارشیلیقلى ياخود موقاييسه لی مورفولوگیا- بورادا دا آیدیندان

معلوم اولدوغو کیمی، دیلین بوتون حادیثه، گئدیشت یاخود پروسئس و فاکتورلری هم ده قارشیلیقلى اولاراق اؤیره نیلملی دیر. بو دیلچیلیک قولنون باشلیجا و اساس ایشی ده بیر کؤکلو، یاخین و بیر سؤزده دئسک قوحم اولوب- اولمایان دیللرین آن کیچک بؤلمه و آیرینتیلارینی آله آلیپ تدقیق ائتمک دیر.

میثال اولاراق، قوحم دیللرین آیرینتیلارینی آراشدیردیغیمیز زامان، اولارین اورتاق، بنزر، بیر کؤکلو و یاخین یؤنلرینی اؤیره نیر، بیر چوخ دیل پوزونتولار نین هم بو پوزونتولاردان فیدالانان آدمالارین قارشیسى آلینیر و بئله لیکله ده بیر خئیاک دیل، میلیت، بؤلگه، ایرق و بونا تای داوا- دالاشلار آرادان گئدیر. انسانلار اصلینده، یاخین، قوحم و قارداش اولدوغونو باشا دوشور. باشقا یاندان ایسه، آیری اما قوحوه دیللرده یارانمیش بدیعی، تنخنیکی، طبیعی، کیمیوی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی،... اثر

حابئله مۇوضولار قيسا بىر زاماندا و اۇنجه سادالادىغىمىز تدقيق لرىن كۆلگه سىندە بىر آرايا گلىب داخا بىر بۇيوك دىل و اجتىما وارلىغى يارادىر.

دىلچىلىك علمى نىن بو قولو اولمازسا، آزيچىق فرقى اولان دىللىرى و همىن دىلار ايله گوندلىك اجتىماعى، اقتصاىدى و سىياسى احتىياجلارىنى آرادان قالدىرماغا چالیشان انسانلارى اوز- اوزه گتىرىپ، ساواشدىرىپ و سونوندا اۇزلىرى اوچون بوللو هم ده انسان قىيمىتىنە باشا گلمىش قازانچ آختارانلارین دا ساىيسى آز اولماز. دوزونه و اصلىنە باخىلىرسا، بوتون علملر انسانلارین و توپولوملارین داخا دا راحت، دىنچ، هر تور داو- دالاشدان اوزاق ياشامالارى اوچون يارانمىش دىر.

بىر ده بوراسى واردىر كى، بوتون دىللىر ياخىن و قوچوم دئىللىردىر. اولسون، بونون دا چۆزوم و حل يولو واردىر. همىن دىلچىلىك قولو، دىللىرىن فرقى و آيرىقلى يۇنلرىنى آرايىپ، آختارىپ، اينجه له يىپ اۇيرىنىجە، اولنلارین آيرى- آيرى هم ده چوخ بۇيوك و گۆزل خصوصىيتلىرىنە وارىر و همىن تاپىنتىلارنى قارشىلىقلى اولاراق انسانىن، انسانلىغىن خىدمىتىنە وئرىر. بىر آز آچىق و طرفسىز گۆز ايله باخمىش اولساق، فرقلرىن نه قدر گۆزل اولدوغونو گۆره بىلىرىك. گوللوپون ياخود باغچانىن تورلو- بوپالى چىچك و گوللىرىندىن كىمسە راحتسىز اولمور، اينجىك دوشمور. چونكو بو چكىچى لىك، گۆزل گۇرونوش و انسانلارى سحر- آخشام اورايا يورودوب چكن ده اولنلارین بىر دئىل، بىر نىچە بوپادا آچمالارى دىر. شاعىرلرىن شاعىرلرىن مىصراعلارىنى بزه ىن، يازارلارین رومان صحىفه لرىنە رنگ قاتان، رساملارین فىرچالارىن كىپرىكلرىنى سوسله ىن همىن چىچك لر و اولنلارین بوپالارى دئىلمى؟ بس گۆره سن ندىن دىر كى، انسانلارین بىر سىراسى دوشونجه رنگارنگلىيىنى، باخىش آيرىلىغىنى، سلىقه- ساحمان فرقىنى اۇزلىرىنە عار بىلىر، دوستولوق و قارداشلىق يىرىنە بىر- بىرلىرىنە قارشى سرت چىخىش و داورانىشا اوز گتىرىرلر؟!

بورادادىر كى، دىلچىلىك علمى نىن بو آراشدىرما يعنى دىللىرىن فرقى يالنىز گۆزل اولدوغونو آچىپ گۆسترمە سى، هر بىر فىكىرىن خصوصى گۆزلىيە مالىك و صاحب اولدوغونو بىلدىرىر. بونو دا دىمك لازىمدىر كى، فىكىر و گۇروش آيرىلىغى او زامانا دك گۆزل و قىمتلى دىر كى، باشقالارىن دىل، مىللىيت، اينام، عقىده و بوتون اجتىماعى حاقلارىنى آياقلايىپ گۇرمزدن گلە سىن. يوخسا هر كس بىلدىيىنى ائدىب،

باشاردیغینی آسیرگه مزسه، بو آیریلیق گۆزल्लीك دئییل ده، فلاكت و مصیبه گتیریب چیخارار. باشقا طرفدن ده بیللمی یک کی، آییق- ساییق و ساوادلی اولماغیمیز اوچون، دنیا دیللرینی او بۆلومدن دوغما دیلیمیزی هر طرفلی و علمی اولاراق تحلیل ائدیپ اؤیرنمک زورونداییق، بو هر جهتدن واجیب، لازیم و فایدالی دیر. دیلچیلیک علمی نین بو ایشی اولدوقجا گئنیش و چاغداش بیر حرکت دیر.

دیلچیلیک قوللارینین باغلاننتی و علاقه لری

۱. دیپالئکتیک باغلاننتی - دیلچیلیک علمی نین قوللاری ایستر- ایستمز بیر- بیرلرینه باغلانماق زوروندادیرلار. چونکو بونلارین سایبسی نه قدر چوخ، ساحه و آنالاری نجه گئنیش اولورسا اولسون، دایاندىقلاری کؤک، قایناقلاندیقلاری قایاق، گووندىکلری علمی اساس دیل و دیلچیلیک دیر. بوا وزدن ده بوتون شؤوبه و قوللار بوتون ساحه لرده بیر- بیرلریندن یاردیم آلیر و اورتاق بیر جهتهده اجتیمانیین چئشیدلی مسئله لرینی آراشدیریرلار.

دیپالئکتیک اصلینده گؤروشوب، تانیشیپ، دانیشیب و آنلاشماق دیر. همین گؤروش و تانیشلیق ایستر بیله- بیله، ایسترسه ده تصادوفی اولسون، انسانلارین حیات بوی اؤزلری ایله داشیدیقلاری احتیاجدان دوغور و بو قاجیلماز بیر مسئله دیر. همین دیپالئکت و قارشیلیقلى دانیشیقلار هر ایکی طرفین دوشونجه، تفککور، دنیا گؤروشو، یاشام آنلایشی و بیر چوخ مؤوضولارینی اورتایا قویماقلا بیرگه، دېلین اینکیشاف و گلیشمه قولونا بؤیوک تکان وثریر و دیپالوقا گیرنلر ایندییه دک ائشیتمه دیکلری سؤز، دئییم، دویم و باشقا شئیرلری ایلك دؤنه اولاراق دویمور، دویدوقلاری ایله باغلی یئنی بیر دوشونجه چرچیوه سینه اوغراییرلار.

اؤرنک اولاراق، تبریز شهرینده دونیا یا گؤز آچیب همین چئوره ده اوخویوب، بؤیوبوب، چالیشیب و عؤمور سورن بیر آدام، قارادغ و موغان بؤلگه سینه گئتمه دن یاخود دا اورادا بویا- باشا چاتان بیر ایله گؤروشمه دن، "آلاحی، ساوایی، اؤزگه" کیمی دئیملری ایله تانیش اولماییر. بونون ترسینه اولاراق، اولاردا دوغولوب بؤیوبن بیرى ده تبریز شهرینه گلمه دن یاخود دا تبریزلی بیرى ایله گؤروشمه دن، "بیله، بیل سینه" کیمی دئییم لری تانیماییر. همین دئیملر آیری- آیریلىقدا آنلام و دوشونجه داشیسا دا، اؤز اراندىغی موحیطدن باشقا بیر یثره کؤچه بیلمه میشدیر اما دیپالوق قورولونجا، هر

ایکی طرفین دانیشیق طرز و بیچیم لری قارشى طرفه تاثیر بوراخیر و بوندان سونرا دا اونلارین هر بیرىسى همین تاثیر یوکوتو اؤزلری ایله دوغما موحیطلرینه داشییاراق، اورادا یئنی بیر دئییم و آنلایش جیغیری آچمیش اولورلار.

دیپالکتیک ایلشکی یاخود باغلانتی دیلین و دیلترین آیری- آیری قوللارینین اینکیشاف و گلیشمه ساحه سینی گوجلندیرمکله یاناشی، یئنی شؤبه و قوللارین دا یارانماسینا یول آچیر و همین فعالیتین سونوندا دیل شؤبه لری یلواش- یلواش هم ده بیلینمز- گؤرونمز کیمی اؤز وارلیقلارینی گوجلندیریر و بیر سوره دن سونرا اؤزلری اوچون یئنی قول یاخود دا شؤبه تشکیل ائدیرلر.

دیپالوق و دیپالکتیک باغلانتیلار اولمازسا، هنج بیر دیل گئنیشله نیب اؤز گوج و وارلیغینی یاییئلا یا بیلمز. اوزدن باخینجا آداما ائله گلیر کی، دیلین یئنی قول و شؤبه لری یارانیرسا، او دیل بؤلونوب، پارچالانیب، کیچیلیب، دوغرانیب و سونوجدا آرادان گئتمیش اولاجاق دیر. طبیعی کی، بو دوغرو دئییل دیر، تام ترسینه اولاراق، دئمک لازیم دیر کی، یئنی و تزه قوللارین گوجلنه نیب مستقیل اولماسی، آنا دیله و مرکز قایناغا آخان چئشیدلی بولاقلاردیر. اونلارین حامیسینین اینکیشاف ائدیپ بؤیوک بیر ایرماغ- چایا چئوریلمه سی، آنا دنیزین درینلشمه سینه و انسانلارین دیل باخیمی پنجره سیندن بویلاتیب داخا دا بؤیوک بیر دونیا یا یول تاپماسینا سبب اولار.

۲. یئنی یارانمیش قول یاخود شؤبه لر - یئنی قول یا دا شؤبه لر

یارانیب، اؤز وارلیغینی بیلدیرندن همن سونرا، گوندلیک حادینه، گلیشمه، ده ییشمه، احتیاج و گرکرلر ایله اوز- اوزه قالیرلار. بونلار ائله بیر حادینه دیرلر کی، بوندان اؤنجه کی قوللار و شؤبه لرده حل ائدیلمه میشدیر. چونکو یئنی حادینه یئنی دیل قولو ایله باغلیدیر. بورادا داخا آسکی و داخا قدیم قولون یاخود آنا دیلین سؤز، لوغت، سؤزجوک، دئییم، دویوم، فولکلور،... کیمی وارلیق و خزینه سی یادا دوشور و یئنی یارانمیش قوللار همن حرکت گئچیر و اؤز احتیاجلارینی اورادان ایسته بیرلر.

بیر دؤولتین طبیعی حادینه لر زامانی آنا خزینه دن آلیب احتیاجی اولان هر بیر بؤلگه یه گؤستردییی یاردیم و کؤمک کیمی، دیل سیستمی نین ده بؤلگه لرینده گرگینلیک، چاتیشمارلیق، هر تورلو احتیاج اورتایا چیخینجا، آنا و گوجلر قولدان آلیب

یئنی حادثه لر ایله اوز- اوزه گلمیش قولاً وثریریک. مسئله بونونلا دا بیتمه ییر. یئنی قول یا دا قوللارین یاردیمینا چاتیپ اونلاری قورتاردیقدا سونرا، اونلارین اؤز لرینه اؤزل مسئله لرینی بیرر- بیرر هم ده او منطقه نی گؤز اؤنونه آلاراق حل ائتمک لازیم دیر. یئنه ده شؤبهه لرین دیالکتیک باغلانتیلارینی، آنا خططین کؤمک آلینی باشیمیزین اوزرینده گؤرمک و اونون ایستی وارلیغینی حیسس ائتمک ایسته ییریک.

یئنی یارانمیش شؤبهه یا دا شؤبهه لرین اؤز لرینه اؤزل مسئله لرینی همین یول ایله حل ائتمزسک، هر یولدا یئتن، نئجه دئیرلر دار دیییندن قورتولان اؤزونو علم آدامی کیمی اورتایا آتار و چۆزوم یعنی آچیقلاما یوللاری دویون دوشوب آچیلماز وضعیتیه گلیب چیخار. مسئله نین دوغرو- دوزگون آچیقلائیپ ایضاح ائدیلمه سی یالنیز دیلین اؤز ایشلرینده دئییل، اجتیمائین بوتون قوللاریندا گؤرولن ایشلرین راحت و دینجلیکله یئرینه یئتیریلمه سینه یاردیم آلی اوزالدار. دیالوگون و دیالکتیک علاقه نین موثبت نتیجه سی او قدر آچیق و آیدین دیر کی، ایندیکی دونیادا کیمسه اونو دانیب اینکار ائده بیلمز.

تطبیقلى دیلچیلیک

دیللرین دونیاداکى سایىسى و آدلارى معلوم اولسا دا، اونلارین قورولوش، حجم، الیفا، سس، ھنجه، بۇلوم، دئییم- دویوم، آنلايش توتومو و بونا تاي مسئله لری اونجا چوخ و گئیش دیر کی، دیلچیلیک علمی و دیلچی لر اؤزل بیر شؤبه یارادیب و اونون آدینی تطبیقی دیلچیلیک قويموشلار. دیلچی لرین دوشونجه سینجه، دیلر تطبیق و موقاییسه یه مۇحتاج دیرلار یوخسا اونلارین اؤزونه مخصوص مسئله لری اؤرتولو قالار و بو اؤرتوک اۇنجه دیللری، آردینجا دا هر بیر دیله باغلی اولان میللتی محدود بیر دوروم حابثله مۇوقعده توتار.

تطبیق و اوزلاشدیرما بیزه یاردیم ائدر کی، دونیادا وار اولان هر بیر دیلین هم ده او دیلده دانیشیب یاشایانلارین گوندلیک حیات، احتیاج، اینکیشاف، یارادیجیلیق، آغری، آجی، حسرت، اوغور، شنلیک، داوا- دالاش و مینلرجه مسئله لری ایله یاخیندان تانیش اولوب، اؤز یاشامیمیز و دیلیمیزده موئبت یۇنلری ایشله دک، زییان وئریجی جهتلری ده تجروبه ائتمه دن بیر یانا بیراخاق. تطبیق، علمی- نظری باخیمدان یاردیم ائدر کی، معاصیر دونیادا دانیشیق دیللری تانیسین، ادبی و یازی دیللری ترجمه ائدیلب یایینلانسین، هر بیر خالقین دوشونجه طرزى و مدنى گؤروشو اؤیره نیلسین. تطبیقلى دیلچیلیکده بیر چوخ شؤبه و قول اولسا دا، اونون باشلیجا و اساس قوللاری واردیر و اونلار بئله دیرلر:

۱. **گرافیکا قولو**- گراف و گرافیکا سؤزو سسله نینجه، یازی، یازماق و یازی واسیطه لری دوشونولور. هر بیر دیلی و او دیلدىكى بوتون ادبی- معنوی وارلیقلاری بیر آریا گتیریب اؤزوندن سوناکیلار اوچون معنوی قالیق اولاراق بیراخماق ایسته ین هر میللت، اونو یازمالی، اوخومالی و بیر سؤزده دئسک مکتوب یاخود دا یازیلی ادبیات یاراتمالی دیر. بو بؤیوک ایشی ایلك اۇنجه دوشونلر اولدوقجا چتینلیک چکمیش و

اوزون موددت دوشونوب- داشینیمیشلاردی. باشا دوشموشلر کی، یازماق اوچون ایفبا لازیم دیر و همین ایفبانلی ائله یاراتمالی دیرلار کی، دیلین ماهیتینی اؤده یه بیلسین و انسان تفککورونو دیلترین بیرری ایله باشقالارینا چاندیرسین.

بیز عموماً سسلر دونیاسیندا یاشاییریق. واراولان سسلرین سایسی و چئشیدی اونجا چوخدورکی، بیزیم سایا بیله جک گوجوموز و امکائیمیزدان اوزاق دیر. هر بیر دیل اوچون نظرده توتولموش ایفبانین حرفلرینی ائله سئچمک و ائله گؤتورمک لازیم دیر کی، هئچ بیر سس یئرده قالماسین. آما بو اولدوقجا چتین و حتتا اولمایان بیر ایشدیر چونکو سسلرین ساینجا حرف سئچیلیرسه، ایندیدن دیرلییین سونونا دک حرف و حرفلر آختارمالی اولاجاغیق. ائله بونا گؤره ده، سئچلمیش حرفلرین سایسی محدود و تانینمیش اؤلچولرده اولور. هر بیر دیل اوچون اوغون ایفبا سیراسی و حرفلر دوشونوب سئچندن سونرا، اونلارین فورماسی دوشونولور. اؤرنک اوچون بیر حرفین نئچه شکیلی، نئچه رولو اولمالی و حانسی یئرلرده حانسی شکیلده یازیلماسی اؤنملی دیر.

بیر حرف هر دن بؤیوک، هر دن ایسه کیچیک شکیلده یازیلمالی دیر چونکو سطیرلرین باشلاغیجی، سونو، ایشارتلرین او اوز- بو اوزو آیری- آیری ایشلر گؤرورلر و حرف بوتون وظیفه لری بیر شکیلده یئرینه یئتیره بیلمه ییر. بوندان علاوه، هر بیر حرف باشدا، اورتادا و سوندا نئچه یازیلمالی دیر مسئله سی ده واردیر. اؤزل آدلاری عمومی آدلاردان آیرماق اوچون حرفین شکیلی ده بیشمه لی یا دا باشقا حرفدن ایستیفاده اندیلملی دیر. بوتون بو مسئله لری چؤزوب حل ائتمک اوچون، دیلچیلیک علم قولوندا آیری بیر شؤبه هم ده اساس قول یاخود شؤبه کیمی آدلانان **گرافیکا** بؤلمه سی یارانمیش دیر.

۲. اورفوغرافیا- حرفلر اوغون اولاراق تاپیلیب تصدیق اندیلندن سونرا،

اونلارین بیر- بیرلرینین یانیندا نئجه و حانسی قایدا- قانونلا یئر آلماسی دا ایکینجی مسئله دیر. بو او دئمک دیر کی، دیله یازی فورماسی لازیم دیر. دیلر گئنئٹولوژی یاخود دا خانواده باخیمیندان آیری- آیری قورولاردا یئر آلیر و اونلارین حامیسینی بنزر ایفبا، واحید یازی فورماسی ایله یازماق اولمور. مثل اوچون تانیدیغیمیز فونئتییک یا دا آکلملی دیلر، انصیرافی یا دا بوکولملو دیلر کیمی دئییل دیر.

دیلین سۆزلىرىندە كۆك، آك، گۆستىرىجى يا خود ايشارتلار واردير. بونلارین هر بیریندن حاردا و نئجه اىستيفاده يولو، بیچیمی شرط اولاراق گۆز اؤنوندە دیر. هر بیر دیلین یازی قایداسی دوغرو- دوزگون و او دیلدە یازیپ، اوخوبوب و دانیشانلارین دیل وارلیغی ایله اوست- اوستە دوشوب او یغونلوق تشکیل ائتمزسە، هر بیر بۆلگە نین اؤزونه عایید یازىسى اورتایا چیخار و بئله لیکله دە دیلین بوتۇلولویو زییان گۆرر و نئجه دە او دیل علمی باخیمدان اینکیشاف ائتمز و هر گون بیر آز داها گئریلەر. بو اوزدن دیر کی، یازی فورماسی اولدوقجا موهوم و اؤنملی دیر و همین یوکو، دیلچیلیک علمی نین اورفوغرافیا شۆبە سی اوستە لئیر.

۳. اورفوائپیا- هر بیر دیلین حرف، الفبا و یازی بیچیمینی دوزلە یندن سورا، اونون دانیشیق مسئله سی دە قیراقدا قالمايیر. بونا گۆره دە، اورفوائپیا قولوندا دانیشیق فورماسی گۆتور- قوی ائدیلیلر و عمومی هم دە ادبی دیله یاخین بیر دانیشیق بیچیمی نظرده توتولور.

بیر اجتماعیانین انسانلاری یاخین بیر بیچیمده دانیشیب، دوشونجه لر یی دینچ یول ایله بیر- بیرلرینه چاتدیرا بیلسە لر، گونون باشقا فعالیتلری اوچون داها چوخ واختلاری قالابیلر هم دە اورتاق یاخود شریک معنویات و ادبیاتدان داها چوخ ذۇوق دویوب، لذت آلابیلرلر. دیلدە اونلو(سائیت)، اونسوز (سامیت) سسلر واردير. اؤرنک اولاراق، فارسجادا ۶، تورکجه دە ۹، ... اونلو یا دا سائیت حرف واردير. بونلارین هر بیرى باشقا حرف و سسلرین یانیندا سسلندیکجه، سۆزون دئییم بیچیمی خصوصی فورمایا دوشور و بو باخیمدان همین حرف اؤنملی دیر. تبریز شهری نین دانیشیق دیلیدە گۆزه چاریان " گۆرماخ "، اورمو دئییمینده " گۆرمخ " کیمی اورتایا چیخیر حال، بو کی، هر ایکیسی یانلیش و یئرلی دئییم دیر چونکو همین مصدرین دوزو " گۆرمک " دیر و اونون کۆک فعلی " گۆر " دور. ائله همین بۆلگه دە و اوسکو شهرینده بیر سیرا سۆزلردە سائیت و سامیت حرفلر تصادوفی اولسا دا، دوزگون ایشلنمکده دیر: گولدو، گۆردو، دوردو، حال بو کی، بو سۆزلر تبریز شهرینده گولدی، گۆردی، دوردی، .. کیمی سسلە نیرلر.

بوندان علاوه، دیلین نورما یاخود واحیدلری ده واردیر. نورما یا دا واحید لرین نئجه ایستیفاده یه وئریلمه سی ده، اورفوائپییادا بؤیوک یئر توتور. چونکو هر بیر دئییم و دویمو هر بیر سؤز، اؤلچو و واحید له آجیقلاماق مومکون دئییل دیر. دیلین ادبی، سیاسی، فیزیکی، تاریخی، اجتماعی، دینی، موسیقی و باشقا نورما حابله واحیدلری اولمالی دیر. همین بۆلمه لرین هر بیرنده ائشیدن اوچون تام معنادا سؤز تحویل وئریب آنلاییش یاراتماق اوچون، گۆتورولن مؤوضونون اؤزونه عایید واحید لر لازیم دیر. ائله بونا گۆره ده دیلچیلیک علمی نین اساس قوللاریندان بیرى ده اورفوائپیا قولودور.

۴. لئکسیکوکرافیا- هئچ بیر دیلین فعالیتتی حرف، الیفا، یازی و دانیشیق قانونلارینی گۆزله مکهله تام اولاراق بیتمه ییر. هر بیر دیل اوچون لازیمی لئکسیکا یعنی سؤز قایناغی لازیم دیر. دیلرین طبیعی اولاراق لوغت و سؤزلری واردیر آما زامان گئچدیکجه و تئخنیکانین گونو- گوندن گئنیشلنمه سیله برابر، لوغت لر آزلیق تشکیل ائدیر.

بونو دوشون دیلچی لر، اؤزلری نین ده باغلی اولدوغو دیلی آلك- قلیبر ائدیر، اونون سؤز قایناغینی توپلاییر، عموم خالق اوچون سؤز لوکلر یاخود دا لوغت نامه لر یازیر و یارادیرلار. لاکین دئدییمیز کیمی ایش بونونلا باشا چاتماییر و هر گون یئنئ لوغت لر و دئیملر اورتایا چیخیر. هر کسین بیلدییی کیمی، بو گونکو دوندورما (بستنی)، بیلگی سایار (کامپیوتر)، دیک اوچار (هلی کوپتر) و بونا بنزر آدلار، بوندان بیر نئجه اون ایلیک اؤنجه نه لازیمدی نه ده دیلچی لر اونونلا باغلی بیر شئیلر دوشونورلردی. نییولوگیزم یا دا یئنیلک مسئله سی ده، همین آزلیغی دولدورماق اوچون واجب گۆرونمودور.

دیلچی عالیمین ایشی همیشه یئنئ لوغت یازماق دئییل، هردن ده وار اولان لاکین ایتب- باتمیش سؤز و سؤز جوکلری آراشdırما سیراسیندا تاپیب اجتماعی وئرمک و انسانلاری سؤز آزلیغی کاسییلغیندان قورتارماق دیر.

آراشdırما نئجه سینده هم یئنئ سؤزلرین یئری آیدینلاشیر، هم ده ایشدن چیخمیش آسکی سؤزلره یئنئ یئر آچیلیر. بوتون بونلار باخمایاراق، بو او دئمک دئییل دیر کی، دیلچی عالیمین تاپیب اتدییی سؤزلرین بوتونو دیلین واحید، نورما، دئییم، بوغاز و لوغت لری کیمی حامی طرفدن ایستیفاده ائدیله جک دیر. وئریلن سؤز

یاخود لوغت، باغلاندىغى دىلىن گوندلىك يازى، دانىشىق، لئكسىكا و بوغاز فورماسى ايله ده اويقارلىق تشكيل ائتملى دىر يوخسا قىسا بىر زاماندا آريىب گئتمك زوروندادىر. دئمك، لئكسىكوگرافىيا قولو، بىر دىلىن لوغت ياراتما، سۆزلوك توپلاما، اولان سۆزلىرىن آراشديريلماسى و بوتۇولوكده دىلىن گوندمدە قالماسى اوچون ياراديلمىش اساس دىلچىلىك شۆبە لریندن بىرى دىر.

۵. چئویرمنلىك يا دا ترجمه شوناسلىق - اصلینده بو بىر چئشىد

دىلچىلىك تعليمى دىر. بىر دىل نه قدر گوجلۇ اولوب اؤزو اوچون گئنىش ادبیات و دیگر علم ساحه لرى ياراتسا دا، باشقا دىللرین و مىللەت لرین يارادىچىلىق گوجونو سىنامالى، اونو اؤز مىللەتینه چاتدیرمالي و دونیادا اورتاق ادبیات ياراتماقلا ياناشى چاغداش دىيالوق دا اورتايا چىخارمالي دىر.

بوتون بونلارى دوشونرك، دىلچىلىك علمى اؤزونه بورج بىلیر كى، ترجمه ساحه سینده ايشه يارايان كادىر و ترجمه شوناس دسته لرى ياراتسىن. ترجمه ايشى ائله بىر شئى دئىیل دىر كى، هر كس اؤزو- اؤز باشىنا همین فعالیيتى باشلاسىن و اونو خالقین سئوه جه یی دوروما گتیریب چىخارسین. دىللرى قارشىلىقلى بىلمكله ياناشى، ترجمه اوچون نظردە توتولموش دىللرین بوغاز ادبیاتینى، يازىلى ادبیاتینى، ادبى دىل واحیدلرینى، دئییم طرزلرینى، فولكلورونو، عمومى تاريخینى، انسانى جوغرافىياسینى، عادت- عنعنه لرینى، دینى گؤروشلرینى، مىللى مراسیمارینى،... ده اؤیرنمك لازیم دىر.

هر بىر دىلىن اؤزونه مخصوص قورولوش و دوزه لیشى اولدوغو اوچون، ایندى ياشادىغیمیز دونیا دىلچىلییی بئله اویغون گؤرموشدور كى، مىللەت لرى و دىللرى داخا دا ياخىنلاشدیرب اولدوغوندان آرتیق آچىقلاماق اوچون گوجلۇ ترجمه شوناسلىق كادری ياراتسىن و همین كانالدا اوزمان و بىلگین ترجمه چیلر اورتايا چىخارسین.

دیلچیلیک علمی نین قوللاری (نظری)

۱. فونئتیكا - بورادا فونئتم اساس اولاراق نظردە توتولور. هر بير وارليق هم ده دورو-دوزگون وارليق بير چئشيد قورولوش و سيستمه اييه اولمالی دير. هر كسين بيلایی كيمي، ديل، بۇيوك و آنلاملی بير وارليق دير و بو وارليق بۇيوك حابئله گئيش بير سيستمه صاحيب دير. هر بير سيستم كيمي، ديل سيستمي ده آيدين و دورو بير واحيد يا دا واحيدلردن دوزه لير.

ديلين سيستملىرىندن بيرى ده سس سيستمي دير. سس سيستمينده فون و فونئملر اؤز بۇيوك روللاريني اوناياراق، او ديلين ايلكين، اورتا و چاغداش دورومونو آچقلاير و ديل سسلردن دوزلن بير وارليق كيمي گوندليك ايشيني گؤرور.

۲. لئكسيكولوگيا - هر بير ديلين دونيادا نئجه ياييلىب، تاتينيپ، اوخو واسيطه سى كيمي اؤيره نيلمه سينه ديقت يئتيريلسه، باشا دوشولر كى، او ديلين آيادا دوروب دونيا ديللىر ايله قارشىليقلى ياشاماسى اوچون، اونون بۇيوك و گئيش سؤز قايناغى اولمالى دير. ديلين سؤز قايناغى نه قدر گئيش اولورسا، او ديل بير اوقدر گوجلۇ، معنالى، اوخوناقلى و يازاناقلى اولار. سؤز قايناغى يعنى لوغتى آز اولان ديللر بير سؤز بير نئجه يثرده و بير نئجه معنادا ايشلتمك زوروندا قاليرلار. اما سؤز قايناغى دواغون و بول اولان ديللر شعيرده، بيلمده، دوز يازيدا، دانيشقدا... آلى آچيق و گؤزؤ تون اولورلار. بونا گؤره ده، هر بير ديلين سيستملىرىندن بيرى ده لئكسيكولوگيا قوراء دور و بو سيستم او ديلين لوغت قايناغى يا دا منبعى باره ده بحث ائدر.

۳. اونومولوگيا - هر بير ديلين اساس و كؤمكچى بؤلمه لرى اولور و او ديل همين بؤلمه لر ايله اؤيره نيلير، يازيلير و اوخونور. ديلين بؤلمه لرى فعل، صيقت...، كيمي اورتايا چيخيرسا، او بؤلمه لردن بيرى ده آددير. آدلار هر بير ديلين اينكار ائدىلمز و قچينيلمز بؤلمه سى دير. ديليميزده يئر، انسان، حئيوان... آدلارى اونجا چوخ و

یایقین دیر کی، اونسوز یاشاماق بئله مومکون دئییل دیر. آدلار اولمازسا، گوندلیک یاشام و تالاشلاریمیز بیر- بیرینه قاریشار و حارادا کیمینله گۆروشه جک، نه ایش ایله نئجه مشغول اولاجاغیمیز بللی اولماز. آدلار اولمازسا، آدرئسلر، عونوانلار، ائو- ائشیک و بوتون اثرلر تانینماز قالار.

هر دیلده اولدوغو کیمی، دیلیمیزده ده آدلار ایکی آیری قولایلیق و همین ایکی اؤزل- خصوصی و حامیلیق- عمومی اولراق تانیلیر. عمومی آدلار تکرار اولوب دفعه لرجه ایشلندیی بیر حالدا، خصوصی آدلار بیرجک اولور و بیر دؤنه ایشلنیر. دیلده خصوصی آدلارین توپلوسونا اونومولوگیا دئییلیر.

۴. سئماسیئولوگیا- هر بیر دیلین سؤزلری اونا گۆره سئچیلیب و همین دیلین سؤز قایناغینا یئرلشیپ کی، او دیلده دانیشان انسانلارین دوشونجه و فیکرلرینی باشقالارینا چاتدیرماقدا یاردیمچی اولسون. دیل اولمازسا، دوشونجه و فیکیری بئیین اولراق باشقالارینا کۆچورمک اولدوقجا زور و چتین اولار. دیلدن فایدالاناراق، بئیینمیز و ایچیمیزدن گئچه نی آسانلیقللا دیلیمیزه گتیریب یاخود دا یازیب اورتایا قویوروق. دیل و دیلین سؤزلری، جومله لری، دئییم- دویوملاری ائله اولمالی دیر کی، دئین یاخود دا یازانین دوشونجه، گۆروش و فیکیر طرزى چاتسین. فیکیر آنلاییشی و دوشونجه آیدینلیغینی اؤیره نیب اؤیره دن قول و سیستمه او دیلین سئمانتیکاسی یا دا سئماسیئولوگیا دئییلر و بو اؤزو ده بیر تور تعلیم دیر.

۵. فرازئولوگیا- هر بیر دیلده یئر آلیب ایشلتن سؤزلر زامان- زامان اؤز یئرینی دیگر سؤزلره وئره بیلر. بو ده ییشیم هئج بیر دیل اوچون گوجسوزلوک دئییل، یئنیلشمک و گلیشمک دئمک دیر. دیل یئنئ یؤتم و تئخنیکا ایله آیاقلاشا بیلمزسه، زامانین ایستکلریندن گئری قالیر و گونو- گوندن اؤلومه دوغرو گئدر.

بو آرادا بیر سیرا سؤز، سؤزجک، دئییم، دویوم و عبارتله ده واردیر کی، زامان گئچیمیندن آسلی اولمایاراق، گوندمده دورور و هرکسین دوشونه بیلدییی اؤلچوده اؤز وظیفه سینی داشیییر. بئله سؤزلر اوست- اوسته بیرلشمیش سؤزلردیر و همین دیلده ده ییشمز اولراق ایشلنیلر. بو عبارتلی تدقیق ائدیپ اؤیره دن و اؤیره نن قول یاخود

بۇلمە، فرازئولوگىيا آدلانىر. اۇرنىك اولاراق تورىك دىلىندە اۆرە يىيى آغزىنا گلىمىك، باغرى چاتلاماق، اۇدو پارتلاماق... فرازئولوگىيا آدلانىر.

۶. **انتىمولوگىيا** - دىلىن ايشلىك سۆزلىرى ھىراغا ياللىن ياخود دا سادە شكىلدە دئىيل، شكىلچى آلمىش دورومدا دا گۆرونە بىلرلر. دىللىر ايلتىصاقى، ايلحاقى و اينىصيرافى اولاراق سىرالانىر و تورىك دىلى اكللمى ياخود دا ايلتىصاقى دىل كىمى اۆز وارلىغىنى بىلدىرىر و بورادا سۆزلىرىكى آيرىجا بۇلمە يەنى كۆك و اكدن عبارت اولور. بىرلىشلىك سۆزلىرى اينجه لىمىك و ياللىن سۆزلىرى بىرلىشىدىمىك اوچون ھىر سۆزون كۆك و اكىنى تانىمالىيىق. كۆك اكدن يا خود دا شكىلچىدىن سىچىلىرىسە. سۆزلىرىن جوملە دكى آنلام، آنلايىش، رول و يىرىنى دە آسانلىقلا اۆيرە نە بىلرىك. بئله اولمازسا، دىلدە چىتىنلىك و تەلىمدە دورغونلوق يارانار. سۆزلىرىن كۆكونو يەنى باشلانغىچ بۇلومونو اۆيرىمىك اوچون دىلچىلىك علمىندە اۆزلى بىر قول يارانمىش و ھىمىن قولون آدى دا انتىمولوگىيا اولاراق تانىنماقدادىر.

۷. **دئىريواتولوگىيا** - اۇنجه دە دئىيىمىز كىمى، ھىچ بىر دىلىن سىسلىك، حرف و سۆزجوكلرىنىن سايىسى او دىلدە دانىشان انسانلارلىن گرلىرى ايله بارابار دئىيل، بلكە آزلىق تشكىل ائدىر. بىر دە كى، زامان گئىچىمىندە اينكىشاف، گلىشمە، ايرە لىلمە، تئخنىكا و علمى دە يىشپىكلىك لىر او قدر اولور كى، مۇوجود سۆزلىرى كفايت ائتمىر و او خالق يىنى تاپىلمىش ھىر بىر اشيا ياخود دا وارلىق اوچون يىنى دئىيىم و سۆز آختارىر. ھىمىن گرلىك و احتىياج دىلچى لىرى مجبور ائدىر كى، اجتىمانىن دىل، تحىصلى، تەلىم و دانىشلىق گرلىرىنى دوزنلە يىب يولونا قويماق اوچون دىلچىلىك ساحە سىندە آيرىجا بىر قول يارادىب، آدىنى دئىريواتولوگىيا قويسونلار. بو قول، يىنى سۆزلىرىن نئجه و نە شكىلدە دوزلمە سىنە باشچىلىق ائدىر و دىلدە ھىر حانسى بىر اۆزباشىنالىغىن، دىدرگىن لىيىن، ساوادمىزجا حركىتىن قارشىسىنى آللىر. بو شۇوبە ياخود قول اولمازسا، ھىر كس اۆز بىلدىيى كىمى يىنى سۆزلىرى اورتايا آتار، دىلى علمى مجرادان چىخارار.

۸. **مورفولوگىيا** - ھىر بىر وارلىغىن داوام و دورارلىغى اونون اۆزونه اۆزلى و وارلىغىنا ياراشان بىر سىستىمدىن آسىلى دىر. وار اولان مۇوجودون دوزگون قورولوشو،

چىرچىيە سى و بىر سۆزدە سىستېمى اولمازسا، اونون دوغرولوغو و تعليمى دە سۆال آلتىنا گىدەر و هرآن داغىلما خطرى ايله اوز- اوزە دورار.

دىلدە دە همىن شرايط واردىر. دىلىن واحىدلرى، سۆزلرى و جومله لرى اۆز دوزلوک و دوغرولوغونو قوروماق اوچون، اۆزل بىر سىستېمە مۆحتاج دىر. دىلدكى هر بىر سۆزو حانسى فورمادا، حانسى چىرچىيە و قورولوشدا ایشلتىمک اوچون دىلىن دوزىنە و انتىظامىنا اويغون اولان بىر چالیشما قولو لازىم دىر و همىن قول مورفولوگىيادىر. بو قول، سۆزلرىن قورولوش و شكىلىنى ائله دوزنله يىر كى، اۆيرتىم و تعليم زامانى هر كس اونو باشا دوشور و دىل تعليمىندە بۆيوك بىر بىرلىك يارانىر.

۹. سىنتاكسىس- بو قولدا هر تورلو دوزن، نظم، سىرا، ترتيب، دوروش و يئرلشىمدن سۆز گىدىر. بونو هر كس ياخشىجا بىلىر كى، دوزنسيز و قورولوشسوز هر بىر وارلىق قىسا بىر سوره نىن ايچرە سىندە دونيادا و طبيعتدە يارانان سورولارىن قارشىسىندا قات و مات قالار سونرا دا اۆز ايچىنە اوچوب داغىلار. دىل دە دىرى و جانلى بىر وارلىق اولاراق هم سۆز، هم دە جومله باخىمىندان اۆزل بىر دوزنە صاحىب اولمالى و همىن دوزن و سىرانىن اساسىندا ياشامالى دىر.

دىلچىلىكدە هر بىر مۇوضونو حلل اندىب چۆزمك اوچون اونا مخصوص بىر قول ياراناركن، سۆزون ياخود كلمە نىن دە قورولوشونو يوخلايىب اونا رىتمىك بىر دوزن وئرمك اىستىمى ايله اۆزل بىر قول يارانمىش و اونون آدىنى سىنتاكسىس قويموشلار.

دیلچیلیک علمی نین ساحه لری

۱. نظری دیلچیلیک.

۲. تطبیقی دیلچیلیک.

۳. عمومی دیلچیلیک.

۴. خصوصی دیلچیلیک.

دیلچیلیک علمی فلسفه علملریندن آیریلیب اؤزونه مخصوص علم دالی اولاندان سونرا، اونون اؤز احتیاجلارینی نظره آلاق قوللار و شؤبه لر یارانمیش دیر. یوخاریدا آدلارینی چکدیییمیز ساحه یا دا قوللار نه قدر کامل و گئنیش اولسا دا، یئنه ده بیر سیرا چتینلیک، مسئله یاخود پروبلملر دورور. دیلین ساحه سی اولدوقجا گئنیش و اونو یاخینلیق و اونسییت واسیطه سی کیمی گؤتوروب دانیشانلارین و یازانلارین گره یی اؤ قدر دیر کی، یئنه ده بعضی حلال اولونمامیش ایشلر یئرده قالیر:

۱. یازی مسئله سی - سسلری، سسلک لری، حرفلری و سؤزلری

تانییاندان سونرا، اونلاری نجه یاناشدیرماق، اویغونلاشدیرماق، فورما و شکیل وئرمک،... کیمی دوشونجه لر اؤزو ده بؤیوک مسئله ایدی. چونکو هرکسین آغلینا بیر فورما گلیر، سؤزو حانسی شکیلده یازیپ گؤسترمه طرحی یارانیردی. یازی ائله اولمالییدی کی، اونو هر بیر دیله باغلی اولانلارین حامیسی اوخویا بیلسین. هرکس اؤز آغلی و اؤز سئودییینه گؤره یازی شکیلی یارادیب یازارسا، تعلیم ایشینده بؤیوک چتینلیک یارانار. بونا گؤره ده، یازنین ثابت و دینج اؤیره نیملی یول - یؤنتمی اولمالی دیر.

۲. نورما مسئله سی - دونیادا اؤیره نیلیب تانینمیش بوتون علملرین علم

اولارق بیر- بیرلرینه یاخین اولدوقلاری آیدین دیر. همین یاخینلیق دا سبب اولور کی، هر حانسی بیر ساحه ده اوخو اوخویوب تعلیم آلمیش انسانلار دوشونجه باخیمیندان

بیر- بیرلرینه یاخین و آنلایشلی اولسونلار. فیزیکا دالیندا اوخوموش بیر، کیمیا دالیندا اوخوموش بیرینه، هئج اوخومامیش بیریندن قات- قات یاخین دیر. بونون یانی سیرا، یئنه ده بیر سیرا آیریقلار، فرقلر و تضادلار واردیر علم دالارینین آراسیندا.

هر بیر علم و بیلیم دالینی یاخود دا قولونو دینج لیکله آنلاماق اوچون، اونون اؤزونه اویغون آنلاتما و ایشلمه نسنه یا دا واسیطه لری واردیر. دیلچیلیک علمی ده اؤز نؤویه و سیراسیندا بیر سیرا آنلاتما واسیطه یا دا واحیدلرینه اییه دیر. بیر علم قولونو راحت و دینج لیکله آنلاتماغا چالیشدیغیمیز زامان استفاده ائتدییمیز واحیدلر یاخود دا تثرمینلر نورمادیر. ادبیات قولوندا گؤزلجه ایشله دیلیب سئویلن دئییم، دویم، بنتمه و سؤز اویناتمالاری طبیعی کی، ریاضیاتدا یئرسیزدیر. دیلده سس، سسلک، حرف، فون، فونتم، آغیز، بوغاز،... کیمی سؤزلر اولدوغو حالدا، ریاضیاتدا چارپی، ائکسی، آرتی، بؤلۆ،... کیمی دئییم و واحیدلر یئر توتور.

۳. لوغت مسئله سی- لوغت یاخود دا سؤز، هر بیر دیلین، لئکسیک

قاینای و گوج آنباری ساییلیر. لوغت آزلینگی چکن دیل، بو چکمه چکلی و تئخنیکی دونیادا آلسیز- آیاقسیز قالار. اونجا آد، صیفت، ظرف، فعل، ترکیب، دئییم، دویم،... لازیم دیر کی، آز لوغتلی و یوخسول دیلر زامانین ایستکلری قارشیسیندا هم ده بو گونکو گرک و احتیاجلاری گؤز اؤنونه آلاراق بیر داخا دا اؤزلرینه گلیب، وار گوجلری ایله حرکت ائدیپ نیئولوگیزم یا دا یئنیلک دوشونجه سینه باش آیسین لر.

بوراسی دا واردیر کی، هر بیر موعاصیر و چاغداش دیل اوچون سئچیلیمیش لوغت و سؤزجوکلر او دیلین قورولوش، گوندلیک دانیشیق و انسانی جوغرافیاسینی دا نظرده توتمالی دیرلار. زامان آشاماسیندا آسکییب و یوخ اولوب گئدن لوغتلرین یئرینی دیل و دیلچیلیک عالیملرینین دوشونوب داشیندیغی سؤزلرله دولدورماق لازیم دیر.

۴. نورماتیو اثرلر- هر بیر دیلی قوروپوب، گلیشدیریپ، یئنیه ییب

سونراکی نسیللره چاتدیرماق اوچون، همین دیلی یازماق، اوخوماق و اوخوماق لازیم دیر. هر بیر توپلوم و اجتماعین انسلاری آیری- آیری بؤلگه و منطقه لرده یاشادیغی اوزوندن، اولار اوچون واحید، بنزر و اویغون درس واسیطه لری حاضیرلاماق لازیم دیر.

درسایک لر ایسه، بوندان اۇنجه دئدییمیز و آچیقلا دیغیمیز کیمی، دیلین اۇزونه مخصوص نورما یاخود دا واحیدلرین کۆمه یی ایله آل وئیشلی دیر. درسلیک لر اورتاق فیکیر، اورتاق الیفا، اورتاق شکیل و رسم، اورتاق فونت و یازی قایداسی ایله یازیلیب آلدی لیرسه، نورماتیو اثر کیمی آلینا جاق دیر.

۵. آتوماتیک ترجمه مسئله سی - طبیعی دیر کی، دیل لردی یازیلیب یاییلمیش چئشیدلی ادبی، بدیی، سیاسی، اجتماعی،... اثرلری باشقا بیر دیله مالیک و صاحب اولانلار اوچون اوخوتماق قصدینده اولورساق، او اثرلری چئویرمه لی و بوتور، خالقا ترجمه ائتمه لییک.

بیر دیله یارانان مؤوضونو زامان ایتیرمه دن و قیسا بیر موددت ایچرینده باشق دیلی خالقلارا چاتدیرماق ایسته بیریکسه، او اثری آتومات اولراق چئویرمه لی و آنلا نیلان شکیلده عموم خالقا تقدیم ائتمه لییک. ترجمه چی هر ایکی دیلی اولدوغو کیمی بیلمه لی و اونون خالق آراسیندا کی بوغازلارینی قاورمالی دیر. بئله اولمازا، نظردی توتولموش ترجمه اثری طبیعی وارلیغینی ایتیرر و دیگر بیر آنلا ییشلا اورتایا چیخار.

دیل و دیلچیلیک ایکی آیریجا بۆلمە دە اۆیره زیلیر

۱. **خصوصی / اۆزل** - بو ساحه ده بوتون چالیشانلار بیر دیلین یا دا بیر دیل گروپونون ییغجام اولاراق علمی آراشدیرما و تدقیقی ایله مشغول اولورلار. خصوصی دیلچیلیک دئییمیزده، اوزمان و اختیصاصلی شخص لر نظرده توتولور و عادې انسانلار اوچون باشقا ساحه آیریلیمیش اولور.

اۆرنک اولاراق، بیر ساتیجی اوچون گرامئر، صرف، نحو، لهجه، دئییم، بوغاز... کیمی سۆزلر معناسیزدیر. ایکینجی یاندان، اۆزل دیلچیلیکده یالنیز بیر دیل اۆز اۆنونه آلینیر و باشقا دیللر قیراغا قویولور. نظرده توتولموش بیر دیلین بوتون یۆن و جهتلری علمی اولاراق گۆتور- قوی اندیلیر و همین دیلین ییغجام آما دوغرو- دوزگون وزو یا دا ماهیتی اورتایا چیخیر.

۲. **عمومی / حامیلیق** - بو ساحه بوندان اۆنجه کی ساحه و قولون ترسینه، اۆزل و خصوصی حاللاری دئییل، دیلین عمومی نظریه لرینی اۆز ایچینه آلیر و همین یۆنده چالشیر. بورادا آنجاق بیر دیل یوخ، بیر نئچه دیل و اونلارین یاخین، اورتای، بنزر و یاخود شریک نۇقطه لرینی آراشدیریر و گۆز اۆنونه آلدیغی دیلین بوتون قوللایینی هم ده آسان بیر شکilde تدقیق ائدیر.

عمومی و خصوصی دیلچیلیک ساحه لری نین قوحوملوق، علاقە و

ایلیشکیلری.

باخمایاراق کی، خصوصی دیلچیلیک بیر سیرا اوزمان و اختیصاص ص حبیلری اوچون نظرده توتولور و بورادا دیلین چتین، مورککب و علمی- نظری جهتلری اینجه لنیر و ییغجام اولاراق بیلیم دونیاسینا تقدیم اولور لاکین بو او دئمک دئییل کی، دیلین عمومی دوروم و قولو ایله علاقە و ایلگی قورماییر. هر ایکی ساحه و قولون آراسیندا ائله سیخ، یاخین و مؤحکم باغلیلیق واردیر کی، اونسوز هئچ بیر قول یاشایابیلمز. بو علاقە و

ایلیشکی دییالٹکتیک باغلانتی دیر و همین باغلانتی یا دا علاقه دیلین هرگون داها دا چوخ یاییلماسینا، گئنیشلنمه سینه و اینکیشافینا سبب اولور. دییالٹکتیک یاخود دا دانیشیق و دئییب- انشیتمه اوصولو سبب اولور کی، خصوصی دیلچیلیک قولوندا تحلیل ائدیلمیش مؤوضولار آز- آز دا اولورسا اولسون عمومی دیله یول تاپسین و عمومی دیل قولونداکی تجروبه لر خصوصی دیل قولونون چالیشانلارینا یئنی یؤن و جهت لر گؤستریب اولنلاری همین یاخینلیق و علاقه جاداسیندا بیرلشدیرسین.

دیلچیلییین اجتماعی اولمایان علملرله علاقه سی

۱. آنتروپولوگیا (انسان بیولوژیسی).

۲. فیزیولوگیا (بدن قورولوشو).

۳. فیزیکا (طبیعی حادثه، حرکت، قورولوش).

۴. سئمیئوتیکا (ایشاره لر سیستمی).

۵. جوغرافیا (یئرله باغلی علم).

۶. ریاضیات.

۷. کیمبرنتیکا (ایداره ائتمه).

۸. تکنیکا (تئکنیک).

۹. آسترونومیا (اولدوز چولوق).

و س.

آنتروپولوگیا - آن قدیم زامانلاردان باشلایارق بو گونوموزه قدرکی بوتون

علم و تدقیق آدمالاری دوشونوب دورموشلار کی، گۆره سن انسان اوغلو حارادا، نئجه، حانسی شراییطده، نه زامان و نه اؤلچوده یارانمیش و اورتایا چیخمیش دیر.

همین تدقیق و آختارما یول - یؤنتمی آیری - آیری اؤلکه و میللت لرده بیرآز فرقلی اولسا دا، مسئله نین ذاتی و ماهیتی بیر اولموشدور. اولو تارنینین یاراتدیغی بو وجود و یاراتیق ائله بؤیوک، کامیل، باشاریجی، مورککب و دولغون شعورلو بیر وارلیق اولموش کی، او اؤزو ده اؤز وارلیغینا و باشاریسینا حئیران قالمیش و اونون یارانماسی ایله باغلی یوللار آختارمیش دیر. همین ساحه و قول، بیر چوخ بیلگین و تدقیقاتچیلاری دوشوندورموش و اونلار بو مسئله نی آیریجا بیر قولدا هم ده وار گوجلری ایله ایره لی سورموش، آدینی دا آنتروپولوگیا قویموشلار.

فیزیولوگیا - انسان و حیوانلارین بدن قورولوشو، همین ووجودون چالیشما طرزی و سیستم چرچیوه سی او قدر کامل و دوشوندوروجو بیر سیستم دیر کی، اوزون ایللر و گئنیش تدقیقاتلاردان سونرا، حله ده بیر چوخ مؤوضو و مسئله لر یئرده قالمیش دیر.

انسان و حیوان بدنی نین قورولوش حابئله چالیشماسی ایله مشغول اولان علم آداملاری گونوموزه قدر خئیلک ایشلر گۆرموش، تاپینتیلار اورتایا چیخارمیش و انسان دونیاسینا بؤیوک خیدمت لر ائتمیشلردی لاکین حله ده گۆزله ییر، ینتی تاپینتیلار و تزه چیخیش یوللاری گودوروک. بو آختاریش و علم تدقیق دونیاسیندا فیزیولوگیا ساحه سی آدی ایله تانینماقدادیر.

فیزیکا - دنیا و طبیعت حادثیه لرله دولودور. طبیعتده باش وئرن حادثیه لر بوتونلوجکه قانونا اویغون و موئبت حادثیه لر دئییل دیر. طبیعتین قورولوشو، سیستمی و همین قورولوش یاخود سیستمین ایچریسیندکی حرکت و ترپیش لر او قدر گئنیش و دوشوندوروجودور کی، اونو اؤز باشینا بیراخماق اولماز. انسان اوغلو اؤز یاشاییش موحیطینی باشاردیقجا دینج و ساکیت گۆرمک، اونو اؤز قودرت و گوجو چرچیوه سینده ساخلاماق ایسته ییر. بو مسئله لری آراشدیران علم قولو فیزیکا آدلانیر.

سئمیئوتیکا - طبیعت و طبیعتدکی جمعیتده بیر سیرا اشاره و گۆستریلر یاخود گۆستریجی لر واردیر. بو اشارتلر اولمادان، طبیعت و جمعیت دوزنسیز، نظامسیز، سیستمسیز و قورغوسوز اولار. هر بیر وارلیق دا بونلارسیز اولورسا، داوام ائده بیلمز و تنز - گنج داغیلماق زوروندا قالار.

اشاره لر اؤزلری ده دوغرو - دوزگون بیر سیستمه گیرمه لی و همین اصول ایله ده طبیعت و جمعیتده استفاده یه وئریلمه لی دیر. طبیعت و جمعیتی اؤز دوزن و چرچیوه سینه آلیب انتظاملی بیر شکیلده یورودن سیستمه سئمیئوتیکا دئییلیر.

جوغرافییا - جوغرافییا دونیادا تانینمیش بیر علم دیر. بو علم، طبیعی هم ده محصول وئریجی توپراقلارین تدقیق و آراشدیرماسی ایله مشغول اولور. انسان اوغلو

یئر و توپراق اوزرینده یاشادیغی و بوتون قیدالارینی اوندان آلدی ائتدییی اوچون، اونون نئجه اولدوغوندان خبردار اولمالیدیر.

جوغرافیایا علمی بشره یاردیم ائدیر کی، یئر کوره سیندکی بوتون وارلیقلار ایله داغ، داش، توپراق، یاتاق، سو ... باخیمیندان تانیس اولسون و اونداکی امکاتلاردان درین هم ده آسانلیقلا فایدالانسین.

ریاضیات - بو ساحه دونیا علملری نین آن گئنیش یاییلمیش، تانیلمیش و انکیشاف ائتمیش علم ساحه سی دیر. ریاضیات علمی انسان بئینینی مورککب و جدی بیر شکیلده چالیشدیراراق، اونون بیر چوخ مسئله لرینی ده چؤزه بیلیمیش دیر. بو علم ساحه سی آن قدیم زامانلاردان گونوموزه دک بوتون گلیشمیش و علمه صاحب اؤلکه حابئله میللتلرده اؤیره نیلمیش و اؤیره دیلمیش بیر بیلیم دیر.

بو گون اؤزل و مستقیل بیر ساحه کیمی تانیان ریاضیات، گئچمیشده توم علملره برابر هم ده بیر چوخ یازار، شاعیر، حکیم و دیگر بیلیم آداملاری طرفیندن سئولیر و منیمسه نیردی.

کیبئرنئتیکا - وارلیق او بؤلومدن یاشام، چالیشما، قازانما، خرچلمه، بیغیب بیریکدیرمه، ایشلتمه و ایشلمه مؤوضولارینین حامیسی گئنیش و دوزگون بیر اداره چی گروپونا مؤحتاج دیر. گوندلیک چالیشما و ایشلرین علاقه، ایلگی، باغلانتی و رایبطه لری اداره چیلیک اوصولوندان باشقا بیر یول و یؤنتم ایله باشا گئتمز.

اجتیمادا ضروری و واجیبی چالیشمالاری دوزگون یولونا قویماق اوچون، دقیق و باش بیلن آدمالارین کؤمه یی ایله بیر سیستم و اداره یارانمیش و همین اداره نین آدی کیبئرنئتیکا آدلانمیش دیر.

تئخنیکا - ایندیکی دونیادا تئخنیکا یاخود تئکنیک سؤزو و حقیقتی ایله تانیس اولمایان بیر یوخدور. تئخنیکا بو گونکو یاشامین بوتون ساحه لرینی بوروموش و انسان اونسوز یاشایا بیلیمیر. تئخنیکا بیر طرفدن انسانی راحتلادیب و ایشلرینی آل- قول گوجو ایله دئییل، اونولا یئرینه یئتیریر، دیگر طرفدن ایسه اونو تئخنیکانین حیز و سورعتی ایله آیقلاشماغا مجبور ائدیر. تئخنیکا اصلینده موهندیسلیک دیر و بیزیم بورادکی موباحیثه میز ده موهندیسلیک دیلچیلییی دیر.

آسترونومىيا- بو علم و ساحه کائنات ایله مشغول اولان بیر علم دیر و بوتون بیر سؤزده آچیقلاماق ایسته سک دئمک اولار کی، گۆی جیسیملرینی اؤز ایچینه آلان و اولار ایله باغلی گئنیش معلومات وئرن بیر ساحه دیر.

آسترونومىيا یاخود اولدوزچولوق علمی آن قدیم زامانلاردان بری بیر سیرا علم آدمالارینی دوشوندورموش و گۆی جیسیملری ایله ایلگی قورماغا علاقه لندیرمیش دیر. دوغو تورکوستوندا اولدوزچو عالیملر همین اساسدا گون سایار یا دا تقویم یازمیشلار. آذربایجاندا خاجه نصیرالدین بو علمه بؤیوک هوس گؤستمیش و آردینجا دا ماراغا شهرینده اولدوز ائوی دیکدیرمیش دیر. چاغداش انسان باشا دوشموشدور کی، توپراغین اوزرینده دینج یاشاماق اوچون، گۆیون اوزرینده اولانلاردان بیلگی و معلومات آلدە ائتمه-لی، همین معلوماتی آسترونومىيا آدی ایله سونراکی نسیللره ده کؤچورمه لی دیر.

دیلچیلیک و فلسفه

بوندان اۇنجه ده سادالادیغیمیز کیمی، دیلچیلیک علمی دونیاین بوتن علم و بیلک لری ایله یاخیندان علاقه ساخلايير و اۇزونون تاپینتیلارینی اونلار تقدیر ائدرکن، اونلارداکی قابیلیت و امکاملاردان دا استیفاده ائدیر. دیلچیلیک ائله گئیش و چکیچی بیر علم ساحه سیدیر کی، کیمسه اوندان واز گئچمک ایسته مز فقط اولدوقچ چتین و مورککب اولدوغو اوچون بیر سیرا سئچکین انسانلار اونولا ایلگیلر و اونو اۇز تحصیل دالی و قولو کیمی گۆتوروب اوخویار. آشاغیدا بیر سیرا علم قوللارینین آدینی حابئله آچیقلاماسینی وئیریک کی، دیلچیلیک ایله یاخیندان رابیطه قوروموشلار

فلسفه - فلسفه علم کیمی تانینسا دا، اصلینده علم دئیل، یولدر، یۇنتم دیر، اوصولدور. طبیعت و جمعیته باش وئرن حادثه لرین انکیشاف قاید- قانونونا اویغون کلمه سینى اؤیرنمک و اونو آسان بیر شکیلده انسانلار تقدیر ائتمک اوچون همین قدیم و آسکی علمدن یا خود یولدان فایدالانمیشلار.

فلسفه علمی یالنیز حادثه لرى ایزلیب تعقیب ائتمکله باشا چاتمیر بلکه انسانلاردا گئیش و عمومی باخیش یارادیر. اجتماعداکی انسانلارین عمومی با- نیشلاری نه قدر درین و باشا باتان اولورسا، عمومی یاشایش دا بیر او قدر راحت و موجاديله سیز اولار. بوندان علاوه، فلسفه انسانلارین عاغلینی زوراکیلیقدان و کورلوقدان یویار، اونلاری هر بیر گۆروله جک ایشده اوصولو بیر شکیلده ایره لییه گۆتورر.

منطیق - بو علم بیر باشا و آراجیسیز اولاراق تفککور ایله باغلی دیر. منطق علمی دوزگون تفککور، اونون قورولوشو و انکیشاف قاید- قانونونا اویغونلوقلار، ایله ده ایلگی لنن بیر تانیتمیش ساحه دیر.

منطیق علمی بیزه یاردیم ائدیر کی، گئرچک و حقیقی یاشامی خال، رؤیا، قورونتو و بو کیمی باخیشلاردان اوزاق توتوب اونو اولدوغو کیمی قاراییب ؛ اولدوغو کیمی اؤیره نک. گئرچک و حقیقی وارلیغی او بۇلومدن یاشامی درک ائتمک، مورککب

و چین اولسا دا، منطق علمی اونون شیرینلییینی انسانین داماغینا دادیزدیریر و بوتون علم داملارینی منطیقی اولماغا چاغیریر.

پسیخولوگیا - بو چوخ موهوم و اؤنملی علم دالی، انسانین روح ساحه سینده باش وئرن قایدا- قانونا اوغونلوقلاری و بوتون مئخانیزمالارینی اؤیره نیر. همین گئیش ساحه ده دانیشیق، نیتق، یاخینلیق، اونسییت و تفککور کیمی پروسئسلر یاخو: دا گئدیشاتلار نظرده توتولور.

پسیخولوگیا یا دا روح علمی انسانین آن ظریف و اینجه مسئله لری ایله هم ده دریندن ایلگی لنیر و اونو آنا قارینندان باشلایارق، عؤمرونون سون آنلارینا قدر ایزله ییر. انسار، پسیخولوگییاسی پوزولورسا، انسانا یاراشان بوتون اونور، قورور، ده یر ده پوزولار و بئله لیکله ده اجتیمائین عمومی دورومو حابئله انساننی اهمییتی کؤلگه لنر. روحی و پسعی باخیمدان ساغلام بیر وضعیته اولمایان اجتیمایا، گوندلیک ایشلرینی ده دوغرو یورو: بیلمز و عایلوئی نوقطه یی نظریندن ده ییخیلمیش اولار.

پئداقوگیا - بو علم قولو و ساحه سی تربیه، اثیتیتم، اوخوما و تحصیل حابئله تعلیم ایله باغلی اولان بیر علم بؤلمه سی دیر. همین علم و بیلیم قولونون اساس ایشی ایستک و مقصدی دورولدوب آیدینلاشدیرماق و داحا سونرا دا اونو قایدا- قانونا اوغونلاشدیرماق دیر.

پئداقوژی ایشی کؤکدن و باشلانغیجدا دوغرو- دوزگون یئرینه یئتیریلیرسه، اجتیمائین سونراکی مرحله لری داحا دا آسان و کیمسه نین باشینی آغریتمادان اؤز یؤن و یولونو تاپار. پئداقوژی ساحه سینده دیل، دانیشیق، نیتق باشاریغی، چیخیش و اؤیره تیم گوجو تعیین اندیلیر و بو ساحه نی بیتیرنلر یئتکیلی یاخود صلاحییتلی بیر شخص کیمی اؤز اجتیماعی- مدنی وظیفه لرینه باشلایرلار.

تاریخ - دونیائین باشا- باشیندا انسان جمعیتی نین یارانماسی، آیری- آیری دؤنم و مرحله لرده ایره لیه ییب انکیشاف ائتمه سی و بو انکیشافین نئجه تحلیل و گؤتو- قوی اندیلیب سونراکی نسیلله چاتماسی آیریجا بیر علم قولو طلب اندیر و بو قول تاریخ دیر.

تاریخ علملری اجتیمادا و دونیادا اولوب بیتنلری اؤیره درکن، انسانلاری، داحا دا آییق- ساییق اولماغا و اؤنجه کی یانلیشلاری بیر داحا دا تکرار ائتمه مه یه چاغیریر. تاریخ بیزه اؤیره دیر کی، بوگونکو انکیشاف حانسی یوللاری گئچیب گلیمیش و بوگونکو آغری- آجیلار کیملرین سهوینین نتیجه سی دیر.

سوسیولوگیا- بو علم بؤلمه سی اجتیمادا انسان مسئله لری ایلا مشغول اولسا دا، داحا چوخ اجتیمای و انسان جمعیتی نین چاغداش یاخود موعاصیر مسئله لری ایله یاخیندان ایلگی لنیر.

انسان اوغلو اجتیماعی بیر ووجود و وارلیق اولدوغو اوچون، اونون مسئله لری ده ایستر- ایستمز اجتیماعی دیر و همین مؤوضولاری حلل ائدیپ آرادان االدیرماق اوچون ده آیریجا و اؤزل بیر علم قولو لازیم گلیمیش دیر کی، اونون آدینی سوسیولوگیا قویموشلار.

ائتتیکا- بو علم ساحه سی اوزاقدان و بعضی لری اوچون کبچیک و اؤنمسیز گؤرونه بیلر آما اونجا اینجه، گؤزل و قیمتلی دیر کی، بوگونکو دونیامیزدا بؤیوک یثره مالیک دیر. یارانیش، خیلقت، طبیعت و بوتون وارلیق او قدر گؤزل، او قدر گؤچک و او قدر تاماشالی دیر کی، انسان عؤمرو و ذؤوقو اونو سئیر ائتمه یه ییترلی دئیل دیر.

بو علم قولو انسان گؤزلییی، انسان طرفیندن فرق ائدیلیپ گؤرونن گؤزلییی و همین گؤزلییی قایدا- قانونا اویغونلاشدیرما حاققیندا یارانمیش و ایندیکی زماندا بیر چوخ روحی- پسیخی خیدمتلر ائتمیش دیر. ائتتیکا علمی آلاهیین بیره بخش ائتدییی گؤزلیک لری بیر داحا دا بیزیم اوچون آچیپ آیدینلادینجا، یارانیش و خیلقتین بؤیوکلوپونو یئنیندن تانییب، اونو باشدان سئومک ذؤوق و شؤوقونو آختاریق.

دیلچیلیک ۋە ادبیاتچی لیق

دیل ۋە ادبیات هم آیری، هم ده عئینی آنلاییشلاردیرلار. ادبیات انسانا اؤیود، نصیحت، آنلاییش، دوشونجه، ذۇوق، رغبت، ایستک، ائمیلیک ۋە یومشاقلیق کیمی درس، ۋە تربییه لر وئیررسه، دیل بونلارین بوتونونو هم ده ادبیات آیدندان اینجه له بیر ۋە زامان، - زامان انسان اوغلونا چاتدیریر. ادبیات اؤزو آشاغیداکی کیمی سیرالانیر ۋە دیل ایله علاقه، دار اولاراق تعلیمه گنجیر:

۱. ادبیات نظریه سی.

۲. ادبیات تاریخی.

۳. ادبی تنقید یا دا ائللشتیری.

ادبیات نظریه سی اؤزو ده اولدوقجا گئیش بیر مؤوضوعور ۋە اونو اؤیره نیب اؤیره مک اوچون اوزون موددتلی زامان، درین چینه یاخود دا حؤوصله حابئله یئترینجه باشاری ۋە استعداد لازیم دیر. ادبیات نظریه سی مؤوضونو دریندن اؤیره نیب آچیقلاماق اوچون آشاغیداکی بؤلمه ۋە قوللاردا چالیشیر:

۱. بدیع ادبیاتین اجتماعی ماهییتی (ایچ اوزو).

۲. بدیع ادبیاتا باغلی یؤن ۋە جهتلر.

۳. ادبیاتدا ۋە بدیعییاتدا قانونا اویغونلوق.

۴. بدیع اثرلرین ژانری یاخود نؤوعو.

۵. دیل ۋە باشقا خصوصیاتلار (اؤز للیک لر).

ادبیات تاریخی بؤلمه سی ده ادبیاتین حانسی دؤورلرده نئجه انکیشاف ائتمه ۋە گلیشمه یوللارینی ایزله بیر ۋە اونون آیدینلاشماسی اوچون اجتماعی - ادبی هم بؤیوک آدیملار آتیر. همین آختاریش ۋە تدقیقلر آشاغیداکی کیمی اؤزونو گؤستریر:

۱. ادبیاتین انکیشاف تاریخینی آردجیل اولاراق آراشدیرما.

۲. ادبی پروسس یا خود ادبی گئدیشاتین ایزلنمه سی.

۳. ادبی حادیتیه لرین اؤنم و اهمیتی.

و اوچونجو بۆلمه یعنی ادبی تنقید ادبیاتین بوتون اثرلرینی گۆز اؤنونه آلارکن اونو ساح- چوروک ائدیر و یارانمیش اثرلرین ضعف حابثله گوج نۇقطه سینی اورتایا چیخارماقلا، یارادیجی و یازار کوتله سینی همیشه آییق- ساییق و درین گۇرۇشلو اولماغا چاغیریر. ادبی تنقید طرفسیز هم ده علمی اولمالی دیر. بیر سیرالاری همین مؤوضونو اؤز آلینده تخریب آغاجی ائدرکن، اثرلری یوخ کیمی گۇسترمه یه چالیشیر و بو دوغرو دئییل دیر. ادبی تنقید دوزگون و طرفسیز اولدوغو حالدا یازار و قلم آداملاری اوچون اولدوقجا بؤیوک کؤمک و قییمت دیر. ادبی تنقید اوست- اوسته آشاغیداکی کیمی بۆلۈنور:

۱. ادبی حادیتیه نی ایدئیا- بدیعی باخیمدان تحلیل ائدیر.

۲. هر دؤنم و دؤورون ادبی گئدیشاتینا یؤن و جهت وئیر.

۳. یارانمیش اثری دیل، تصویر، دئییم، اوبراز یا خود گۇرکیم و

دیگر جهتلردن آچیقلایر.

بئله لیکله ده دیلچیلیک و ادبیاتچی لیق اؤز انسانى، مدنى، اجتماعى، علمى، فلسفى و ادبی خیدمتلرینی انسان جمعیتینه تقدیم ائدیر. بوندان علاوه، دیلچیلیک علمى نین اجتماعى قوللاری دا واردیر و گئنیش شکیده فعالیت گۇستیریر:

۱. ادبیات شوناسلیق.

۲. متن شوناسلیق.

۳. فلسفه چیلیک.

۴. منطق.

۵. پسیخولوگیا (روح علمى).

۶. پئداقوگىيا (تعليم تربيه).

۷. تاريخ.

۸. سوسيولوگىيا (جامعه شوناسلىق)

۹. ائتيكا (ادب و اخلاق).

دیلچیلیک و موعاصیر دنیا

بو، بیر نئچه عامیل و سببلردن آسیلی دیر. همین عاملیلرئی نظرده توتماقلا، موعاصیر دونیاداکی دیلچیلیک علمینی ده موعاصیر اولاراق گؤرور، اونون آیری- آیری اؤنملری ایله ده تانیش اولوروق. سؤزو گئندن عاملیلر بونلاردیر:

بیرینجی عامیل - یازسی اولمایان میللت و ائلر اوچون ایفبا یاراتماق و همین میللتین دنیا گؤروشو، تفککور طرزى، گوندلیک دانیشیق فورماسینی همین ایفبا ایله یازماق لازیم دیر. بیر سیرا میللت لرین یازسی و ایفباسی واردیر یالنیز او یازی و ایفبا چتین، گرگین و مورککب دیرسه، او ایفبانى و یازی سیستمینی بیرآز داحا آسان یازی سیستمی ایله ده بییشیب یئنئ بیر یازی فورماسی حاضیرلاماق لازیم و ضروری دیر. بوندان علاوه، ادبی دیللری اولدوغو کیمی و دریندن اؤیرنمک، او دیلین بوتون قول و دئییم- دویوملارینی دا قاوراماق یاخود درک ائتمک لازیم دیر. ادبی دیلر ایفبا و یازی سیستمی صاحیبی اولشلار داه-اونلارین آلدکی نورما و قایدا- قانونلارینی گونون ایستکلرینه گؤره بوتؤولشدیریپ کامیل ائتمک لازیم دیر.

ایکینجی عامیل - ایکینجی عامیلده یئر توتان مسئله لردن بیرینسی علم اؤزودور. علم اونا گؤره اؤیرنمه لی و اؤیره دیلمه دیر کی، انسان اجتیماسینین گون احتیاجلاری و مسئله لرینه جاواب وئرسین و بونا گؤره ده همین علم دورمادان هم ده چرچیوه لی اولاراق انکیشاف ائتمه لی دیر.

بوندان اؤنجه ده دئدییمیز کیمی، دیلده نظری ساحه واردیر و همین ساحه هئچ بیر زامان دایانیب دا دورغون بیر حالا دوشمه ملی دیر و دیلین بوتون گلیشمه لری ایله یاناشی اؤنه دوغرو یوریوب انکیشاف ائتمه لی دیر. ایکینجی عامیلده دیگر بیر ساحه یعنی تطبیقی ساحه نین ده انکیشافی گؤزلنیلیر. بو ساحه انکیشاف ائتمزسه،

توتوشدورما، موقاییسه و قارشیلیقلی گۆتور- قویلار لنگییه بیلر و بو لنگیمه نهایتده اجتیمانین دورغونلوغونا گتیریپ چیخارار.

دیلین و دیلچیلیک علمینین اؤنملی قول وبؤلمه لریندن بیرى ده اونون باشقا بیلیم و علم ساحه لری ایله ایلگی قوروب، علاقه یاراتماسی دیر. بو دئدیکلریمیزین بوتونو ایکینجی عامیل قالیبیندا یئر توتور.

اوپونجو عامیل - بو اوپونجو عامیلده بئله بیر دوشونجه ایره لی سورولور

کی، بوتون انسانلارین یاخود دا کوتله لرین مدنیت و گوندلیک داورانیشلارینا یول گؤسترن جهتلی هم ده هر طرفلی اولاراق انکیشاف ائتدیرمک لازیم دیر. بونون یانی سیرا، بیر سیرا اجتیماعی احتیاج و ایستملر ده اورتایا چیخیر کی، اوللارین دا بوتؤو بیر مخرجه گلیب گئیش لئمه سینه یول آچماق، دنیا سوییه سینده انکیشاف و تکمیل ائتدیرمک واجیب دیر.

همین تالاشلاری یئرینه گتیررکن، دیلدىكى عمومی و خصوصی وظیفه لری ده تانییب آیرماق لازیم گؤرونور. چونکو وظیفه لر آیریلیب تک- تک تانیمازسا، اوللار هئچ بیر زامان دوغرو- دوزگون یئرینه یئتیرلمز و بئله لیکله ده اجتیمانین دیلدن و دیلچیلیک علمیندن آسیلی اولان قولو و یؤنو آخساق قالار.

اوپونجو عامیلین فعالیت و چالیشما سیراسی بونونلا دا باشا چاتمايیر و نظرده توتولموش دیلین دانیشیق فورماسی دا اؤنملی مسئله اولاراق اورتایا چیخیر. یاخشيجا بیلیریک کی، دانیشیق دیللیری یازیلی و ادبی دیلدن بیرآز اولورسا دا فرقلی و آیریقلی اولور اما بو او دئمک دئییل کی، اونو اؤزباشینا بیراخیب هئچ بیر جهتی ایله ایلگیلنمک. دوشونجه سینی قیراغا قویاق. دانیشیق دیلی نین ائستتیکا یا دا گؤزلیک مسئله مؤوضوسونو اصلا اونوتماق اولماز و اونو هرگون و هر طرفلی اولاراق دوشونوب دورمالر و لازیمی ایشلری یئرینه یئتیرمه لیيک. دانیشیق دیلی نین گؤزلییی اونو گؤستریر کی، همین اجتیمادا ادبی دیل ده دوغرو تعلیم وئرلیر و زامان طلب لرینه اویغون اولاراق انکیشاف ائدیر.

اجتماعی و طبیعت علملری

بو علم ساحه لری زامان- زامان دیل و دیلچیلیک علمی ایله اوز- او-ه گلیب ساریشسالار دا، بیر- بیرلریندن آیری چالیشما آلانلاری و ساحه لری ده واردیر. طبیعت و اجتماع علملری دیلچیلیک علمی ایله یاناشی اولونجا، دیل مسئله سی ده اولدوغو کیمی دئیل، داحا گئنیش بیر شکیلده اورتایا چیخیر و هرکسین ایستکلی ایله اوزلاشیر و بیر چوخ علمی- اجتماعی مسئله لری حلل ائدیر. نظرده توتوغوموز اجتماعی و طبیعت علملری آشاغیداکي کیمی سیرالانیر:

۱. فیزیکا.

۲. کیمیا.

۳. بیولوگیا.

۴. آسترونومیا.

۵. تاریخ.

۶. پئداقوگیا.

۷. پسیخولوگیا.

یوخاریداکی عونوان و دئیملر حامیسی دیل و دیلچیلیک علمینده تدقیق اوبیئکتی و طبیعت موباحیثه سی کیمی اورتایا قویولور و اونلارین هر بیرى اؤز نؤویه و یئرینده همین علم ساحه سی ایله یاخیندان- اوزاقدان ساریشیر و آردینجا دا "گئنیش هم ده خوشا گلیم بیر بحث مؤوضوعو یارادیر.

اوبیئکت- مئتود- مقصد دئدییمیزده ایسه آشاغیداکي آنلایش و معنالار نظرده توتولور:

اوبیئکت: هر بیر ایشین اساسی، تملی، کؤکو، بینؤوره سی.

مئتود: آسانلیق، دینجلیک، راحتلیق.

مقصد: علمی سونوج، علمی نتیجه.

طبیعی دیر کی، بو سادالادیقلاریمیز همین دئییم و سۆزلرین لئکسیک یا دالونوی معنا و آچیقلامالاری دئییل، اونلارین همین علم دالیندا داشیدیققلاری رول و وظیفه لردیر.

حوقو شوخارتد دئییر: دیلچیلیک نه طبیعت، نه ده اجتماعی علملرله باغلی دئییل بلکه او اؤزگور و مستقیل بیر علم دیر.

اجتماعی علملر سیراسیندا دیلچیلیک علمی نین یئری، دورومو و

مؤوقعی

دیلچیلیک علمی نین بوراداکى یئر و مؤوقعینی تاپیب دوشونمک اوچون، بو علمین سیراسینی و بۆلومونو آنلاییب اؤیرنمک لازیم دیر. بو دا اونا گۆره دیر کی، سرنراکی قارشیلانمیرمالار یا خود موقایسه لر داخا دا دینج و آسان اولسون. همین علم قوللارینین سیراسی و سیستمی آشاغیداکى کیمی دیر:

۱. اجتماعی - سیاسی علملر.

۲. اجتماعی - تاریخی علملر.

۳. اجتماعی - تربیوی علملر.

۴. اجتماعی - فیلولوژی علملر.

حوقو دیلچیلیک علمی نین فیلولوگیا علملرینه مخصوص و اؤزل اولدوغونو قبل ائتمه میش دیر. بونا باخمایاراق دئمک اولار کی، دیلچیلیک ائله بیر بیلیم و علم ساحه سی دیر کی، جاتلیلارین خصوصیه ده انسانلارین اونا هر طرفلی احتیاجی وار و بو احتیاج هر گون داخا دا گئیش، آچیق و قاباریق شکیلده اوزه چیخیر.

سییاست، تاریخ، تعلیم - تربیه و ادبیات یا دا فیلولوگیا علملری بوتۆلۆکده اجتیمادا باش وئیر و اجتیمانین تمل داشلاریندان بیرى ده دیل دیر. انسانلار هر تور و هر چئشید ایشده - مسلکده چالیشسالار دا، سۆزسوز کی، دوشونجه لریندن فایدالانیر و تفککورلرینی یاردیما چاغیراجقلار. هر بیر انسان نه قدر و نئجه گوجلۇ اولورسا دا بئله، اؤز دوشونجه و گۆروشونو باشقالاری ایله پایلاشمالی و اونلارین دا باخیش و گۆروشونو

اۋیرنمه لی اولور چونکو اونون اۋزونون ده چالیشما محصولو و وثریمی باشقالاری اوچون نظرده توتولموش دور.

بونا گۆره ده، بیر آریاا گلیب آنلاشماق و پایلاشماق دیل بیرلییی، آنلاش و قارشیلیقلى دوشونجه آلیش- وثریشی ایسته ییر. بو او دئمیک دیر کی، یوخاریدا آدلاری چکیلن اجتماعی علملرین حامیسی دیل و دیلچیلیک علمیندن کۆمک آلاراق اۋزونون اجتماعی یثرینی آلدە ائدیر.

باشقا علملر سیستئمی و دیلچیلیک.

دیلچیلیک علمی ایله باشقا علملرین علاقه و باغلانتیسی نه قدر آچیق و آسان اولسا دا، بیر او قدر ده قاپالی و اۋرتولودور. بو دا اونا گۆره دیر کی، بو علم اولدوقجا گئنیش و مورککب بیر ساحه دیر و هرکس اونو تک باشینا هم آسانلیقلا قاورا، بیلمز و اونون علاقه لرینی دیگر علملرله قیسا بیر زامان ایچریسینده باشا دوشمه یی با- تارماز. دیلچیلیک علمی ایله باشقا علم لرین علاقه سینی قیسا اولاراق بئله بیر سیرادا گۆزدن گنچیرمک مومکون دور:

۱. **دونیا علملرینین قروبلاشماسی** - دونیادا بیر چوخ علم قول و بیلیم ساحه حابئله جهتی اولسا دا، ائله بیر مۇوقع و دوروم قاباغا گلیر کی، اونلارین دسته نییب یا دا قروبلاشماسی لازیم گۆرونور. بئله بیر قروبلاشما و دسته لنمه اۋزو ده ایکی آیریجا قولدا و سیرادا باش وثریر:

الف. **الیفبانین تاپیلماسی** - الیفبانین (فینیکیا) تاپیلیپ کشف اولونماسی و سونرا دا کامیل بیر شکیلده استیفاده یه وثریلمه سی مسئله سی اۋزو دیلچیلیک و دیل مسئله لرینین چوخ اۋنملی و اهمییتلی تاپینتیلاریندان بیرى و دوشونجه نین یازی یولو ایله یاییلماسینین اساس و باشلیجا یۇنتمی ساییلیر.

ب. **طبیعتین دورومو** - اوزدن و دیشاریدان بئله گۆرونور کی، طبیعت ایله دیلچیلیک علمی نین هئچ بیر علاقه و باغلانتیسی یوخدور یا دا کیچیک بیر بقاملاردا اولایلیر. بو دوغرو دئییل دیر، طبیعتین دیلینی بیلمه دن، اونونلا ساواشا چخماق و اونداکی فایدالی وارلیقلاردان یارارلانماق مومکون دئییل دیر. طبیعتین دورومو هر نه

اولۇرسا اولسون، انسان طرفیندن آنلاشیلمالی و همین دوروما گۆره ده حرکت اولونمالی، و نایدالی نتیجه لر آیینمالی دیر. طبیعتده یاشایان حیوانلار، بیتکیلر، سسلر، یاتاق و قاباقلار، تربه نیش و تخریلر و بونا تای یوزلرجه تانینمیش یا دا آزاجیق تانینمیش وارلیقلار. انسان فعالیتتی نین چرچیوه سینده یئر آلیر و انسان دیل آدمی اولدوغو اونون، طبیعتده ده دیل تاثیرینی بیراخیر و قارشیلیقلی اولاراق تاثیر آلیر.

۲. دقیق و گۆرونترولو (تصویری) علملر - آدیندان دا معلوم اولدوغو کیمی، بو علملر دقیق، گۆز اؤنو، تصوورلو و گۆرونترولو اولمالی دیرلار. همین علملر آشایدکی کیمی سیرالانیر و بیرر-بیرر آچیقلائیلالار:

الف. جوغرافییا - اؤتجه ده دئدییمیز کیمی، انسان دیل آدمی دیر و اونین عۆمور سوروب یاشادیغی مکان، جوغرافی بیر مکان دیر. جوغرافییا علملرینین انسانی جوغرافییا بۆلمه سی اجتماعی بشر ایله چوخ سیخ و کیپ علاقه ساخلائییر و انسانلار یاشادیقلاری بۆلگه نی اؤز تاثیرلری آلتینا آلدیقلاری زامان اونلارین بوتون کثیفیت و کمییت مؤوقع لری همین انسانی جوغرافییا مسئله سینى ده اؤزونه قاتمیش اولر.

ب. گئئولوگیا - انسانین یاشادیغی یئر کوره سی و توپراق اوستو قابیق اذله، بیر مؤوضودور کی، انسان طالعی اونونلا هم ده یارانیشین ایلک گونوندن بری باغلی اولوش و بو گون ده همین کوره نین بوتون ده ییشمه لری، اوچونتولاری، ییخینتی و داغینیق حاللارا دوشمه سی انسان اوغلونو ایلگی لندییرر و بو علاقه سبب اولور کی، اجتماعی انسان اؤز یاشاییش منطقه و بۆلگه سینى آیین-شایین بیرشکیلده قورویوب ساخلاسن و بئله لیکله هم اؤزو، هم سونراکی نسیللری دینجلیک ایچریسینده عۆمور سورسونلر.

ج. تاریخ - اجتماعین و اجتماعدا یاشایان بوتون جانلیلارین گئچمیشی و بو گئچمیشده اولوب بیتن بوتون حرکت لر تاریخین مؤوضوسو اولاراق دیله، دوشونجه یه و ائلمه آلتینارکن، سونراکی نسیللری بیر داخا دا دوشوندورور و اونلار گئچمیشی اؤز دیریلیک لرینه اولگو آلاراق، داخا گۆزل، داخا دینچ و داخا وارلی یاشاماق ایسته ییرلر.

تاریخ علمینده انسانین عادت- عنعنه سی، مدنی گؤروشو، اخلاق و تربیه فورمو و بونا بنزر یاشانتیلاری توپلانیر و گونو- گوندن گئنیشلییه دوغرو گئندن بیر تاریخ بلگه سینده قورونور و اؤیره نیلیر.

۳. ادبیات شوناسلیق - بورادا دقیق لیک مسئله سی بیر او قدر ده تام و دوغرو اولایلمز. بونون سببی اودور کی، ادبیات نه تاریخ و نه جوغرافییا دیر. ادبیاتدا ائله قوللار و شوؤبه لر واردیر کی، وارلیغی آنلاشیلار آما تصویر و گؤرونوسو اولماز. ادبیاتدا شعر، ناغیل، بنزتمه، دویغو... کیمی وارلیقلار اورتایا چیخیر اونا گؤره.

۳. انکسپتری مئنتال علملر - بئله علم قروبلاری اوزده و تصویری اولاراق دیل و دیلچیلیک علمی ایله علاقه لی و باغلی گؤرونمسه لر ده، اونون بیر سیرا ساحه و قوللاری ایله باغلانیرلار. چونکو هر بیر علم ساحه سی نه اولورسا اولسون دیلین یاردیمی، لوغتی، دئییم طرز، بوغازی، ایفاده سی و واحیدلری ایله آچیقلانیر و دیگر انسانلار اوچون ایضاح ائدیلمز.

انکسپتری مئنتال علملر سیراسیندان کیمیا، فیزیکا... کیمی لرین آدینی چکمک اولار.

۴. قئیری انکسپتری مئنتال علملر - بو علم قروبلاری فیزیکا و کیمیا علملری کیمی تجربوی و تصویری دئییل ده، معنوی- تربیوی حالدا دیلچیلیک علمینه یاخین اولور و دیلدن فایدالاناراق، اؤز خئییرلی وارلیغینی انسان و اجتمانیین اختیاریندا قویور. میثال اولاراق، فیلولوگیا یا دا انسانی علم ساحه سی قئیری انکسپتری مئنتال علملر ساییلمز.

۵. فوندامئنتال علملر - همین علم قروبو علمین و ایشلندیی ساحه نین باشلیجا و اساس مسئله لرینه توخوندوغو اوچون بو آدی آلمیش دیر. بورادا فیزیکا و کیمیا علملری ده اؤرنک و نمونه اولایلر. بونو دا اونوتمامالیق کی، هرکسین اؤز قول و ساحه سی فوندامئنتال ساییلمز لاکین موقاییسه زامانی بونلار بیر- بیرلریندن آیریقلی و تولور سیرالانیر.

۶. نظری علملر - نظری علملر کاغیذ اوزری و شیفاهی شکیلده اولسا دا، دیلین چوخ اؤنملی قوللاریندان ساییلیر و اؤزونه گۆره بؤیوک مئیدان آچماقدادیر. همین علم ساحه سی دانیشیق، نیتق، دئییم، بوغاز، لهجه، دییالکت یاخود دا قارشیلیقلی دئییم و دانیشیق، سانیم یا دا فرضیه، اؤنری و تکلیف کیمی قوللاری اؤز ایچینه آلیر. نظری علم قوللاری عملی و پراکتیک علم قوللاریندان هم فایدالانیر هم ده اؤزوندکی موثبت امکاملاری دیلین و دیگر علمین عملی ساحه سینه تقدیم ائدیر.

۷. تطبیقی علم - تطبیقی علم و بیلیم او دئمک دیر کی، مؤوضو و مسئله نی فیزیکی اولراق یئرینه یئتیردییمیز زامان هر بیر شئی اوست- اوسته دوشمه لی دیر. یعنی ایشین و عملین بوتون جهتلی مادی و فیزیکی باخیمدان گۆز اؤنوند اولمالی و تطبیق ائدیلمه لی دیر.

دیلچیلیک و سوسیولوگیزه آفینی

سونونجو یوز ایللیکلر بویونجا بوتون علم ساحه لری او جومله دن دیلچیلیک علمی سوسیولوژی باخیمیندان دا ایزلمیش و بو جهته موختلیف فیکرلر، مکتب لر و کانالار یارانمیش دیر. دیل اجتماعی بیر مسئله یاخود تاپینتی کیمی اورتایا چیخیب اؤزونو گؤستریدی اوچون، اجتماعی یا دا سوسیولوژی مؤوضولار ایله ده یاخیندان علاقه یه گیرمیش دیر. همین جهت و آخنین آن تانیمیش و اونلو باشچیلاری دا بونلاردیر:

۱. آ. مئیئه.

۲. ژ. واندیری یئس.

۳. آ. سئشه.

۴. ش. باللی.

دیلچیلیک علمینه آخین ائتمیش و بیر تور ساحه یاراتمیش همین مسئله و مؤوضونون ایکی آیریجا مکتبی ده یارانمیش دیر:

۱. جئنئوره مکتبی.

۲. پاریس مکتبی.

جئنئوره مکتبی بیر چوخ قوللاری، مؤوضو و مسئله لری اؤز ایچینه آلاراق، اؤزونه گؤره اؤزل و مخصوص بیر ساحه آچمیش و فعالیتته باشلامیش دیر. همین قول و ساحه لر بونلاردان عبارت دیر:

۱. عمومی لینقویستیکا (عمومی دیل و دیلچیلیک).

۲. فرانسیز اوسلوبیاتی (فرانسوی جهتلر).

۳. دیل و دیریلیک.

۴. عمومی لینقویستیکا و فرانسیز دیلی.

بونو دا دئمک لازیم دیر کی، بونلار یثنی و یثنی یئتمه دئیل ده، سوسسورون داوامچی و ایزله ینلری دیرلر. چونکو بوندان اؤنجه ده سوسسور همین مؤوضولاری گۆتور- قوی ائتمیش دیر.

پاریس مکتبینه ایسه مسئله بیرآز دا گئنیشله نیر و داها دیللرین بیر زاماندا و قارشیلیقلی اولاراق اوز- اوزه گلمه لری تحلیل ائدیلیلر. بوندان اؤنجه ده دئمیشدیک کی، دیللرین موقاییسه و قارشیلانمالاری نتیجه سینده بیر چوخ یثنی مؤوضولار اوزه چیخیر و طرفلرین هر بیرسی اؤز ساحه سینه عایید اولان مسئله نی قاوراییب و زامان گئچیمینده اوندان استیفاده ائدیر.

پاریس مکتبینه اوست- اوسته هیند- آوروپا دیللری، تاریخی دیلچیلیکده موقاییسه لی مئتود، کلاسیک دیللرین موقاییسه لی گراماتیکاسی، لاتین دیلی نین تاریخی و نهایت عموم سلاویان دیللری اؤیره نیلیر. بونلارین هر بیرسی اوزون- اوزادی اینجلمه و تحلیللر گؤزله بیر و بیز بورادا مؤوضونو قیسا گۆتوردیوموز اوچون، اؤتری و گئچجی اولاراق گۆتور- قوی ائدیریک. دیللرین ایستر هیند- آوروپا بؤلومونده ایستر دیگر ساحه لرده او قدر آراشدیرمالی بؤلمه لری و قوللاری واردیر کی، حله بوندان سونرا یوزلرجه قالین حجیملی و توتوملو اثر یازماق اولار.

سۆزلر - شئیلر - بورادا رودلوف مئرینگئرین یئرینی آیریجا گۆز اؤنونه و قلمه آلماق لازیم دیر. دونیادا وار اولان و تانییمیش شئیلرین حامیسی دیل ایله باغلی و یاخیندان علاقه ساخلاماقدادیرلار چونکو اونلارین خصوصی و عمومی بؤلمه لرده یئر آلیب تانیمناسیندا سۆزلر بؤیوک یئر توتور و سۆزلرین یوخ اولدوغو بیر یئرده شئیلر ده آنلایش باخیمیندان ایتکین اولاراق وار اولار.

سۆزلردن استیفاده ائدیب شئیلره آد وئرمک و اونلاری آیرماق، دیلچیلیک علم و ساحه سینین باشلیجا یؤنتملریندن بیر ی ساییلیر و دیلچیلیک علمی نین بو یاردیمی اشیا دونیاسیندا تاییسیر و اونودولمازدیر.

همین مکتبیین ده اؤزونه اؤزل نوماينده لری و اؤنجوللری واردیر. بو اؤنجوللر اؤز واختیندا و چاغیندا چوخ اولسالار دا، اونلارین تانیتمش و دیل اوزره چالیمیش و اوزون فعالیت گؤستره نی حوقودور.

حوقو شوخاردت کثلت، قافقاز، باسک، سلاویان،... دیللرینی آراشدیرمیش و بو آراشدیرمادا سؤزلرین یارانما تاریخی، نه اوچون یاراندیغینی، اونلارین کؤکونو و ایلکه لرینی تحلیل ائتمیش دیر. حوقونون چالیشمالاری و آراشدیرمالاری دیلچیلیک علمینده بیر خئیلیک مسئله و مؤوضونو اوزه چیخارمیش و سونراکی فعالیتلر، ده یئنی زمین یاراتمیش دیر.

دیلچیلیک علمینده ائستتیکا - ائستتیکا یا دا گؤزلیک مسئله سی
اولدوقجا اؤنملی و دققته لاییق مسئله دیر. ذاتن بوتون وارلیقلار و یارانمیشلار او قدر گوزل و تاماشالی دیرلار کی، انسان اونلارین بوتون گؤزلیکلرینی بو تئزلیکده و قیسا بیر عؤمور بویوندا اوسته لنیب آچیقلا یا بیلمز. دیلین گؤزللییی ایستر دانیشیقه دا، ایستر یازیدا، ایسترسه ده اؤیره نیب- اؤرتمکده شرط اولاراق دایانیر. دیلدن گؤزللییی آلیب دا یئرینه گوبودلوق، قاتما- قاریشیقلیق یئرلشدیرسن، او دیلین سئوه نی آز، اوخویانی نادیر و ایسته به نی یوخ حالینا گله جک دیر.

ائستتیکا ساحه سینده **کارل فوسسلئر** قاباریق شکیلده دوشونولور. کارلین یاراتدیغی اثرلر هم اونون اؤز دؤورونده، هم ده اؤزوندن سونراکی دیلچیلیک قولو نو اؤز ایچینه آلماسا دا، اونون بیر چوخ بؤلمه لرینده آچیق- آیدین گؤرونمکده دیر. فوسسلئر آشاغیداکی اثرلرین صاحیبی دیر:

" دیل یارادیجیلیق و انکیشاف کیمی " - ۱۹۰۵

" روح و مدنیت دیلده " - ۱۹۲۵

" فرانساین مدنیتی و دیل " - ۱۹۴۷

نيپولينقويستىكا آفنى

بو آخىن و گىرىشىن اۋز تىل قويانى ياخود دا بانىسى باردىر. م. بارتولى بو آخىننن ايلكه لرىنى و تىل داشىنى قويىموش و آردىنجا دا چالشماسىنا باشلامىش شىئى دىر. بارتولى اۋز فعالىتىلرىنى دىلىن ھىران يىنى بىر دوروما گلدىيىنى و ھىرگون دا-ئا بىر تاپىنىتى ايلە قارشىلاشا بىلجە يىنى دوشونىرک مئىدانغا چىخارمىش دىر. دىلىن يىشلىشىپ زامانا اويغون گىلمە سى اولدوقچا اهمىيىتىلى بىر مۇۋىۋىدور. بورادا ج. بونفانت كىمى لرىن آدىنى انماق اولار.

يىنى سۇزلر، دىئىملر، دىومىلار و يارادىچىلىقلار اولمازسا، دىلىن سۇز سايىسى آزالار و گوندلىك سورولارغا گۆرە جاۋابسىز قالار. ھىمىن مىسىللە نى دوشونىرک بارتولى آشاغىداكى اثرلىرى ياراتمىش دىر:

"نيپولينقويستىكايا گىرىش" - ۱۹۲۵

"نيپولينقويستىكانىن دوروم ياخود مۇۋىقى" - ۱۹۴۷

آچىق - آشكارا گۆرونور كى، دىل و دىلچىلىك علمى آن اوزون زامانلاردان بو گونوموزە قدر گىلىپ چىخمىش بىر تارىخ و زامان جاداسىندا ائىشىلى - يوخوشلو يول و جادالارى آرخادا بىراخمىش و بو گونكو اجتىماى انسان اوچون دىمك اولار كى گۆزل بىر علم ساحە سى و چوخ اىستە يە نى اولان بىر علم مەكتىبى آرمان ائتمىش دىر. ھىمىن جەت و يولدا فئىردىنات د، سۇسسىور (۱۸۵۷-۱۹۱۳) اولدوقچا بۇيوك ايشلر گۆرموش و دىققىتى چىكن اثرلر يارادىپ اورتايا قويىموش دور و اونلارنى آدلارنى بىللە چىكمك اولار:

۱. دىلىن گۆستىرىش خارىكتىرى - اۋنچە دە باشا دوشموشدوك كى، دىل آن قىدىم چاغلاردان يىنى انسان اوغلونون يارانمىسى تارىخىندىن باشلايلاق، آن كىتەك و قىسا ھىم دە سايچا چوخ آز سىلردن و داخا سونرا سىس بىرلشمە لرىندىن و

نهایت ایندیكى كلمه ياخود دا سۆزلردن عبارت اولموش دور. ديل آنلايشيني اورتايا قويوب باشقالاري ايله علاقه ساخلاماق اوچون ده همين اشاره و گۆسترته لردن فايدالانيريقي.

بو اوزدن ده آسانليقلا دثيه بيلريك كي، ديل اشاره لر سيستمى دير. چونكو ديلين آن كيچيك و هر دن ده بؤيوك و مورككب نقطه لرينى همين اشاره لر واسيطه و آراجيلىغى ايله اؤيره دير و اؤيره نيريكي. بو اشاره و گۆسترگه لر اولمازسا، ديلدى بونجا سس، دثييم طرزي و آنلايش گۆستريلرينى آنلاتماق موموكونسوز اولاردى.

۲. ديل سيستم اولاراق - ديلين سيستم اولدوغو حله بير يانا

دورسون، دثمك لازيم دير كي، ديل اولدوقجا بوروشوق و مورككب بير سيستم دير. بوروشوق دثديييميزده ايسه، اونون آنلاشيلمازليغى دثيل، گئنيش و يايغين اولدوغوندان سۆز آچماق ايسته ييريكي. ديل و اونون ايلكه لرى بدن اورقانيزماسى نين آن آزي اون آلتى عوضو ايله علاقه لى دير و همين عوضولرين هر خانگى بيريسى چاليشمايىنجا، ديلين سۆزلرينده آنلاشيلمازلىق اورتايا چيخاييلر.

اؤرنك اوچون، آغ جييرلر خسته اولونجا، اونلاردا اوكسيژن آزليغى اورتايا چيخير و هاوا توربالارينين دوغرو- دوزگون دولوب- بوشالماماسى اوزوندن اسان هر بير سۆزو آغزينا آليب دثمك و تلفوظ ائتمكده چتينليك چكير. ديل بير سبستم و قوروم اولماسايدى، اؤزونو بو قدر گوجل و اوغورلو اولاراق گونوموزه چاتديرمايلىدى.

۳. ديل و دانيشيغين علاقه ياخود ايلگيسى - هر شئيدن اؤنجه

بيلمه لى و باشا دوشمه ليبيك كي، نيطق يا دا دانيشيق فردى دير و تكليكي، اوچون دور آما ديل توبلولوق و كوتله اوچون قورولموش دور. بونا گؤره ده هر بير دانيشانين آغزىندان چيخان سۆزلر، دثييملر... ائله اولمالى دير كي، اونو دينله ين كوتله (ائشيدن گروب باشا دوشسون و همين سؤيلنتى و سۆزجوكلردن ايسته ديبى معنائى آلسين.

فردى دانيشيغى عمومى و كوتله ديلينه چئويرمك، اوچون، كوتله نين ديليني و ديله نئجه باخديغيني اؤيرتمك لازيم دير. آنلاشيلمايان بير نيطق و دانيشيق ايلماميش كيمنى قيمت لنديرييله بيلر.

۴. سینخیرونیک دیل - سینخیرونیک دیل دندیییمیزده، گوندلیک

دانشیق و نطق ائندیییمیز دیلدن عبارت دیر. ایندیکی دیلین حانسی یوللاری گئچیب بیزه گلدییینی آرا- سیرا اولاراق آنلاتمیشیق و آز- چوخ بیلیریک کی، بو گونکو موککب و گئنیش یاییلمیش دیلر اؤنجه چوخ ساده و بوتون سورولار جاواب وئره بیلمه یه جک اؤلچوده قیسا دئیملی و کیچیک لئکسیکالی اولموش دور. دیلین ایندیکی دورومونو سونراکی نسیللره اولدوغو کیمی چاتدیرماق و اونلاری اؤز زامانلارینا اویونون یاشاتماق اوچون، دیلچیلیک علمی دیلین هم گئچمیشینی، هم ده بو گونونو علمی- نظری و اجتماعی- طبیعی باخیمدان اینجه له ییر و سونرا دا همین دیلین یانودا دیلرین حارایا گئدیپ چیخاجاغینی اؤن گؤروله ییر.

۵. دیباخرونیک دیل - بورادا دیلین گلیشمه، مورککب لشمه، اؤیرنمه و

اؤیرنیلمه مسئله لری دئییل، اونون تاریخیندن و تاریخی مؤوقعیندن بحث اولونور. تاریخین بوتون بؤلمه و دؤورلری دیلر اوچون آل وئریلی اولمامیش دیر. ائله زامانلار و مر-عله لر باش وئرمیش دیر کی، دیل و دیلچیلیک علمی بوتؤولوکجه کؤلگه ده قالدیش، اونون بوتون وارلیغی تاپدانیلمیش یا دا اؤزونه عایید اولمایان بیر سیستم ایله آزیایب آرادان قالدیریلیمیش دیر.

دیلین تاریخی او قدر قدیم، سؤزلرین یارانماسی اونجا آسکی و اوزاق دیر کی، بیز بعضا اونون کؤکونو بئله دیلرین بیرینه باغلاماقدا چاراسیز قالاریق. بورادا بیر مسئله واردیر کی، سس هر شئیدن قدیم دیر. سس هر شئیدن قدیم اولماسایدی، انسان هر سؤز باشی گئچمیشی میثال گتیرمزدی. دیل سسلردن عبارت دیر و سسین اوزون گئتمیشی، درین تاریخی واردیر.

داخیلی و خارجی لینقویستیکا- هر بیر دیلین ایکی آیریجا جهتی و

یؤنؤ واردیر. بونو تکرار اولاراق سؤیله میش، بیر داخا دا اوسته له ییریک. دیلین جهتلری بوندان عبارت دیر کی، او هم اؤزل اولاراق، هم ده عمومی اولاراق نظرده توتولور و همین کانالدا دا اؤیره نیلیر و اؤیره دیلیر.

هر بیر دیلین خصوصی یا دا اؤزل جهتلری اونون داخیلی مسئله لرینی و عمومی جهتلری ده اونون باشقا دیلر ایله باغلانتی و ایلیشکی لرینی آچیقلایر. دیلین

داخیلی و ایچ مسئله لرینی آراشدیرب اؤیرنمه دن، اونون خاريجی دوروم و مؤوقعینی ده تعین ائتمک دوغرو اولمازدی بلکه ده. دیلین اؤز یئرینده و یوردوندا تحلیل هم ده دریندن آچیقلاتماسی لازیم دیر یوخسا اونون حانسی ساحه سینی باشقا بیر دیلین حانسی ساحه سی ایله قارشیللاشدیریب آغیر- یونگول ائتمه میز چتین اولار.

موسکوا دیلچیلیک مکتبی - بوتون دونیادا دیلچیلیک مکتبهرینی گؤز

اؤنو اندیدب دیل و دیلچیلیک علمینی اؤیرنمک اوچون جان آتمیش اولساق، موسکوا دیل و دیلچیلیک مکتبهرینی قیراغا قویماق اولماز. طبیعی دیر کی، بوتون مکتبلرده اولدوغو کیمی، موسکوا دیلچیلیک مکتبهرینده ده تمل داشی اتانلار و بوراداکي چالیشمالارین بینؤوره سینی باسانلار واردیر. همین شخص و شخصلر هم اؤز زامانلاریندا، هم ده سونراکی دؤورلرده اونلو و تانینمیش بیلیم آدمالاری ایچریسینده لایققلی یئر توتوموش و اؤزلرینه گؤره ده آد- سان قازانمیشلاردی. موسکوا دیلچیلیک مکتبی نین باشلانغیچ نؤقطه سینده دوروب همین یولون و جیغیرین آچیجی لاری بونلاردیرلار:

۱- ف. فوروناتوو (باشچی)

۲- آ. شاخماتوو

۳- م. پوکروویسکی

بو انسانلار، دیلین و دیللرین دونیاداکي قارشیلیقلی دوروم و مؤوقعینی نظره آلاق، چوخ موهوم و اؤنملی آدیملار آتمیش، دیلچیلیک علمینه گرکن خیدمتلر و لازیمی یاردیملار گؤسترمیش لردی. زامانیندا و یئرینده اولاراق حتتا کیچیک بیر سس آنلاییشینی آراشدیریب آچیقلاماق، دیلچیلیک علمینه چوخ بؤیوک خئییرلر و همین یۇنده آتیلان آدیملار گؤرکملی اثئررؤی و گوج ساییلیردی. ائله بونا گؤره ده، مکتبهرین دیل ساحه سیندکی گلیشمه سی و چئشیدلی اثر بخش ائتمه سی گؤز اؤنونده دیر و اونلاری آشاغیداکي کیمی سیرالاماق و آچیقلاماق مومکوندور:

۱. دیل ایله تفککورون ایلیشکی یاخود دا باغلانتیسی - دنیا

دیللهرنین ۱۸- جی یوزایللیک دن اؤنجه یه دک فلسفه و دیگر علملر ایله بیرلیکده

اولدوغو زمان و شراییطی گۆتورموش اولساق دوشونریک کی، دیلی تفککوردن آیری بیلیر و حتتا بیر سیرالارینین فیکیرینجه علاقه لری بئله یوخموش کیمی ساییرار. سونراکی و گئنیش آراشدیرمالار گۆستردی کی، دیل عئینی تفککور و تفککور عئینی دیل دیر. بونو آچیقلاماق اوچون دئییه بیلیریک کی، تفککور بئیین سئلوللارینین فعالیتتی نین محصولودر و همین محصول دیلین یاردیمی ایله باشقالارینا چاتیر و بو چاتیشمادا دا باشقالاری دیل تاپیب دانیشیرلار. انسان اؤز عالمینده و دیلینی- آغزینی تریتمه دن، اؤز دوشونجه و تفککورونو اؤزو اوچون دانیشیر و اؤزو اوچون ده دینله ییر. بیر تفککور دانیشیلیب انشیدیلیرسه، دئمک دیل ایله سیخ باغلی دیر.

۲. قارشیلیقلی دیلچیلیک - موسکوا مکتبی باشچیلارینین گۆرکملی

ایش و اثرلریندن بیر ده موقاییسه لی یاخود قارشیلیقلی دیلچیلیک مسئله سی ایدی. دیل و دیللرین اوز- اوزه دایانیب توتوشدورولماسی و هر بیرینین قاباریق نؤقطة لرینین اورتایا چیخماسی، همین علم ساحه سینین گئنیش لنمه سینیه و آخیردا دا بؤیوک تاپینتی حابئله انکیشافلار گتیریپ چیخاریر.

ائله بونا گۆره ده، اونلارین فعالیتلری نین بیر اوجونو دا همین موقاییسه ائتمه و حانسی دیلده حانسی یؤن و جهتین اوستون گلیب- گلمه مه سی و نظرده توتولان دیلین یا دا دیللرین قابیلیتی، انکیشافی، گئنیشلییی، زامان سورولارینا وئره بیلدییی جاواب، گراماتیکاسی،... کیمی مۇوضولار تشکیل ائدیردی.

گراماتیکا نظریه سی - گراماتیکا یا دا دیل بیلگیسی، دیللرین اساس و

واز گئچیلیم جهتلری دیر. بو اوزدن ده، اونون هم نظری، هم ده عملی حاللارینی درین و گئنیش اؤیرنمک لازیم دیر. دیل بیلگیسی نظریه سی دیلین خصوصی و لازیم بیر چرچیوه ده اورتایا چیخیب اؤیره نیلمه سینیه یاردیم ائدیر و همین دیلین دیگر قول و بوغازلارینی آنا دیله و قولادوغرو گۆتورور، هرکس طرفیندن اورتایا آتیلیمیش سینیق- سالخاق قانونلار سون قویور، باشاباتان و اویغون بیر یول- یؤنتم گۆستریر و بئله لیکله ده بیر دیلی دونیانین دیگر دیللری و علملری ایله یاناشی ایره لی آپاریر.

قازان دیلچیلیک مکتبی

بو مکتبین تمل داشینی آتان و بینۆوره سینی باسان تک بیر کیشی اولسا دا، اونون دیگر یارديمجیلاری و طرفدارلاری دا واردی. قازان دیلچیلیک مکتبی اصلینده دۆرد- بئش آدامین آدی ایله تانینیر و اؤزو اوچون موباحیثه لی بیر قول دور. همین مکتبین بینۆوره کرپیجینی قویانلار بونلاردیر:

۱. **بودوئن د کورتئنه** - دئمک لازیم دیر کی، بودوئن د کورتئنه بو مکتبین بانئسی و تشکیل انده نی دیر هم ده گنج گراماتیک لردن تاثیر آلمیش دیر. اونون بو گنج گرامتر آداملاریندان تاثیر آلیب- آلماماسی دا اورتایا قویدوغو دوشونجه و تکلیف اثتدییی مؤوضولاردا آچیق- آیدین اوزه چیخیردی.

۲. **ن. و. کروئتویسکی** - کروئتویسکی قازان دیلچیلیک مکتبی نین ایلکین فعالاریندان بیرى کیمی تانینیر و اؤزونون دیل و دیلچیلیک ایله باغلی چالیشمالارینی دا تاثیر آلدیغی ساحه دن اوزاق توتمايیر. کروئتویسکی نین دیلچیلیک علمینه نه لر گتیردی، حانسی مؤوضولاردا داخا چوخ تالاش گؤستردییی ده همین مکتبین بوتؤو و ییغجام حئساباتیندا وئريلمیش دیر.

۳. **و. آ. باقرودیتسکی** - آدی چکیلن دیلچی و بیلیم آدامی دا قازان مکتبینه باغلی اولموش و گنج گراماتیک لردن ایرت قالمیش دیلچیلیک یولونو سوردورموش دور. اونون دیلچیلیک ایله باغلی فعالیت لری ده گؤستریر کی، مکتبین یول و اوصولو ایله ایره ليله میش و بو جهته اؤز گؤروش حابئله دوشونجه لرینی ده ایره لی سوروب دوشوندورجو مسئله لری قورجالامیش دیر.

۴. **س. ک. بولیچ** - قازان دیلچیلیک مکتبی نین دیگر داوامچیسى.

۵. **آ. ای. آلتکساندروو** - بو دا همین مکتبین یولجوسو اولموش دور.

یوخاریدا سادالادیغیمیز کیمی، قازان دیلچیلیک مکتبی نین عالیم و دیلچی لری اؤز چالیشما و فعالیت دؤورلرینده بوش دورمامیش، آنجاق سؤز و دانیشیغا قانیق اولمامیش و توتدوقلاری یولدا یارادیجیلیغا دا باشلامیشلاردی. اونلارین بو زمیندکی فعالیت و چالیشمالاری آشاغیداکی کیمی ایدی:

۱. **دیالککتولوق** - اونلار بئله بیر چالیشما ساحه سینی اؤنرمیش و آردینجا دا تکلیف لرینین مؤوضوسونو اورتایا قویموشلاردی. دیالککتولوق مؤوضوسو چرچیوه سی بیر دیلده دئییم طرزینی گؤسترن بیر یول و یؤتم دیر. اونلار بیر دیلدکی دانیشیق یا دا دئییش لری اوز- اوزه گتیریر، بوغازلاری، تلففوذلری، شیوه و بیچیم لری گؤزدن گنچیریرلردی.

۲. **لئکسیکوگرافی** - بو مکتبین چالیشانلاری دیلین دئییم طرزینی نظرده توتوب چالیشامالارینین آردینجا بیر ده دیلین لوغت و سؤزلرینی دیققت مرکزینه آلمیش، اونلاری بیرر- بیرر تحلیل ائدیپ معنالارینی یوخلاماغا باشلامیشلاردی. هر بیر دیلین لوغت قابناغینی آراشدیرماق و او دیلده ایشله دیلن سؤزلرین دیب- کؤکلو اؤیرنمک هم ده اؤیرتمک، همین دیلین فعالیتیه باشلاماسی و گوندلیک مسئله لر ایله یاناشی انکیشاف ائتمه سی دئمک دیر.

۳. **فونولوق** - آن قدیم زامانلاردان باشلایارق، دیللرین آن کیچیک بؤلومو یعنی فون، مورف و فونئملری گئنیش مؤوضو اولارق آراشدیریلیمیش دیر. قازان مکتبی ده همین مسئله نی بیر داخا دا قالدیریمیش و فونئم نظرییه سینی ایره لی سورموش، همین مکتبین گؤروش و دوشونجه لرینی دیلچیلیک دونیاسینا تقدیم ائتمیش دیر.

۱۹- جو یوزایلین سونلاری و گنج گراماتیک، لر

همین عصرین سونلاریندا گنج یاخود جوان گرامترچی لر آدی ایلا. تانیپ اورتایا چیخسالار دا، اولدوقجا بؤیوک و گئنیش دیلچیلیک آخینی و جریانی دا یولا سالایلمیش لردی بونلار. اؤز چالیشما، فعالیت و دوشونجه لری ایله برابر، بیر چوخ اثر و دیققت چکیجی مؤوضولاری دا بو علم ساحه سینده گتیرمیش لردی. گنج گراماتیکلر بونلاردان عبارت دیر:

۱. کارل بروکمان

۲. هارمان اوستهوف

۳. آوگوست لئسکین

۴. هئرممان پائول

۵. بئرتولد دئبروک

اؤنجه ده دئدییمیز کیمی، بونلار گنج اولسالار بئله، گئنیش فعالیت ساحه و قولو یاراتمیش و گۆزه گلیم مؤوضولاری اؤز ایچینه آلان اثرلر یازمیشلاردی و همین اثرلر بئله دیر:

۱. مورفولوژی تدقیقاتا گیریش.

۲. دیل تاریخی نین پیرینسیپ لری.

۳. هیند- آوروپا دیللری نین اؤیره نیمینه گیریش.

هر بیر چالیشما و فعالیتده اولدوغو کیمی، همین زمینده ایره لی سرولموش فعالیتین ده سونوج و نتیجه سی گۆزلیلیردی طبیعی. آنجاق بیر مؤوضونو اونوتماق اولماز او دا بودور کی، نتیجه دئدییمیزده یالئیز موثبت نتیجه دئمک دئییل دیر. گنج گراماتیک لرین فعالیت ساحه سینین نتیجه لری آشاغیداکی کیمی ایدی:

۱. ناتورالیزمدن اوزاقلاشماق.

۲. دیلین فونئتیك ده بییشیکیلیک لرینین تدقیقی.

۳. دیری دیللری و اونلارین دیالئكتلرینی اؤیرنمک.

۴. دیلین گراماتیک جهتلرینی آراشدیرماق.

بئله لیكله ده معلوم اولور کی، بوگنج گراماتیک لر یا دا دیل بیلگیسی آداملاری قار، نیلارینا قویدوقلاری جهت و مؤوضولاری آچیقجا آراشدیرماغا جان آتمیش و اؤز ایشلرینین زمین حابئله آدینی دا آچیقلامیشلاردی. یوخاریدا دا دئدییمیز کیمی، هر زمان نتیجه و سونوجدان سؤز آچدیغیمیزدا، ایشین و فعالیتین تام اولاراق دوغرو و دوز اولدوغوندان دانیشماق ایستمیریک بلکه فعالیتین حاردا دایانیب نه لر اورتایا قویدوغونو دارتیشماق ایسته بیریک.

آدلارینی چکدییمیز نتیجه لرین آردینجا، اونلارین ایشلریندکی قصورلاری و چاتیشمالیقلاری دا گؤزه آماق لازیم دیر. اونوتماالیییق کی، قصور و چاتیشمالیق هئج بیر بیلیم آدمی نین ایش و فعالیتین نین کیچیک و ده یرسیز اولدوغونو معلوم ائتمز. چونکو هر بیر ایشین هم اوغورلاری، هم ده قصورلاری اولور. بئله لیكله ده اونلارین قصور و عئیبلرینی آشاغیداکي کیمی سادالاییریق:

۱. اولو دیلی یاخشوی و اولدوغو کیمی تانیمیرلاردی.

۲. اونلار دیل واحیدلرینی سیستئم کیمی گؤرمورلردی.

۳. لئکسیک سیستئمه اؤنم و اهمییت وئریرلردی.

۴. سینتاکسیسین اؤزلیک لرینی نظرده توتورلاردی.

بوتون بو قصور و چاتیشمالیقلارا باخمایاراق، گنج گراماتیک لرین فعالیت و چالیشما ساحه سی آیدینجا گؤز اؤنونده دیر و دئمک اولار کی، بونلار بیر چوخ علمی مسئله و سورونلاری حلل ائتمیش، دیلین انکیشاف و گلیشمه سینه یاریدیم ائتمیش لر. گؤتور کی، دیل و دیلچیلیک ساحه سی تانیمیش هم ده اولدوقجا گئنیش علم قولو و ساحه سی دیر و همین یولدا و یؤنده آتیلان هر حانسی بیر آدیم گؤزدن قاجماز و بو علین نتیجه لری سیراسینا نه لر وئردییی ده یاخشیجا قییمت لندیریلر.

۱۹- جو یوزایللیک و میصیر مئزوقلیفی

بو ساحه ده *فرانسوا شامپولیئون* آدینی اونوتماق اولماز. اونلارین فعالیت و چالیشما مثیدانلاری اوخوما و کشف اوزرینده قورولموش دور. بو دا دیلچیلیک علمی نین تاریخینده گئنیش انکیشاف کیمی معنا تاپمیش دیر. بو کشف و انکیشافدا سؤز دئییل، حرف موباحیته یه قویولور و همین استیقامتده چئشیدلی مسئله و مؤوضولار گؤتور-قوی ائدیلیلر.

بورادا و مربوط اولان موجاديله لرین آرخاسینجا آشاغیداکی مسئله ر هم ده گئنیش شکیلده اورتایا آتیلیب، بحث اولونور و اولدوقجا اؤنملی و اهمیتیلی نتیجه لره گتیریب چیخاریلیلر. حادیه دوغوران و دوغرودان دا دوشوندوروجو اولان همین نتیجه و مسئله لر دوشونمه یینه و موباحیته ائتمه یینه ده ییردی و اونلار آشاغیدای کیمی تقدیم ائدیلمیشدی:

۱. دیل اجتماعی حادیه دیر- بو اونو گؤستریر کی، دیل ضرورت

نتیجه سینده تاپیلمیش و ماددی بیر مسئله دیر. یعنی انسان ماددی احتیاجلارینی اورتادان قالدیرماق اوچون بیر سیرا سسلر و سؤزلره مؤحتاج اولماسایدی، دیل ده تاپیلما یا جاقدی. بو دوشونجه نی ایره لی سورنلرین ایدیدعاسی درین و بؤیوک اولسا دا، آدیقلاری جاوابلار دا بؤیوک و درین ایدی. چونکو انسانین احتیاجلاری آنباق اونون قارنی و آچیقجا دئسک ماددی ایستک لری دئییل دیر. انسان اوغولو یاراندیغی بیر گوندن ایندییه دک، عاغیل، دوشونجه، درراکه، آنلاق، دویغو و احساس و بو کیمی معنوی حابئله گؤرونمه یین احتیاجلاری دا هم اؤزونده، هم ده باشقالاریندا آختارمیش و بونون اوزرینده بیر چوخ نتیجه لره ده چاتمیش دیر.

بونونلا دا دئمک اولار کی، دیلین ماددی جهتلری اولسا دا، بوتون اولراق ماددی احتیاجلار اوزوندن یارانماش دیر.

۲. دیل ناتورالیزم جریانی دیر - بونو ایره لی سورنلر ایسه، دیلین

طبیعی و طبیعت ایله باغلی اولدوغونو دوشونورلردی. یعنی طبیعتین اؤز ایسته یی و قانونو ایله هر شئی او جومله دن دیل پياوش - پياوش دا اولسا یارانمیش دیر. ایستر بوندا، اؤنجه گتیردیییمیز عونوان ایسترسه ده همین مؤوضو، دیلین نه اولدوغونو و نجه یاراندیغینی دوغرو - دوزگون و تام اولاراق آچیقلايا بيلمه ميش دیر.

دینی گؤروشلو دیل عالیملى دیلین تانری طرفیندن بؤیوک بیر پای کیمی انسان اوغلونا باغیشلانماسینی، همین پایین چوخ آغیر اولدوغو اوچون دیگر یارانمیش و دخلوقلارین طرفیندن قبول اندیلمه مه سینی و آخیردا همین مؤوضونون اوچ بؤیوک دینی و گؤیسل کیتابدا گلمه سینی مقصد توتاراق ایره لی یثرمیش و اولدوقجا آغیر حاشله گئنیش مسئله لری ایره لی سورموش لردی.

دیلین تعریف و آچیقلاماسی او قدر چوخ ساحه لی و مورککب دیر کی، اونو بیر نچه شخصین آدی و بیر نچه میثال ایله بیتیرمک مومکون دئییل دیر اما بورادا دیل ایله باغلی فیکیر سؤیله ين بیر علم آدمی نین دوشونجه لرینی گتیرمه یی مقصده اویون گؤروروک. **آوگوست شلئیختر** گئرن، سلاویان و بالتیک دیللرینی آراشدیرما و تحلیل مؤوضوسو اولاراق گؤتورموش و آشاغیداکی فیکیرلری سؤیله ميش دیر:

دیل اصلینده تفککوردور و سسلرله ایفاده اندیلیر.

دیل جانلی و دیری اورقانیزم ایله بیرلشیر.

دیل واردیر سا دا، اولو دیل برپا ائتمک ضروری دیر.

هیند - آوروپا دیللىرى آغاجى و شاخه سى نظریه دیر.

دیل معنا و موناسیبت ساییلیر.

دیلی معنا و موناسیبت کیمی گؤتوردویوموزده دئمه لییک کی، معنا کؤکده، موناسیبت ایسه آکده یاخود دا شکیلچیده دیر. بوندان اؤنجه ده سادالادیغیمیز اورگان و بدن عوضولرینی بیر داخا دا گؤز اؤنونه گتیرمیش اولورساق، باشا دوشریک کی، بئله باخیش و گؤروشلری اورتایا قویان شلئیخترین دوشونجه سی ایله ثبوتا یئتیشمیش بیر چوخ مسئله لرین یاخینلیغی واردیر.

منطيقىزە

بو ساحە دە كى فېكىر و دوشونجە، دىلىن بېيجىم، تۇكۇم، قورۇلۇش، سىستېم، مافولوگىيا و سىنتاكسىس كىمى مسئلە لرىنى منطق و قانون چرچىو سىنە گتېرىب اثبات ائىتمك اىستە مىشلردى. باخىشلار فرقلى و اىرە لى سورۇلن اثباتلار شوبېه لى كىمى گۇرۇنە دە، ھىمىن گۇرۇش و دوشونجە اۋزۇ دە دېلچىلىك دونىاسىندا اۋزۇنە اۋزۇل و مخصوص يئر آچمىش، دىل اىلە باغلى مۇۋزولارىن اىچرىسىندە يىرلشمىش و دارتېشىلماغا باشلامىش دىر.

بورادا دا دىگر موباحىتە لردە اولدوغۇ كىمى، بىر سىرا تانىنىمىش دېلچى لى واردى و اونلارىن سىراسىندىن *كارل بېككېر* نى آدىنى چككەم اولار. كارلىن فېكىرىنچە منطق اىلە مورفولوژىنن گۇزە گلىم بىر سىنىر و سرحدى يوخدور. بئلە اولدوغۇ زامان ھىم منطق، ھىم دە مورفولوژى يا دا قورۇلۇش اوزۇن- اوزادى اولاراق دانىشىلايلىر و بو بارە دە آيرى- آيرى نىتىجە لىر آلدە ائىتمك اولار.

بو گۇرۇش و فېكىرە اىنانىپ يالنىز اونو انتىقاد آتشىنە توتۇب عىبلىرىنى دە سادالايان *فېيودور ايانوويچ* دئىر كى، بونو دوغرو سانىپ اىنانماق اولار لاكىن بىر سىرا چاتىشمازلىق و عىبلىرى واردىر كى، اونلارى حلل ائىدىب قىراغا قويماق لازىم دىر. بونو دا بىلمە لىيىك كى، منطق و فلسفە آن قدىم علم ساحە و قوللازىندان اولاراق دونيانىن بىر چوخ علم مركزلىرىندە تعليم وئرىلمىش و بىر چوخ دىگر علملىرى دە اۋزۇ باشىنا توپلامىش دىر.

دىلى منطق اىلە ياخىنلاشدىرىپ اونون آيرى- آيرى بۇلمە لرىنى منطقلى بىر شكىلدە اثبات ائىتمك امكانىنا صاحب اولابىلىسك، بو اۋزۇ دە دىل علمى نىن گىنىش صورتدە انكىشاف ائىتمە سىنە سبب اولابىلىر چونكو چوخلارى بعضى مۇۋزولارى اونا گۇزە قبول ائىتمىرلىرى كى، منطق علمى اىلە اوست- اوستە دوشمە بىر يا دا اونا قارشى گلىر. منطق سۇزۇ و دئىمى ائلە بىر عبارت دىر كى، دونيانىن ھىر بىر بوجاغىندا ھىر بىر انسان چتىنلىك و داردا قالدىغى زامان قارشىسىندا كىنا: منطقلى اول! دئىە موراجىعت ائىدىر.

پسیخولوگیزه

ایلیک اؤنجه آداما ائله گلیر کی، روح علمی یاخود دا پسیخولوگیا ایله دیلین و دیلچیلیک علمی نین حانسی علاقه و ایلیشکی لری اولابیلر؟ بونو بیرآز دریندن هم ده علمی-اجتیماعی اولاراق آراشدیردقدان سونرا باشا دوشورسن کی، دیل دیری حابئله قاباریق و اونودولماز بیر وارلیق کیمی اورتایا چیخینجا، معلوم اولور کی، هم بینوره، هم آلت قوروم دور و انسانین بوتون مادی-معنوی وارلیغی ایله علاقه ساخلاییر و روح علمی انسان ساغلیغی و وارلیغی ایله باغلی اولدوغوندان انسانین دیلی ایله ده باغلی اولور و انسانین روحی دورومو اونون دیلینده، دیلی ایسه اونون روحوندا بؤیوک تاثیر بیراخیر.

گؤزل دیل بیلن آدام، دانیشیغینی گؤزل و دوشونولن شکیلده ایره لی سورور. گؤزل دیل بیلن آدام بیلدییی دیلین علمی ساحه لری ایله تانیش اولونجا، روحی یا دا پسیخی باخیمدان ایچینی گئنیش توتور، باخیشینی گوجلندیریر، گؤروش و نظیرینی منطیقلی بیر شکیلده اورتایا قویور، باشقالاری ایله هر حانسی رابیطه و علاقه یه قول قویورسا، همین علاقه نی و گؤتوردویو مسئله نی اساسلی اولاراق گؤتور-قوی ائدیر و بئله لیکله ده انسانین روحو قیدالانیر.

انسانین خصوصیه ده انسانین اوشاغینین روحی-پسیخی وضعیتینی اونون دانیشیدیی دیل و دیلین سس، حرف، مورف، فونئم، جومله، عبارت، دئییم، بوغاز، فرقلی لهجه و شیوه لری ایله ده سیخ باغلی دیر. روحی باخیمدان ساغلام اولمایان بیر، دوغرو-دوزگون دانیشیق آپارابیلمز و دانیشدیغی مودتده هر سؤز باشی یا دا جومله باشی چاشدیغی اوچون تئز یورولار و همین یورغونلوق و آراسی کسيلمز سهو یاخود یانلیشلار اونون اوتانیب، سیخیلیب، تحقیر اولوب کچیلمه سینه گتیریب چیخارار و بونون آردینجا دا روحی دورومو داها دا آشاغیلایار و انسان بئزیب قالار.

روحی وضعیتینی وام، ساکین و یومشاق اولان بیر ایله روحی وضعیتینی یوزوق و گرگین اولان بیرینین آراسینداکی فرق و آیریلیق هر شئیدن اؤنجه اونلارین دیلینده و دانیشیق طرزلرینده اورتایا چیخیر. بو، *ایثوهان فریدریخ* تعلیمی دیر.

یئنئ دؤور

دیلچیلیک علمی ایله باغلی یئنئ دؤور دئدییمیزده، اون دوققوزونجو یوزایلین ایلکی و باشلانغیجی نظرده توتولور. همین دؤورده بیر نئچه گؤرکملی عالیمین اؤزونه مخصوص اثرلری و چالیشما ساحه لری اورتایا چیخیر و بو اثرلر دیل یا دا دیلترین عمومی آخین و جریانلاریندا گؤزه گلیم تاثیرلر بیراخیر.

۱۹- جو یوزایلین ایلکینده یئنئ جیغیرلار آچیب سؤز دئیلترین بیر نئچه سی دیلچی و دیل عالیمی اولاراق بونلاردیر:

آ. ف. بئرن قارد- بئرن قارد اؤز دوشونجه و باخیشلارینی ایکی آیریجا باشلیق آلتیندا ایره لی سورموش دور: " دیل ایله علاقه دار تعلیم " و " دیلچیلیک علمی نین ایلك اساسلاری ".

فریدریخ شلنگئل - بو عالیم ایلك دؤنه اولاراق مورفولوژیک تصنیف مسئله سینی تکلیف ائتمیش و دئمیش دیر کی، دیلترین آراسیندا قارشیلیقلی یاخود موقایسه لی آراشدیرما لازیم دیر. او همین مؤوضونو بئله بیر باشلیق آلتیندا دیلچیلیک دونیاسینا تقدیم ائتمیش دیر: " هیندلرین دیل و حیکمته ".

فرانس بوپ، راسموس راسک، یاکوب قریم، آلتکساندر

ووستوکوو - بونلارین حامیسی بیر آچیدان باخمیش و منیدانا قویدوقلاری مسئله ده " تاریخی مئتود " اولموش دور. طبیعی دیر کی، تاریخی مئتود دئدییمیزده دیلین بیر چوخ یؤن و جهتلری نظرده توتولوب آراشدیریلیر. بو آرادا *فرانس قوحوم* دیللیر ایله آدلاندیریر کی، " هیند- آوروپا دیللیر " دوشونولور. قوحوم دیل یا دا دیلر ایسه حانسی دیلر و نه باخیمدان دیر آیریجا دوشونولمه لی و تحلیل ائدیلمه لی دیر. دیلر ایکی جهندن قوحوم و یاخین اولایلرلر:

۱. گراماتیک یا دا دیل بیلگیسی اویغونلوغو باخیمیندان.

۲. لئکسیک یا دا لوغت قایناغی اویغونلوغو باخیمیندان.

همین عصرین یعنی ۱۹- جو یوزایلین ایچریسینده دیلچیلیک علمی قولوندا یئنی و بؤیوک بیر ساحه یارانیر و او عمومی نظری دیلچیلیک ساییلیر. عمومی نظری دیلچیلیک یارانیر و بو یولدا هرکسدن داحا چوخ هومبولت اورتایا چیخیر و دیلین بو استیقامتدکی جهتلرینی آشاغیداکی کیمی آراشدیریر و اؤز آراشدیرمالارینی دیلین، بو بؤیوک وارلیغین علمی صحیفه سینه تقدیم ائدیر:

۱. دیلین ماهییتی یا دا ایچ اوزو.

۲. دیلین فورماسی یا دا بیچیمی.

۳. دیلده تفککور و دوشونجه نین موناسیبت یا دا یئری.

۴. دیلین قایناغی، تملی و انکیشافی.

۵. دیلین تیپولوژی یا دا تۆکوم تصنیفی و سیرالانماسی.

۶. اؤنجه اولموش اما اونودولموش بیر سیرا یازیلارین نئجه

اوخونولماسی.

گۆرونور کی، ۱۹- جو یوزایلین دیل و دیلچیلیک گلیشمه حابئله انکیشافی هم گۆزل، هم ده مورککب دیر. بو دؤورون گتیردیکلری و وئردیکلری بیزه یاردیم ائدیر کی، بیز هم کلاسیک هم ده یئنی دیلچیلیک مسئله لری ایله قارشیلیقلی و موقاییسه شکیلینده تانیش اولوب اونلاری حلل ائتمه یه جان آتاق.

دیل، بو بؤیوک وارلیق و آلاهی نعمتی ائله بؤیوک، ائله گئنیش و ائله زنگین بیر پای و هدیه دیر کی، اونون درینلیک لرینه گئدیب ایسته دییینی آلدی ائتمک اوچون تله سنیپ چاش- باش اولماق دوغرو دئییل دیر، بلکه دؤزوملو، توتوملو، قرارلی و دورارلی اولمالی، بو نعمت ایله باغلی اولان علمی اؤیرنمه لی و هرگون اونونلا ایچدن هم ده اونو سئورک علاقه ساخلامالییق. یاشاییش و تحصیل سیراسیندا بو علمی اؤز شئودیعی علم دالی و بوداغی کیمی گؤتورنلر ایستر همین یوزایلدکی، ایسترسه بوتون عصیرلر بویونجا تدقیق و تحلیل ائدیلیمیش مؤوضولاری منیمسه ملی دیر.

دیل و مدنیت گلیشمه سی - رنئسانس

انسان حیاتی بویونجا چنشدلی و تورلو- تورلو ده ییشمه لر، گلیب- نئتمه لر و یئنیلک لر ایله اوز- اوزه دایانیر. انسان یاشاییشیندا باش وئرن ده ییشمه ردن هم ده چوخ بؤیوک بیر حادیثه کیمی اورتایا چیخان مسئله لردن بیر ده دیل و مدنیت رنئسانسی دیر.

دئمک لازیم دیر کی، همین حادیثه و ده ییشمه ۱۴- جو یوزایلدن باشلاییر. بوراسی دا طبیعی دیر کی، بوتون ده ییشمه و گلیشمه لرده اولدوغو کیمی، بۇ جهت و قولدا دا بؤیوک چتینلیک لر و داش آتمالار اولموش دور. بوگونکو دیل و دیلچیلیک علمی راحتلیق و دینجلیک ایله آلیمیزه چاتمیش دیر. بو یولدا بیر چوخ انسانلار حله علم صاحیبی اولان انسانلار جاهیللر طرفیندن اولمازین سؤزونو ائشیتیمیش، انسانا و انسانلیغا یاراشمایان قارالار- توهمت لر گورموش و آجیلار چکمیش لردی. رنئسانس دؤورونده دیل و دیلچیلیک علمی ایله باغلی دئمک اولار کی، آشایدکی -ترکت لر باش وئرمیش و گله جه یین دیلچیلیک آدیملاری آتیلیمیش دیر:

۱. کلاسیک و قدیم فیلولوگییا علملرینه یئنی مارق و رغبت

آرتمیش و سامی دیللری لوغت، دیل بیلگیسی،... باخیدیندان
اؤیره نیلمه یه باشلانمیش دیر.

۲. دیلین اویینکته چئوریلمه سی مسئله سی اورتایا چیخیب

بوتون آیرینتیلاری ایله اینجه لنمه یه باشلامیش دیر.

۳. دیلین کؤکو و تملی مسئله سی چوخ جیددی اولاراق

اورتایا گلیمیش و بو یونده گئنیش دارتیشمالار و موباحیثه لر اوزه

چیخمیش دیر (ایلاهی نظریه و تجربه)

۴. اؤیره نیلمیش و تانینمیش دیلترین گئیش لئمه سی و داخا آچیق و بؤیوک بیر آلاندا تدقیق ائدیلمه سی بیر سیرا دیلچی ایلملر طرفیندن ایره لی سورولموش دور.

۵. دیلترین یاخینلیق و قوحوملوق مسئله سی بحثه یول تاپیب آراشدیریلیمیش دیر.

۶. دیلین گلیشمه و انکیشاف ائتمه آنلاییش یا دا مفهومی بیر داخا دا موذاکیره مؤوضوسو اولموش دور.

۷. دیری دیلترین یئنی تیپلی لوغت و سؤزلری ایکی آیریجا بؤلمه ده: ۱- ایضاحلی لوغت. ۲- چوخ دیللی لوغت. فورماسیندا تدقیق ائدیلمیش دیر.

۸. میللی دیلترین گراماتیکاسی یاخود دیل بیلگیسی هم ده بیر احتیاج اولاراق یارانمیش دیر و همین مؤوضو ایکی آیریجا بؤلمه ده: ۱- نورماتیو گراماتیک. ۲- عمومی گراماتیک. شکیلینده او تیا قویولوب بحث ائدیلمیش دیر.

یوخاریدا دا سادالادیغیمیز کیمی، بونلار ائله بئله و ساده یول ایله گونوموزه کلب چیخمامیش دیر. هر بیر تکلیفی ایره لی سوروب ده آسکی مسئله نین قاباغینا قوماق اوچون اوزون موددتلی موجدایله و موناقیشه لر گئتمیش دیر. ایندیکی گئیش یایلمیش دیلچیلیک ساحه سی همین ده ییشمه و گلیشمه لرین نتیجه سینده بئله بیر گؤرکملی وضعیته گلیب چیخمیش و دیل سئورلرین آینه چاتمیش دیر.

تورک دیللی

هرکسین ایستر دیلچی، ایسترسه ده باشقا علم ساحه لرینه باغلی ایلان بیر فردین بیلدییی کیمی، تورک دیلی چوخ قوللو، چوخ شؤبه لی و بول لهجه لی بیر دیل اولاراق دونیا میللت لری آراسیندا تانینمیش دیر. تورک دیلی التیصاقی دیلر عایله و گروپونا عاید اولاراق، موسیقیلی و فونئتیک دیل دیر. بو دیلین سؤزلرینین ککو یا دا باشلانغیج بؤلمه سی ثابت و ده ییشمز اولدوغو اوچون، شکیلچی لردن فابدالانیب یئنی سؤز دوزلتمه ایشی آسان هم ده علمی اولموش دور. تورک دیلینین بیرسی آلتی قولدان چوخ شؤبه لرینه ایشاره ائتمه دن، بو دیله حانسی مؤوضولار و مسئله لرین موباحیثه سی داحا چوخ گئتمیش دیر اونلاری گؤزدن گنچیرمک ایسته بیریک:

۱. **دیلین میقداری و تصریف لنمه سی** - بو دیلین توتدوغو فضا و اؤز نفوذو آلتینا آلدیغی جوغرافی بؤلگه لر و توپراقلارین ائن- بویو اولدوقجا گئنیش دیر یالنیز قیساسجا اولاراق دئمک اولار کی، وولقا چاپیندان چینه دک و بیرمی قیله نین توسسوطو ایله یاییلمیش بیر دیل دیر.

۲. **دیللر صافلیق و دورولوغونا گؤره سیرالانیر** - تانینمیش هر بیر دیل یا دا دیللرین حامیسی صاف، بوتؤو، تئیی یاخود دورو دئییل دیر. دیللیری بو باخیمدان آیریپ سیرالاماق اوچون اونلاری یکی آیریجا قولا آیییرلار:

الف. صاف دیلر.

ب. صاف اولمایان دیلر.

دیلین او بؤلومدن تورک دیلینین ایشی و آیری- آیری موباحیثه قوللارینا بؤلونمه سی بونولا دا باشا چاتمايیر و دیگر دارتیشما حابئله چالیشما مئیدانلاری دا اورتایا چیخر.

۳. فونئتيك و مورفولوژى مسئله سى - تورك دىلى يا دا دىللرى بىر ايتى آچىدان دا تدقيق اولونور و اوزو اوچون گئنىش حابئله بۇيوك مؤوضو كىمى دىلچىلىك دونياسىندا يئر قازانىش دىر:

الف. شرق بۇلمه سى - ياقما و توخسىس.

ب. قرب بۇلمه سى - اوغوز، قىپچاق و بئچه نك.

بوتون بونلارى نظردە توتاراق معلوم اولور كى، تورك دىللرى دىلچىلىك علمى و فنلرى ساحه سىندە گئنىش احاطه لى هم ده تانىنىش دىرى دىللردن بىرى دىر.

۴. تورك دىلىنين فونئتيكاسى - فونئتيكا يا دا آهنگ قانونو تورك دىلرىنى دىنچ يول ايله اۇيرنمك و اۇيرتمك مسئله سىندە بىر خئىلك ايره لى آتمىش و و قانونون ده يىشمز اولاراق قالدىنى تورك دىللى اولمايان آما بو دىلى سئويب ده اۇيرنمك ايسته ينلر اوچون آن بۇيوك ياردىمى گۇسترمىش دىر. آهنگ قانونو هم ده دىين موسيقى ايله موئبت ياناشماسىنا يول آچمىش، دانىشيق طرزىنى گۇزللشدىريب هر كسه سئويلمك پىللە سىنه چىخارمىش دىر.

۵. تورك دىلىنين لوغت يا دا سۆز واحيدى - بو دىلين باشقا دىالره گۇره لوغت واحيدى گئنىش بىر تدقيق و آراشدىرما ساحه سى يارادير و دىلچى عالملر همىن ساحه ده هم قارشىلىقلى، هم ده تك اولاراق بۇيوك اوغورلار آلده ائديب شؤهرت قازانىشلاردى. بو دىلين لوغت واحيدلرىندن باغلىلىق و سايى نى سادالاماق اولار.

۶. تورك دىللىرىنين گراماتيكا يا دا دىل بىلگىسى - تورك دىلى و اونون قوللارى اولدوقجا گئنىش و علمى گراماتيكايا صاحىب بىر دىل دىر و اونون اساس چاليشما حابئله گراماتىك فعالىيتى ده كۆك و آكدن باشلانير. تورك دىللىرىندە هر بىر سۆز يا دا كلمه يىكى بۇلمه دن يعنى كۆك (رىشه) و آك (پسوند) دن عبارت اولور كى، كۆك بۇلمه سى سۆزون اساس معناسىنى داشىيىر و آك بۇلمه سى سۆزه جەت يا دا استىقامت وئير.

دیل و تجربیه

بوتون جانلیلار و دوغوب- دوغورانلار او بؤلومدن انسان اوغلو، حله آناسینین قارنیندا ایکن اونون باغلی اولدوغو موحیطی، سویو، دیلی، او موحیطده باش وئرن بوتون حرکتلری و داورانیشلاری حیسی اولاراق هم ده آناسینین واسیطه سیله اتشیتمه یه و اؤیرنمه یه باشلاییر. ایلك اؤیرنیشلر انسان بئینینده اورجینال اولاراق خصوصی یئر توتور و انسانی اؤنجه دن تانیش اولدوغو جهتده اما فرقلی ساحه لرده ایره لیلمه یه سوروکله ییر.

اوشاق دوغولاندان سونرا، آناسی ایله تانیش کیمی گؤرونور و بو او دئمک دیر کی، آناسینین باغلی اولدوغو موحیط و او موحیطین وارلیغی ایله تانیش کیمی گؤرونور و حرکت ائدیر. آنا اوشاغینی دوغوراندان سونرا، حرکت و رفتارینی ده ییشدییرسه، اونونلا کۆرپه سینین آراسیندا بؤیوک مسئله و گرگینلیک قاباغا گله جکدیر. چونکو کۆرپه دوغومدان اؤنجه آناسینین بوتون حرکتلرینی، سسینی هم ده فونئتیکی و مثلودیکی اولاراق دینله ییب و ایندیکی یاشامی اونون آردی و داوامی دیر.

بونون ترسی ده باش وئره بیلر. بئله کی، بویلو قادینلار گرگین و حای- کویلو بیر یاشام ایچریسینده اولورلارسا، اونلارین قارینلارینداکی کۆرپه دینج و راحت بؤیومه حایلله گلیشمه یوللارینی داوام اتدیره بیلمز. همین موددتده آنانین دانیشدیغی دیل اونون موحیطیندکی بوتون وارلیقلاردان اهمیتیله هم ده کۆرپه یه آن یاخین سس و تانیش فوندور. بونا گؤره ده اوشاق آشاغی- یوخاری دؤرد آیلغیندان باشلایاراق، اؤز آناسینین دیلینی داخا دوغروسو اؤز آنا دیلینی تجربه ائتمه یه باشلاییر.

دئمک، انسان اوغلونون ایلکین تجربه سی فون (سس) و بو فونلارین دوزتی، انتظامی، سیرالانماسی و نتیجه ده معناسی ایله باشلاییر. آنا قارنیندا بئله بیر وضعییت و تجربه ایله بؤیویوب گلیشن اوشاق، دونیا یا گلندن سونرا طبیعی اولاراق اؤز تعلیم و اؤیرنمه ایشینی داوام اتدیریر و ۷-۶ یاشلارینا چاتیر. ایندی او آرتیق دئییب- دانیشماق

اؤیره نیب و کیمسه نین اونون یئرینه دانیشماسینی اصلا سئومه ییر. او، اؤزونه و اؤز قازاندیغی تجربه یه سؤیکنمک ایسته ییر. میثال اولاراق، اوشاغین آیاغی بودره ینده، حله یاخشى یثریمک باشارمایاندا آتا- آناسی اونون آلینى بیراخیرسا دا، او آیریلماق و تک باشینا اولماق ایسته مه ییر، چونکو بیخیلماقدان قورخور، چونکو او حله مستقیل یثریمک صاحیبی دئییل دیر. اما همین اوشاق آياق توتاندان سونرا اونون آلینى توتماغا چالیشیرسان دا، او اؤز آياقلاری اوزرینده دورماق و یثریمک ایسته ییر. آخی او بئله بیر یثریش و قازانجی دؤنه- دؤنه بیخیلیک- دورماق ایله قازانمیش و تجربه ائتمیش دیر.

دیل ده بئله دیر. ۶-۷- ایلین بویونجا آلدۀ ائدیلن و قازانیلان قازانچ اولدوقجا قیممتلی و ده یرلی دیر. ایندی بئله بیر اوشاغا اونون باشلادیغی و باشاری ایله گئچیب گئتدی یی یولدان آیری بیر یول گؤستریلیرسه، اونون چوخ قیممتلی قازانجینی آچیقجا دئسک، توپوروب آتماق دئمک دیر. بئله لیکله اونو اؤز قازانچ و تجربه سینی بیراخیب، اونودوب و ایندییه کیمی هئچ گؤرمه دییی، ائشیتمه دییی بیر یؤن و جهته یولا سالیر و باشاردین- باشارمادین گئت! دئییریک. سؤز بوراسیندادیر کی، بئله بیر اوشاق حله فیکیر و دوشونجه مستقیل لیینه چاتمامیش و اؤز دیلیندن آیری بیر دیلین وار و موجود اولدوغونو و اونون اجتماعی وارلیغینی اینانماییر.

بو وضعییتدکی اوشاغین بئینینده اؤیرنمک اوچون بیره جک و یئگانه فایل آچیلیمیش و او، اؤز دیل تجربه لری فایلی دیر. اونون یادداش و حافظه سینه یئنی بیر سؤز و دیل یازماق اوچون، دئدییمیز یئگانه فایلی سیلمه لی و نظرده توتولان تعلیمی اونون قاباقکی و تجربه لی فایلینین اوستونه یازماق مجبوریتینده قالاجاغیق و همین اوشاق بئله بیر حال ایله اوز- اوزه گلینجه، ایندییه کیمی قازاندیغی بوتون وارینی ایتیرمک و تزه بیر رئیل اوزرینه گئچمک زوروندا قالاجاق دیر. ایلکین وارینی و دورو تجربه سینی ایتیرمیش کیمسه، اؤلونجه یه دک روحی خسته لییه توتولموش و بو خسته لییین آجی هم ده آغیر یوکونو گوناھسیز چییین لرینده چکمه لی اولاجاق و بونونلا دا قورتارماییب، دیگر جهتلردن ده چتینلیک لره توش گله جکدیر. بو یالنیز بیزیم دئییل، بوتون روح عالیملری یاخود دا پسیخولوقلارین دئدی یی سؤزدور.

سؤزو گئندن اوشاغا وئرلن تعلیم- تربیه اونون اورقانلاری ایله او یغون دئییل و هنوز قوندارما حاجتله گلمه دیلین تعلیمی و حتتا تعلیمین نه اولدوغونو اؤیرنمه میش

بیر وضعیتده دیر. همین اوشاق بئله لیکله ده ایسته دییی دئییل، ایسته نیلن بویاغا دوشمه لی و کله کؤتور، هامار اولمایان بیر یولدا هم ده یالین آياقلا ایره ليله مک زوروندا و مجبوریتینده دیر. بونولا دا او، اؤز منلییینه، کیملییینه همیشه لیک اولاراق شوبهه لی قالیر، نئجه دئیرلر هئچ بیر ساحه ده اؤز کؤکونو سودان چیخاراییلمه ییر.

بئله بیر انسان، وارلیق سیستمی ساییلان اجتماعی ده یرینی ایتیرمیش و ساده جه اولاراق بییولوژیک بیر وارلیق چرچیوه سینه گیرمیش اولور. بو ایسه، انسان و یارانمیشلارین اوستونو آدلانان آدم اوغلونون یاشام فاجیعه سی دیر. بوتون بونلاردان بئله بیر نتیجه چیخارماق اولور کی، انسان اوغلونون دیگر موحیط، سس، حرف، دئییم و دیللیری اؤیرنمک قابیلییتی واردیر اما اونون زامانینی و یثرینی گؤزلمک لازیم دیر و بیز اؤز ایستکلریمیزی یئرسیز اولاراق هئچ بیر اوشاغین اوشاق بئینینه تۆکمک حاققینا صحیب دئیلیک و بونو ائتسک بئله، موثبت نتیجه آلابیلیمک چونکو زامانی، یاشی، موحیط و شرایطی گؤزدن گئچیرمه میشیک.

اورتا یوزایللیک لرده دیل و دیلچیلیک علمی ایله باغلی سامه لرین انکیشافی

نظرده توتولان همین انکیشافی کیچیک بیر میللت و محدود بیر بؤلگه دئییل، بلکه گئنیش بیر آلاندا و تانیمنیش قدیم میللت لرین ایچریسینده تدقیق ائدیپ گۆز اؤنونه آلمالییق. چونکو بو علم بیر چوخ اؤلکه و میللت لرین تانیمنیش عالیم حابئله دیلچی بیلیم آداملاری ایله باغلی دیر و اونلارسیز بو گونکو دیلچیلیک علمی ده همین درجه و اعتبارا اییه اولایلمزدی.

دیل و دیلچیلیک علمیندن سۆز گئدینجه، بیر سیرالارینا ائله گلیر کی، همین علم و انکیشافین بیر باشا صاحیبی و مالیکی قرب یاخود دا یونان اؤلکه سی دیر. بو دا اونا گۆره دیر کی، یونان بؤلگه سی کلاسیک علم و بیلیک لرین بؤیوک مکتب حابئله مرکز لریندن بیر کیمی آد قازانمیش دیر. یونانیستانین علمی گئچمیشینی و دیلر ایله گئنیش آراشدیرما حابئله تدقیقاتینی آچیق گۆنول ایله قبول ائدرک، دیگر اؤلکه و بؤلگه لرین ده بو زمیندکی پایینی آچیقلایب اؤیرنملی ییک. بو ساحه ده شرق، عرب و آسیا دیلچی لری ده اولدوقجا بؤیوک آدیملا گۆتورموش و دیلرین آیری- آیری قول و ساحه لرینده دیلچیلیک دونیاسینا گۆزه گلیم و علمی نتیجه لر قازاندیرمیشلاردی. بونولا باغلی اولاراق، بیر نفچه اؤرنک و نمونه نی گتیریریک:

شرق دیلچیلییی - شرق دیلچیلیک مکتبی یا دا دیلچیلییی اصلینده

فئئودالیزمین ایلکین و باشلانغیج دؤورلرینه قاییدیر و اؤز تمل داشینی ۱۵- ۵ یوزایللیک لرده آتیر. همین تاریخ و گئچمیش موددتى نظرده توتارساق، شرقین بؤیوک و گوجلو عالیم لر یتیشدیردییینی و دیلچیلیک آلانیندا اوزون بیر گئچمیشه صاحب اولدوغونو آسانلیقلا دوشونریک. بو دؤورون بیلیم آداملارینی اونلارین اختصاص ساحه و یوللاری ایله سادالاساق، بئله بیر علم آدلارینی چکه بیلریک:

فیلسوف، تاریخچی، ریاضیاتچی، جوغرافیاچی، بوتانیک، آسترونوم یا دا اولدوزجو، ادبیاتچی و دیلچی.

آدلارینی چکدیییمیز علم قوللاری و اوللارین گئنیشلییی هرکس اوچون آچیق و آیدین دیر و بو استیقامتده تعلیم گؤروب، عؤمور و آمک و ثریب اختصاص حددینه چاتان انسانلارین دا ده یری بوتون اوخور- یازار اهلینه معلوم دور.

یئددینجی یوزایلیک و عرب دیلچیلییی - عرب دیلی، عرب مدنیتی، عرب شعیری، عرب فلسفه و ریاضیاتی اوزون ایللر بویونجا هم بو بؤلگه و اؤلکه لرین اؤز ایچریسینده، هم ده عرب و اسلام مدنیتی نین حاکیم اولدوغو باشقا میللت لر آراسیندا گئنیش و یوکسک قالا کیمی حؤکوم سورموش و بونو دانهاق اصلا مومکون دئییل دیر.

بو دؤوردکی عرب دیلچیلیک مکتبی دئمک اولار کی، بصره و کوفه شهرلرینه عاییدیر. بصره و کوفه شهرلری گئنیش شکیلده علمی فعالیت گؤستریش و همین چالیشما، آراشدیرما و جیددی فعالیت سوره سینده اولدوقجا آدلیم عالیم لر و بیلیم آداملاری دا یئتیشدیریب اورتایا چیخارمیش دیر. عرب ادبیاتی و مدنیتی گرنوموزده ده هم دینی، هم ده گئنچمیشه دایانان علمی باخیمدان آسیا، اورتا آسیا، آفریقا و بیر سیرا آوروپا اؤلکه و بؤلگه لرینده یایغین شکیلده دورور و همین دیل انصیرافی دیلر بؤلومونده اؤز مؤوقعینی داوام ائتدیرمکده دیر. بو دؤورون تانیتمیش عالیم و بیلیم آداملاری بونلاردان عبارت دیر:

خلیفه راحیدی (فارس خلیل فراحدی نین طلبه سی) - بو عالیم، آدن معلوم و تانیتمیش اولان "**الکیتاب**" اثرینده عرب دیلینین گراماتیکا یا دا صرف- نحوینی یازمیش دیر.

ابوعلی سینا - شرق و حتتا بیر چوخ قرب اؤلکه لری اوچون تانیتمیش بو عالیم، دیل و دیلچیلیک علمی ایله دریندن مشغول اولموش و همین جهتده، دیلین دانیشیق سسلرینین سببینی آختارمیش دیر. ابوعلی سینانین دیل و دیلچیلیک آراشدیرمالاریندان علاوه، بیر چوخ دوشوندوروجو و اؤلمز اثرلری ایله ده قرور دویماق مومکون دور.

ماحمود کاشغارلی - بۆیوک جسارت و آلنی آچیقلىق ایله دئییه بیلرک

کی، ماحمود کاشغارلی ایلک و گۆرکملی تورک فیلولوقودور. بو عالیمین کند- کند، شهر- شهر ائل- ائل دولانیب سۆز و لوغت توپلاماسی، او گونلرین آن چتین و چوخ نادیر ایشلریندن سایلابیلر.

عالیم بوتون عۆمرونو علمه و انسان کرامتینه آدایاراق، اثتیمولوژی، الفبا، لوغت، انسېکلوپئدیا، فولکلور، شیوه و دیگر جهت لری قارشیسینا قویوب اوزن ایللرجه تالاش و جابا صرف اثتمیش دیر. اونون او زامانکی لوغت کیتابی حله ده کیتاب ائولری نین اینتیسسی و بزه یی کیمی قییمتلی دیر. کاشغارلی یانلیز اؤز بۆلگه و اۆلکه سی دئییل، بوترن تورک- عرب منطقه لرینی اونون اوچون دولاشیب گزیشمیش دیر کی، اوندان سوراکى نسیللر اؤز دیل و ادبیاتلارینین گئنیشلییی، بۆیوکلیوی، انسان اوغلونا پای وئرب اونو تربییه ائده بیله جک گوجونو آنلاسین و همین آنلایشی داحا دا زنگین و دورو بیر شکیلده داوام ائتدیرسینلر.

دئمک اولار کی، بو گونکو تورک میللت لری و اۆلکه لری هر حانسی بیر دیل و دیلچیلیک گلیشمه سی ایله قورور دویوب اوزو آغ چیخیرلارسا، اونون یاریدان چوخونو همین یورولماز و اوسانماز عالیمه بورجلودورلار. اونون توپلادیغی دوققوز میندن چوخ سۆز و علم یولوندا وئردییی زحمت و آمک او قدر بۆیوک و صمیمی دیر کی، ایندیکی زامندا و بوتون امکانلار ایله برابر چالیشان علم آداملاری اونا باش آییبر، دیز چۆکور و هر سۆز باشی اونا اولو تانریدان رحمت دیله ییر.

فونىتىكا، اورفوناپىيا، ائىمولوگىيا، مورفولوگىيا ۋ

سىنتاكىك مسئلەسى

بوندان اۋنجه دە دئىيمىز كىمى، دانىشىغىمىز سۆزلردن، سۆزلر ايسە سىلردن عبارت دىر ۋ ھمىن سىلر فون دئىمىك دىر. او كى قالدى اورفوناپىيا دئىيمى، ۋ دا نئجه دانىشماق يا دا دانىشلىق طرزى معناسىندا دىر. دئىمىك عونوانىن معناسى بئله دىر: سىلر ۋ نئجه دانىشماق مسئلەسى. بونو بوتون ۋ قىسا اولاراق آشاغىداكى باشلىق يا دا دئىيمىمىمىز حابئله عونوانلارنىن ايچرىسىندە سادالاماق اولار:

۱. فونلارنى تانىماق.

۲. فونلارنىن اويغونلوقلارنىنى دوشونمىك.

۳. فونىتىك اساسىندا يارانان دىلى تانىماق ۋ يازماق.

۴. فونىتىكايا سۆيكنمىش دوزگون ۋ دوغرو دانىشماغى

اۋىرە نىب اۋىرتمىك.

بونلار فون ۋ سىلر ايله ايلگىلى مسئلە لردىر ۋ بوندان علاوه مۇۋولارى دا ھمىن ساحە دە گۆز اۋنونه آلىپ تدقيق ائتمىك لازىم دىر. اولدوقچا اساس ۋ لازىمى مسئلە لردن بىرى دە ائىمولوگىيا دىر. ائىمولوگىيا، دىلىن اساس بۆلمەسى كىمى اۋز يئر ۋ مۇۋقنى قورويارقا، آشاغىداكى قوللاردا تدقيق ائىدلىر:

۱. كۆك آختارما.

۲. كۆك آچىقلاما.

۳. آنلام يا دا معنانى اۋىرنمىك ۋ اۋىرتمىك.

۴. سۆز يا دا لوغت قايناغىنى گوجلندىرمىك.

بونلار دا هر بیردیلین لئکسیک یاخود معانی علملری باخیمیندان واجیبی و اساس بۆلمه لری اولاراق اؤیرنملى و اؤیره دیلملى دیر. بونون یانی سیرا باشقا بیر قول و ساحه نى ده اونوتماالییق و او مورفولوگیادی. مورفولوگیا قولوندا دیلین قورولوشو و هدىن قورولوشون بوتون دئتال یاخود آیرینتیلاری دا گۆتور- قوی ائدیلىر:

۱. سۆزون کۆکو.

۲. سۆزون اساسى.

۳. سۆزون سونلوغو.

۴. سۆزون اکلری.

۵. دانیشیق بۆلمه لری.

بو یوخاریداکیلار ایسه دیلین کلیمه و سۆزلرینین نئجه بیر آرایا گلیب و سغلام حابئله علمى جومله لر قوروب بیتمیش و بوتؤو بیر دوشونجه نى چاتدیرماق یولارینی آراشدیریپ دیلی اؤیره دن و اؤیره نن کیمسه لره یاردیم ائدیر. دیلین مورفولوژی یا دا قورولوش جهتیندن باشقا، سینتاکتیک مسئله سی ده اولانوقجا اهمیتی و معنا داشیییجی حئساب اولونور. سینتاکتیک قول و ساحه سی آشاغیداکی کیمی سیرالانیر:

۱. سۆز بیرلشمه سی.

۲. دانیشیق بۆلمه لرینین نئجه دئییلمه سی.

۳. جومله آنلاییشی یا دا مفهومی.

بو دئدیکلریمیزی اؤیره نیب دوشونمه دن، هئچ بیر دیل ایله باغلی معلومات وئرمک و آلماق مومکون دئییل دیر. بونلار دیلین بیناسینی یارادیر، دام- دووارینی قونور، قاپی- پنجره سینی آسیر و کامیل بیر سیستم اورتایا چیخاریر. دیلین ایستر دانیشیق، ایسترسه ده یازی فورماسی قایدا- قانون اساسیندا و علم چرچیوه سینده باش توتمازسا، او دیلین عۆمرو ده قیسا اولور و حتتا یاشادیغی دؤورده بئله بیلگین و عالیم شخص لر طرفیندن منیمسنمه ییر.

چین، یونان و روما دیلچیلیی

چین دیلچیلیک علمی بوتون دۋور و زامانلاردا اۋز شراییط و دوروموندان آسیلی اولاراق فعالیت گۋسترسه ده، دونیانین باشقا اۋلکه لرینده اولدوغو کیمی هردن گوجلۇ، هردن اورتا، هردن ده گوجسوز مۇوقعلری گئچیرمیش دیر. همین مرحله و دۋنملری نظرده توتاراق دئمک اولار کی، خان دۋورو اۋزونه مخصوص بیر دۋوردور و چین اۋلکه سینده تانیلمیش مقاملاردان بیرى کیمی قئیده آلینمیش دیر.

دئمە لییک کی، همین دۋور میلاددان اۋنجه ۲۰۶ یلیندن باشلایاراق، میلاددان سونرا ۲۲۰ یللرینه قدر داوام ائتمیش دیر. همین سوره و موددت دیلچیلیک علمی ساحه سینده کیچیک و قیسا بیر فاصیله دئییل و بو آرادا بیر چوخ ایشلر گۋزدن گئچیریلیب تدقیق اندیله بیلر. شوبهه سیز کی، چین دیلچیلیی قارشیا مقصد کیمی قوبولوب آراشدیریلینجا، سییی شئن آدی دا اورتایا چیخاجاق دیر. سییی شئن اۋز چالیشمالاریندا **عنصورلر- مورککب /یشاره لر** باشلیغینی علمی فعالیت ایشی اولاراق گۋتورموش و آشاغیداکى کیمی چالیشمیش دیر:

الف. سخولوستیکا- بو بۇلمه ده جیددی اولاراق چالیشما و فعالیت باش وئرمیش و قدیم سۋزلرین آچیقلاماسی حابئله قدیم اشیانین گۋروننو یا دا تصویرى گۋتور- قوی اندیلیمیش دیر. آسکی سۋزلرین آچینا چیخیب دا بو گونکو قارشیلیقلاریلا اوز- اوزه دایانماسی گۋستیریدی کی، گئچن موددتین ایچریسینده حانسی سۋزلر و نه اوچون یئرلرینی دیگر سۋزلره وئرمیشلردی.

آسکی سۋز و تصویرلرین یئنیندن تحلیل اندیلمه سی قدیم نسیل ایله تزه و یئنی یئتمه لرین آراسیندا علمی- تدقیقی کۋرپو سالاراق، بیر چوخ یئنی و مورککب سۋز و گۋروننو یارانابیلر.

ب. ائتیمولوگیا- بورادا اۋنجه یازیلیب قالمیش بلگه لر، حئروقیلیف و باشقا باغلی مسئله لر اینجه لنیردی. یازیلی سند یاخود بلگه لرده اورتایا چیخان دئییم لرین

و سۆزلىرىن كۆك و شكىلچى اولاراق آچىقلانماسى، الېفا و لوغت ظرفىيىتىنى ھابىئەلە معنا و آنلايش فورماسىنى اورتايا قويوردو.

ج. فونئتيكا و فيلولوگىيا- بورادا ادبيات، دىلدىكى سۆزلىرىن سس و فونلارى و بو كىمى مۇوضولار موباحىئە اندىلىرىدى. فيلولوگىيا علملىرى و فون مسئلە سى بوندان اۇنجه ده تحليل اولوندوغو اوچون، اونونلا باغلى گئنىش آچىقلاما و اىضاحا احتىياج يوخدور.

يونان دىلچىلىيى- يونان ايله باغلى سۆز آچىلىپ موباحىئە اندىلىنجه، اسكى علملر او جومله دن فلسفه علمى يادا دوشور. بو بۆلگه ده اوزون موددتلى فلسفه علملىرى اۇيره نىلىپ اۇيره دىلدىيى اوچون، بئله بير فيكىر اورتايا چىخير. يونان بۆلگه و منطقە سىندە هر دؤنم و دؤور اؤزونه مخصوص علم قولونو و همىن قولدا چالیشان عاليملىرى اؤز ايچينه آلاراق، تحصيل اندىلن علم ساحه و دؤورلىرى آشاغىداكى كىمى اولموش و علم دونياسىندا بۇيوك يئر قازانمىش دىر:

۱. **فلسفه دؤورو-** بو دؤور ايكي يوز ايل سورموش دور. همىن دؤورده اؤزل اولاراق اشيا و اونون آدى مسئلە سى گؤتور- قوئ اندىلمىش و بو ايكيىسىنين علاقه ھابىئەلە موناسىبىتى تحليل اندىلمىش دىر. دؤرون و دارتيشيلان علم ساحه سىنين بۇيوك و تانىمىش علم آداملارى بونلار ايدى:

ھىراكلېت، دئموكريت، پلاتون، آريستوتئل.

بو عاليملىرىن آدىنى چكىپ گؤسترمك او دئمك دئىيل دىر كى، بو بۆلگه و دؤورده باشقا علم آداملارى يوخدو، واردى اما بونلارلار اؤزلىرىنە مخصوص يوللارى و موباحىئە داللارى دىققەت چكىجى ايدى.

۲. **گراماتىكا-** بو ساحه نىن آدىندان دا آيدىن اولدوغو كىمى، اوزرىنە گؤتوردو مۇوضو و موباحىئە لر اولدوقچا اينجه و گئنىش اولمالى دىر. دىل بىلگىسى يا دا گراماتىكا ايله مشغول اولان علم آداملارى نظردە توتدوقلارى دىللىن سۆز قايناغى و لئكسىكاسىنى گؤز اؤنونه آلاراق، معنا، فعل، باغلاچ و بو كىمى دىل مۇوضولارىنى تحليل اندىپ آراشدىريرلاردى.

روما دیلچیلییی - روما دیلچیلیک علمی نین تاریخ و موددتى ایکی یوز ایل میلاددان قاباغا قايیدیر. او دؤوردکی روما دیلچیلیک بؤلمه سینده حقوق، فلسفه، دیل و دیل بیلگیسی یاخود دا گراماتیکا موباحیثه مۇوضولاری ایدی. آیدینجا گۇرونور کی، دیل و دیلچینیک علمی اۇنجه فلسفه علملری ایله برابر تدقیق اندیلیرمیش و بو علمی آراشدیران علم آداملاری دا اصلینده فلسفه علمی چالیشانلاریندان عبارت ایمیش.

دیگر دؤورلرده و علم شاخه لرینده اولدوغو کیمی، بو دؤورون ده اؤزونه اؤزل علم آداملاری واردی و اونلارین تانینمیشلاری بونلاردیر:

مارک تیرئئسی، مارک فاییی، فیلاک، دونات،...

طبیعی اولاراق بو دؤورون ده اؤزو اوچون مسئله لری، تدقیق یوللاری و موباحیثه مۇوضولاری واردی و اونلار بوندان عبارت ایدی:

اوصلوبییت، سایى، اؤلچو، نیدا، نیطق،...

دیلچیلیک علمی نین گلیشمه و انکیشاف دؤورو

دیلچیلیک علمی ده باشقا علم و بیلیم ساحه لری کیمی، آیری- آیری دؤور و دؤنملرده فرقلی گؤرونوش و گئدیشت ایله ایره لی گئتمیش و اؤزونه مخصوص یولو زامان و مکان شراییطی ایله آرخایا بیراخمیش دیر. بوگونکو دیل و دیلچیلیک علمی طبیعی کی، چئشیدلی مرحله و گئچیدلردن گئچرک گلیب بیزیم آلیمیزه چاتمیش و بیزیم موختلیف جهتلردن ایشلریمیزی آسانلاشدیریپ و بیلک حابئله معلوماتیمیزی آرتیرمیش دیر. بو دئدییمیز دؤور و مرحله لر بونلاردان عبارت دیر:

۱. میلاددان اؤنجه ۱۶- جی یوز ایللییه قدر- بو دؤور بیر چوخ علم ساحه لری او بؤلومدن دیلچیلیک علمی نین اساس اورتایا چیخما و اؤزونو دوغرولتما دؤورودور. بو دؤورده دیل گلیشیر، بیشر، کامیل ل شیر، اؤزونه مخصوص قایددا- قانونو اؤیرنمه یه و اؤیرتمه یه باشلاییر.

همین دؤنم و زامان آشاماسیندا دیلین حابئله دیلچیلیک علمی نین باشلیجا روشئیم یا دا بینؤوره داشلاری باسیلراق، گله جه یین موباحیثه لی و آکادئمیک یوللارینی حامارلاییر. هر بیر عمل و فعالیتین خمیره حابئله یوغورو نه قدر تئز و دوغرو- دوزگون توتولورسا، سونراکی مسئله لر ده بیر او قدر راحت و دینچ یولونا گیر. بونولا دا باشا دوشوروک کی، سؤزونو اتدییمیز دؤور اولوشما و یئتیشمه دؤورو سایلابیلر.

۲. ۱۹- ۱۶- جو یوزایللرله قدر- بوندان اؤنجه کی موددت و زامان، دیلین و دیلچیلییین یارانما، تانینما، بیشمه و بوتؤولشمه دؤورو سایلیردیسا، بو دؤنم داها دا ایره لی گئتمیش و دیل آراشدیریلماغا، خصوصی لشمه یه و قول- قول اونوب تحلیل اندیلمه یه باشلایاچاقدی.

هر بیر علم و تئخنیك ساحه سی او زامان خصوصی لشیپ تحلیل ائ، یلمه یه باشلایابیلر کی، اونون اوزون بیر گنجیمیشی و آرخایا بیراخیدیغی بؤیوک بیر تدریجیه سی و آلدیه ائتمیش اوغورلاری اولسون.

همین ایللرده دیلین آرتیق اورتایا قویماق اوچون مسئله سی و موباحیثه یه وئرمک مقصدیه گنجیش مؤوضولاری واردی. بورادا دیلچیلیک علمی ائله بیر نۇقطه و دوروما گلیب چیخمیش دیر کی، داها باشقا علم بؤلمه لری و قوللارینین قولتوغو آلتیندا یاخود دا کؤلگه سینده دئییل، مستقیل هم ده چوخ گنجیش بیر علم قولو کیمی علم مرکز لرینده اؤیره نیلمک گؤزله ییردی.

۳. ۲۰- جی یوز ایللییین بیرینجی روبعوندن گونوموز، قدر -

بیلدیییمیز کیمی، هر بیر یارانمیش و جانلی وارلیق اؤز تکامل یولونو گئدیپ بوتؤو بیر نۇقطه یه چاتاندان سونرا، بؤلونور، آیریلیر، دوغور، چوخالیر و اؤزونون جینسیندن اولان آیری- آیری قوللار و یوللار یارادیر.

دیل و دیلچیلیک علمی ایله باغلی همین تکامل و انکیشاف دؤورو د، بو آرادا و موددتده یئرینی آلمیش و آیری- آیری قوللار یولا دوشوب اؤیره نیلمه یه باشلاییب و بو علم دونیاسی اؤزونون گوجونو، وارلیغینی، انسان و اجتیما یا نه قدر لازیم و گرك اولدوغونو بیر داها دا آچیق- آیدین گؤستریش دیر. بیرمینجی یوز ایللییه باخین و اوز- اوزه اولدوقجا، دیلچیلیک علمی بوتون دونیانی اؤز کؤلگه و تاثیر یی ایله بوروموش و گوجلوه علم مرکز لری صاحیبی اولان اؤلکه لرین چوخوسو همین علم و بیلیم بؤلومونو اؤز تعلیم و تحصیل اوجاقلارینین بیرینجی درجه لی مرکزی کیمی قلمه وئرمیش و بو جهته خنیکل اوخوجو و اؤیره نیجی آلمانغا باشلامیشلاردی.

بو آرادا شرق و دوغو اؤلکه لرینده ده اولدوقجا بؤیوک حرکت و فعالیت گؤزه چارپماقدادیر. آذربایجان و تورک دیلچیلییی ائله بیر آدیملار گؤتورموشدور کی، دونیا دیلچیلییی اونو اؤیوب تصدیق ائتمک زوروندا قالمیش دیر. تورک دیلچیلییی چوخ اوزون زامانلاردان باشلاسا دا، بو دؤورده گنجیش بیر ساحه آچمیش و دونیا سؤهرتلی دیلچی لر یئتیشدیرمیش دیر. ایندیکی دیلچیلیک علمی میز او قدر گنجیش تئنینمیش و یاییلمیش دیر کی، دونیانین بیر چوخ میللت لری بیزدن اؤیرنمک ایسته ییر ر.

دیلچیلیک علمی نین (روشئییم) - ایلکین نوطفه لری

بو بؤلمه او قدر موباحیته لی دیر کی، اونو آچیق فیکیر، موعاصیر باخیش و درین آنلایش ایله گۆتور- قوی ائتمه لیبیک. ایلک اۆنجه چوخ قدیم اۆلکه لری و اونون ایچریسیندن میصیر اۆلکه سینى گۆز اۆنونه گتیرک. بو بؤلگه ده نه لر اولوب بیت، یینی بوتون تاریخچی و تاریخ سئونلر بیلیرلر. میصیر ائله بیر یثردیر کی، افسانه، اوسطوره، فرقلى دونیا گۆرولشلى و ... ایله دولودور.

دیلچیلیک علمینین باشلانغیجی بئله بیر منطقه و بؤلگه اولدوقچا چکیجی و دونودوروچو مۇوضو ایله باشلانیر:

آلاه‌لارین دانیشیق دیلی - بونولا باغلی موباحیته و دارتیشما ائله میهرین اۆزوندە باشلامیش و او زامانکی انسانلارین ایناندیغی چوخ آلاه‌لی دونیانین آلاه‌لارینین دیلی گۆتور- قوی ائدلمیش دیر. طبیعی دیر کی، بورادا مسئله نین دوغرو اولوب- اولمادیغینی دئییل، او دؤوردکی دیل و دیلچیلیک مسئله سینى مقصد گۆتوروب سۆز آچیریق.

بورادا بئله بیر مۇوضو دانیشیلیردی کی، گۆره سن آلاه‌لار اۆز آرالاریندا نئجه و حانسی دیل ایله علاقه یارادیب دانیشیلار؟ چوخ آلاه‌لی بیر دونیا یا اینانیلیرسا، بئله مۇسولار دا اورتایا چیخابیلر طبیعی. حال بوکی سونرالار هرکس آلاه‌ین تکلیبی و تاپمیزیغی مسئله سینى دوشونوب داشیندی و همین مۇوضو آن سونونجو دین یعنی اسلام دینی ایله اۆز بوتؤولویونو تاپدی.

ائخانقون گۆستریر کی، آلاه‌لار اۆز ایلاهی اولدوقلارینی و اوستونلوکلرینی گۆتورمک و اونو ایثبات ائتمک اوچون، دانیشیق دیلی یاراتمیشلار. گۆرونور کی، دیل هر امان بؤیوک، اوستون، واجیب و یئرلی گۆرونوموش دور. دیل ائله بیر کۆریو و ائله بیر گئچید دیر کی، اوتسوز هئج بیر قودرت او جومله دن انسان قودرتی بیریندن او بیرلینه گئچه بیلمز.

مىلادىدان ۱۴۰۰- جو ايلده بئله بىر فيكىر ده واردى كى، *آتۇن، تور* باش
آلاھ گویا دىلى اوشاق حلە بئشىكدە ايكن گتيرىب اونون دوداقلارينا قويمون و بئله
ليكلە دە اوشاق، انسان اوغلو دىل صاحىبى اولموش دور. بوندان علاوه، هيصيرليلر
مىلادىدان ۱۶- جى يوزايلدن باشلايلاق، دىللرينين فونىتىكاسى ايله مشغول
اولموش و آردىنجا دا ۳۲۳ سۆزو اۆز ايچينه آلان (بالىق، قوش، گۆيرتى،...) بىر توپلو
ياراتمىشلاردى.

يئنه دە مىلادىدان ۱۲- جى يوزايلده ۶۰۰ سۆزو اۆز ايچينه آلان داھا بىر
توپلو اورتايا چىخمىش دىر. گۆرونور كى، مىصيرده باشلاتان بو دىلچىلىك فعالىيىتى
آلاھلاردان باشلايىپ، اونلار ياراتدىقلارى مۇوجودلار يىن دىلينه گلىپ چىغمىش و
داھا سونرا دا اجتماعى دىلين لوغت، سۆزجوك و سۆزلوكلىرى يازىلمىش دىر.

هيندىستان - دونيانين بو اۆلكە و بۆلكە سى دە اوزون يوزايللردن رى دىل
و دىلچىلىك علمى ايله مشغول اولان منطقە لردن سايىلىر. بو اۆلكە نين اۆز ينه اۆزل
دىل عاليملىرى اولموش و همين ساحە دە بۆيوك اوغورلار دا آلدە ائتمىشلردى. اۆرنك
اولراق، مىلادىدان ۱۵۰۰ ايل اۆنجه يارانمىش *وئدا*، دىنى - فلسفى اولاراق خالق و
اجتماع طرفيندن ازبرلنمىش دىر. خالق طرفيندن ازبرلنن وئدالار آشاغىداكى كىمى
سیرالانىردى:

۱. رىق وئدا.

۲. ساما وئدا.

۳. ياجور وئدا.

۴. آتخاروا وئدا.

بو وئدالار يارانىپ خالق طرفيندن اۆيره نىلىنجه، اونلار باغلى مخصوص دىل و
ادىيات دا يارانمىش دىر. همين ادىيات ايسە، هيندىستان دىلچىلىك علمينده *وئدانق*
كىمى تانىنمىش دىر. طبعىي اولاراق بو دۆورون و بو بۆلكە نين اۆزونه مخصوص
دىلچى عاليم يا دا عاليملىرى دە اولموش دور و اونلار يىن آن مشهورو و تاننمىشى

یاسکا دیر. بونو دا بیلمه لیبیک کی، نیروکتا آدلی وئدانی همین دیلچی یازمیش دیر. یو، ئدایدا دۇرد آیریجا دانیشیق بۆلمه سی واردیر:

۱. آد- نامان.

۲. فعل- آکھاتا.

۳. اؤنلۈک- اوراساراق.

۴. بۆلمه چیک- نیپاتا.

اؤنجه ده دئدییمیز کیمی، یاسکا بو یوخاریداکی تدقیق و تحلیل ساحه لرینی یار تمیش و همین یولدا اولدوقجا گئیش و اھمییتمی موباحیثه لره سبب اولموش دور. بونان علاوه، داحا بیر اونلو و شؤھرت صاحیبی اولان شخصین ده آدینی چکیب ده یار دیجیلیغی ایله باغلی بیر نچه سۆز دئمک یئرلی اولاردی.

پانینی- میلاددان اؤنجه ۴- جو یوزایلدہ یاشامیش دیر. میلاددان اؤنجه ۵- جو یوزایله قدر همین بۆلگه ده سانسکریت هیند ادبی دیلی ده ایشلنمیش و دیلر سیاسیندا یئر آلمیش دیر. دئمک لازیم دیر کی، سگیز کیتاب آدلی سانسکریت گراماتیکاسی یاخود دا دیل بیلگیسی پانینی طرفیندن یارانمیش، *آشتاد خیائی* آدی ایله تانیتمیش دیر.

هیندیستان اۆلکه سی قدیم اۆلکه لردن بیر ی اولاراق دیل، ادبیات و دیگر علم سانه لرینده اؤنچول اولموش و دیگر اۆلکه لردن بو دییارا گلیمیش قلم آداملاری حابئله شایرلری ده آغیرلامیش دیر. بو اۆلکه یه کؤچموش *تبریزلی محمدعلی صائب* و *دونو تورکوستانلی امیر خوسرو دهلوی* نین آدلارینی هم ده شرقین آن اونلو و گونلو شاعیرلری اولاراق چکمک اولار. بو شاعیرلر اؤز اۆلکه لرینی موختلیف سببلردن دولایی ترک ائتمیش و دهلوی شهرینی سیفناق هم ده علم مرکزی کیمی سئچیپ اورایا گئتمیشلردی.

دیل و دیلچیلیک علمی و اونون بوتون علملر ایله

باغلی اهمییت مابئله تاثیر

بوندان اۇنجه ده سادالادیغیمیز کیمی، دیل و دیلچیلیک علمی اجتماعی کی بوتون علملر ایله علاقه قورموش و اوللاری اؤز تاثیر آلتینا آلمیش هم ده اوللاردان تاثیرلنمیش دیر.

ایندیکی علمی انکیشاف و گلیشمه لری گؤز اؤنونه آلمیش اولورساق، اوللارین بوتون ساحه لریندکی دیل و دیلچیلیک تاثیرینی آچیقجا گؤروب موشاهیده ائده بیلرک. دیلچیلیک علمی آنجاق دیللرین دئییل، بوتون اجتماعی فعالیتلرین گوندم و حرکتده اولان قوللارینی اؤز کؤلگه سی آلتینا آلاراق، اوللارین اجتماعی، سیاسی، تنخنیکی، تربیوی و دیگر جهتلردکی احتیاجلارینی یثری گلدیکجه حلل ائتمیش و همین ساحه حابئله قوللاری علمی و قانونی دوروم یا دا وضعیت گتیریب چیخارمیش دیر. دیلین و دیلچیلیک علمی نین گؤستریدی تاثیرلری آشاغیداکي کیمی ساناییب اوللارینی چکمک اولار:

۱. دانیشیغین انکیشاف ائدیپ گوجلنمه سی.

۲. انسانین تدقیقی و آراشدیرماسی.

۳. میلی علاقه و ایلیشکی.

آنا دیلینین اؤیره نیلمه سی ایله برابر اولاراق:

۴. حادیشه لرین آچیق - آیدین آچیقلاناماسی.

۵. اورگانلارین حامیسی نین چالیشماسی.

۶. شعورون گوجلنمه سی.

۷. دانیشیق، نیتق و موحیط ایله تانیش اولماق.

باشقا دیللرین منیمسه نیلمه سی ایله برابر:

۸. علاقه و ایلشکینین آسان و دینج ائدیلمه سی.
۹. دیلرین موشرک نۇقطه لرینی تاپیب تانیماق.
۱۰. قارشیلیقلی یا دا موتقابیل فونئتیكا یاراتماق.
۱۱. قارشیلیقلی انکیشاف و گلیشمه.
۱۲. تنقید گوجونون یارانماسی.
- مدنی گلیشمه و انکیشاف ایله برابر:
۱۳. الیفا یاراتماق.
۱۴. دئییم یا دا تلففوذ یاراتماق.
۱۵. ادبی واحیدلر یا دا تئرمینلر یاراتماق.
۱۶. یئنی سۆزلر و سۆزجوکلر یاراتماق.
- عموم تحصیل ایله باغلی اولراق:
۱۷. فیلولوق یا دا ادبیات شوناس یئتیشدیرمک.
۱۸. دیلی و اجتماعی ادبی استیقامته گۆتورمک.
۱۹. علم قولو و تحصیل دالی آیرماقدا کؤمکچی اولماق.
- باشقا علملر ایله اولان اهمیتی یا دا اؤنمی:
۲۰. دانیشیق چتینلییی اولان اوشاقلارا یاردیم ائدیپ کؤمک دورماق (لوقوپئدییا).
۲۱. باشقا علم ساحه لری اوچون لازیم اولان واحید یاخود بیریملری دوزلتمک.
- دؤولت مسئله لرینی حلل ائتمکده:
۲۲. حیزب، تشکیلات و قوروم آدلارینی یاراتماق.

۲۳. دؤولتی تانیتدیران دانیشیق بیجیمی حابئله نیطقینی یاراتماق.

۲۴. دؤولت پروگرام و پلانلارینین حاضیرلانماسی اوچون زمین یاراتماق و لازیمی دیل تاپماق.

۲۵. اقتصادی مؤوضولاردا یاییمچیلیق یا دا تبلیغات ایش حابئله فعالیت لرینه کؤمک ائتمک.

بو سادالادیغیمیز تاثیر و یاردیملار دیلین اجتماع و دیگر علملر اوچون گؤستریدی یاردیملارین بوتونو دنییل، بلکه کیچیک و ییغجام بیر بؤلومودور. دیلین بوتون و گئنیش تاثیرلری بئله بیر قیسا حابئله کیچیک مجموعه ده نه یئرلشر، نه ده آچیقلانایلر.

یوخاریداکی ییرمی بئش عونوان گؤستریر کی، دیلین فعالیت گؤستریدی ساحه و قوللار اجتماعین و انسان توپولوگونون کؤکلرینه قدر ایشله میش، موعاصیر احتیاجلاری تامین ائتمک اوچون آل وئریشلی و حلل ائدیجی یوللاردان بیر کییمی تانینماقدادیر.

دیلچیلیک علمی نین نظری اساسلاری

بوندان اؤنجه ده آچیقلامیشدیق کی، دیلچیلیک علمی و قولو آیری- آیری اساسلار سؤیکنیر و همین اساسلار اؤزلری ده آیری- آیری بۆلمه و ساحه لر اولاراق تدقیق ائدیلیلر و اؤیره نیلیر:

۱. **فلسفی - نظری** - بو ساحه ده آدیندان معلوم اولدوغو کیمی، فلسفی دوشونجه و باخیشلار، فلسفه یه دایانان مودداعالار ایره لی سورولور و آردینجا دا بونا باغلی اولان مؤوضولار دانیشیلیر. اؤنجه ده خاطرلایتمیشدیق کی، دیل و دیلچیلیک علمی اوزون ایللر بویونجا فلسفه علمی ایله برابر و اونون چرچیوه سینده آختاریلمیش و داها سونرالار یعنی ۱۸- جی یوزایللیک لردن سونرا اوندان آیریلیل و مستقیل علم قولو کیمی فعالیت گؤستریمیش دیر.

۲. **لینقویستیک - نظری** - بورادا مؤوضو بیرباشا دیل ایله باغلانیر و بو ساحه اوچون نظرده توتولموش دیلچیلیک نظریه لری اورتایا قویولور. آیدین دیر کی، دیلچیلیک نظریه لری دیلین داها دوغروسو دیللرین سونراکی مسئله لرینی چؤزوب دینچ و آسان یوللار تقدیم ائتمکده اولدوقجا اهمیتلی اولموش دور. همین اساسلار یا دا کؤکلر بیر چوخ مؤوضو و مسئله یه گؤره ده ییشیر و هر دؤنه اؤزونه مخصوص فورما و شکل ایله اورتایا چیخیر:

۱. **تدقیقات ساحه سیننه گؤره** - بو ساحه ده نظری دیلچیلیک بوتون گئنیشلییی ایله هم ده تطبیقی اولاراق اؤیره نیلیر. نظری دیلچیلیک علمی دیلچیلیک ساحه سیننه آن بؤیوک تاثیر یییراخاراق، دیل ایله باغلی وئرلن دوشونجه و گؤروش نؤقطه لرینی اؤیره نیر و اؤیره دیر.

۲. **ایدئیا- فلسفی ساحه سیننه گؤره** - بو ساحه ده ماتئریالیست دیلچیلیک هم ده بورژوا- ایدئالیست چرچیوه سینده گؤتور- قوی ائدیلیلر. بو بۆلمه ده

فلسفە اۋز يثرىنى قوروسا دا، اينانچ، دونيا گۇروشو، وارليغا باخيش دا اۋزونو قەباريق بير شكيلده گۇسترير و بو يولون تدقيقاتچى لارى دا همين جهتده اۋز دوشونجه لرىنى آچيقلایرلار. طبيعى دير كى، آچيقلانان هر بير گۇروش و اورتايا آتيلان هر بير ايدنىا و اينانچ اونون دوغرولوغونو و دوزلويونو گۇسترمز بلکه فردلرين دوشونجه و تەللىل لرى اولاراق موباحيثة ائديلىر.

۳. **اۋلكه لره گۇره** - بوندان اۋنجه ده بحث ائتديييميز كيمي، بونون اۋلكه و بۇلكه لرده ديل اولموش و بو اوزدن ده ديلچيلىك علمى اۋز علملر آراسى يارىنى اييه لنيش و بير نئچه اۋلكه ده او جومله دن هيند، عرب، آذربايجان،... كيمي گوجل و قباريق شكيلده اوزه چيخميش دير.

۴. **قيطه لره گۇره** - ديلچيلىك تدقيقاتى و آراشديرماسى اۋلكه لره اۋزونو گۇستردىيى كيمي، بيرآز گئنيش لنرك قيطه لره يول آچميش و داها بۇيوك بير ساحه و مکتب لره آراشديرلامغا باشلاميش دير. قيطه لر اۋلكه و بۇلكه لرى ۋز ايچينه آلاراق، ديلچيلىك علمىنى و اوندان يارانان تائيلرى اۋز آدلارى او جومله دن *آوروپا، آمريكا،...* ايله دونيايا ياييمشلاردى.

۵. **قوتوبلره گۇره** - ديلچيلىك علمى و اونون تدقيقات قوللارى اۋلكه لر و بۇلكه لردن چيخيب قيطه لره گئندييى كيمي، اۋز فعاليت ساحه سىنى قوتولمشديرىب **قرب - شرق كيمي** آدلار آلتيندا دا يايينلاميش دير.

۶. **علمين انكيشاف تاريخينه گۇره** - ديلچيلىك علمين هرگون داها دا انكيشاف ائديب ايره ليله دىيى كيمي، ديگر علملر و اونلارين قوللارى، دا همين يولو گئتميش و انكيشاف ائتميش دير. ائله بونا گۇره ده، ديلچيلىك علمى اۋزو ده علمين انكيشاف تاريخينه گۇره او جومله دن *كلاسيك، عنعنوى، آسكى، چاغداش* دوروم و وضعيت لر اساسيندا اساسلانميش و ايره ليله ميش دير.

۷. **آنا ديلينين اۋنم و اهميتينه گۇره** - طبيعى دير كى، هر بير وارلىق و جانلى مۇوجود اۋزونه اويغون شرايطه گۇره داها گوجل و داها يئىن ايره لى گئده بيلر. بونا گۇره ده، ديلچيلىك علمى عمومى شكيلده تدقيق ائديايب بوتون

دیللری تحلیل ائتسه ده، آنا دیلیندکی انکیشاف و ایره ليله مه سی مقصده اویغون و بوتون ساحه لردن گۆزه گلیم دیر.

آنا دیلی هر بیر اوشاغین آنا قارنیندا اولدوغو زاماندا باشلاپاراق تجروبه اندیلیب اؤیرنیلدییی اوچون، دیلچیلیک علمینین انکیشافینا آن اویغون زمین یارادیر و بو علمین گئنیش ساحه لی قوللارینی ایره لی گۆتورور.

مندرجات:

- ۳.....گیریش
- ۵.....دیل و اونون اۆنمی
- ۹.....اجتماعی حادیت و دیل
- ۱۲.....دیلچیلیک قوللارینین چئشیدلری
- ۱۶.....دیلچیلیک قوللارینین باغلانتی و علاقه لری
- ۱۹.....تطبیقلى دیلچیلیک
- ۲۳.....دیلچیلیک علمی نین قوللاری
- ۲۸.....دیلچیلیک علمی نین ساحه لری
- ۳۱.....دیل و دیلچیلیک ایکى آیریجا بۆلمه ده اؤیره نیلیر
- ۳۳.....دیلچیلییین اجتماعی اولمایان علملرله علاقه سی
- ۳۷.....دیلچیلیک و فلسفه
- ۴۰.....دیلچیلیک و ادبیاتچی لیق
- ۴۳.....دیلچیلیک و موعاصیر دنیا
- ۴۵.....اجتماعی و طبیعت علملری
- ۵۰.....دیلچیلیک و سوسیولوگیزم آخینی
- ۵۴.....نیو لیتقویستیکا آخینی
- ۵۹.....قازان دیلچیلیک مکتبی
- ۱۹- جو یوزایلین سونلاری و گنج گراماتیک لر
- ۱۹- جو یوزایللیک و میصیر حثروقلیفی
- ۶۵.....منطیقیزم
- ۶۶.....پسیخولوگیزم
- ۶۷.....یئنی دؤور
- ۷۱.....تورک دیللری
- ۷۳.....دیل و تجروبه

- اورتا یوزایللیک لرده دیل و دیلچیلیک علمی ایله باغلی ساحه لرین..... ۷۶
- فونئتیكا، اورفو گرافیا، ائتیمولوگیا، مورفولوگیا و سینتاکتیک..... ۷۹
- چین، یونان و روما دیلچیلییی..... ۸۱
- دیلچیلیک علمی نین گلیشمه و انکیشاف دؤورو..... ۸۴
- دیلچیلیک علمی نین روشنییم- ایلکین نطفه لری..... ۸۶
- دیل و دیلچیلیک علمی و اونون بوتون علملر ایله باغلی اهمیت و تأثیری..... ۸۸
- دیلچیلیک علمی نین نظری اساسلاری..... ۹۱

دیگر آثار مؤلف:

شعر:

۱. آنانیسگیلی
۲. قار چیچه یی
۳. کۈلگه
۴. قوشمالار
۵. گۈنۈل ساخسیسی
۶. آغ بوروسون آغا منی
۷. بیر دۈنه سئویلدیم، بیر دۈنه سئودیم
۸. گونئیده گونوم
۹. پاییزدان - پاییزا
۱۰. ایکی چاپین آراسیندا
۱۱. چیچکلره بیر چیچک
۱۲. ضامینیم سئوگی دیر
۱۳. ساچ قیرینی
۱۴. خالاچ کۈیۈن گزرسن
۱۵. گوز گوللری
۱۶. کۈمۈرو گۈزلر
۱۷. ...

رومان و حئکایه لر:

۱. قان یادداشی
۲. منی توپراغا گۈتۈرون
۳. گئرب
۴. سئوگی داموسو
۵. بیچاق و سوموک
۶. کند گلینی
۷. قان قوخوسو

۸. گۆزلىرى دريا ده نيز

۹. سارىشىن

۱۰. تىلئفون

۱۱. يورغانىم ياغىش اولسون

۱۲. او گلسه دىنچ اۇلرم

۱۳. يارالى سئودا

۱۴. اۆلومه اوغرامىش دوستلوق

۱۵. آلين يازىسى

۱۶. بير قول پاپاتيا

۱۷. قوووشما اۆزلىمى

۱۸. گۆنول سسى

۱۹. ...

زبان شوناسلىق:

۱. دىل و دىلچىلىك

۲. چاغداش آذربايجان تور كچه سى

۳. دىل بىلگىسى ۱

۴. دىل بىلگىسى ۲

۵. تور كچه - تور كچه سۆز لوک

۶. فارسجا - تور كچه سۆز لوک

۷. انگىليزجه - تور كچه - فارسجا سۆز لوک ۱

۸. انگىليزجه - تور كچه - فارسجا سۆز لوک ۲

۹. تور كچه فارسجا سۆز لوک

۱۰. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۱

۱۱. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۲

۱۲. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۳

۱۳. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۴

۱۴. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۵

۱۵. تور كچه - فارسجا دانىشيق ۶

۱۷. تور كچه - تور كچه - فارسجا دانىشيق

۱۷. تور كچه - انگىليزجه - فارسجا دانىشيق

۱۸. ماهيت زبان

۱۹. آذربایجان یئر آدلاری - توپونیملر
۲۰. آذربایجان دیلی نین گلیشمه سی
۲۱. تورکجه - تورکجه گئنئل سۆزلوک
۲۲. ...

ترجمه لر:

۱. هدیه
۲. عناب آغاچ
۳. آتا یادىگارى
۴. اۆلومدن سونراكى ياشايش
۵. آتام ايله منيم ناغیللاریم ۱
۶. آتام ايله منيم ناغیللاریم ۲
۷. آتام ايله منيم ناغیللاریم ۳
۸. آذربایجان آتا به یلر دؤولتی
۹. بؤیوک هون امپئرییاسی ۱
۱۰. بؤیوک هون امپئرییاسی ۲
۱۱. بؤیوک هون امپئرییاسی ۳
۱۲. نیظامی نین دونیا شؤهرتی
۱۳. بئشیک نغمه سی
۱۴. آی نین یوخوسو
۱۵. قوجا و آسلان
۱۶. یاد قیزی
۱۷. چنگیز خانین آغ بولوتو
۱۸. آذربایجان بیتکیلری و طبابت
۱۹. آریا
۲۰. یئددی گۆزل - نیظامی
۲۱. لئیلی و مجنون - نیظامی
۲۲. ایسکندرنامه - نیظامی
۲۳. خوسرو و شیرین - نیظامی
۲۴. گیزلر قایناغی - نیظامی
۲۵. موغاملار - رامیز ظهراپ
۲۶. کرونولوژی تاریخ

۲۷. آذربایجان تاریخی

۲۸. کیچیک یوماق

۲۹. ...

تدوین، تنظیم، تصحیح:

۱. سحر آغاجی

۲. آلیشیق

۳. قاپات گوزلرینی

۴. گونه باخان زمیسی

۵. بز قارتالی

۶. دیوانی علی آغا واحید

۷. بنگ و باده - فضولی

۸. یئددی جام - فضولی

۹. شکایت نامه - فضولی

۱۰. دیوانی فضولی

۱۱. اوچوروملار

۱۲. هیند سبکی

۱۳. دان اولدوزو ۱

۱۴. آذربایجان خالق ماحنیلاری

۱۵. آچیلمامیش صحیفه لر

۱۶. مئیوه لرین قونوشماسی - فضولی

۱۷. ادبی سبک لر

۱۸. ...

علمی، ادبی، تئخنیکی:

۱. ائلکترونیک اؤیره نیشی ۱

۲. ائلکترونیک اؤیره نیشی ۲

۳. ده ده قورقود و یئنی توپلوم

۴. آذربایجان میفولوگییاسی

۵. یازیشما

۶. آذربایجان عائله اوزره

۷. ...

تیرانه و تصنیف لر:

۱. قوچاق بابک
۲. سولدوردو خزان
۳. کومورو گوزلر
۴. جیهه یه دوغرو
۵. خبر آل بیزدن
۶. تنلر
۷. قالمادی
۸. ائل باغچاسی
۹. گفتدیم
۱۰. آللرینی
۱۱. سنسیز گئجه لر
۱۲. سارا
۱۳. آغ گلیر منه
۱۴. دوز کیمی
۱۵. چیچه ییم
۱۶. ستارخان
۱۷. یواشجا اوخویون
۱۸. آذربایجان
۱۹. کۆریه دیلک
۲۰. یونجا گولو
۲۱. قالسین آغلایا- آغلایا
۲۲. قورخورام ایتیرم
۲۳. آغلایماغا چالیشما
۲۴. اوزدویون یامان
۲۵. دلی گؤنلوم دیوانم
۲۶. سر قیزیل گولو
۲۷. گؤنول ساخسیسی
۲۸. آمان- آمان
۲۹. ...

مسئولیت، خدمات و افتخارات:

۱. شاعر، نویسنده، مترجم، زبان شناس.
۲. عضو کانون نویسندگان آذربایجان.
۳. عضو اولین هیئت مدیره انجمن ادبی شهریار تبریز (۱۹۹۰).
۴. عضو شورای عالی نویسندگان فوند مطبوعات بین المللی اروپا- آسیا.
۵. عضو شورای عالی نویسندگان و محققین مرکز علم بین المللی ویکتور.
۶. منتخب فستیوال زبان، ادبیات و تاریخ دانشگاه تهران به عنوان زبان شناس برتر (۲۰۰۳).
۷. برنده جایزه ویژه ششمین کنگره بین المللی آشیق قاراجا اوغلان در شهر تاروسوس (۲۰۰۷).
۸. برنده مدال طلائی جمهوریت چهارمین کنگره بین المللی آشیقها و شاعران در شهر بورسا (۲۰۰۸).
۹. کسب دیپلم افتخار شهرداری شهر ییلدیریم در ترکیه.
۱۰. کسب لوح تقدیر شهرداری شهر تاروسوس در ترکیه.
۱۱. مؤلف بیش از ۱۵۰ اثر علمی- ادبی- زبان شناسی.
۱۲. مصحح و دیباچه نویس بیش از ۹۰۰ اثر علمی- ادبی.
۱۳. مؤلف لغت نامه دوازده هزار صفحه ای ترکی- فارسی- انگلیسی.
۱۴. اولین سردبیر روزنامه آسان در تبریز.
۱۵. نماینده رسمی مجله بین المللی پایاتی در ایران.
۱۶. مدیر و مجری کنگره ده ده قورقود در تبریز (۱۹۹۹).
۱۷. عضو هیئت مدیره کنگره بزرگداشت نودمین سالگرد صمد وورغون در شهر باکو (۱۹۹۰).
۱۸. اولین مدیر فرهنگی آکادمی فرهنگی- هنری پارلاق دان اولدوزو در تبریز.
۱۹. استاد زبان و ادبیات ترکی مراکز علمی و دانشگاههای تبریز، مراغه، سولدوز، خوی و اورمو.
۲۰. دارای صلاحیت رسمی در خصوص تدریس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاهها از طرف دانشکده های ادبیات نظامی و زبان شناسی نسیمی.
۲۱. کسب دیپلم افتخار شعرای کشورهای آسیای میانه تحت عنوان شاهمار علی اکبرزاده در شهر باکو (۲۰۰۷).
۲۲. مؤلف دهها مقاله علمی- ادبی و حضور در کنفرانسهای داخلی و خارجی.

۲۳. آثار و اشعارش در دانشگاه‌های ایران، آذربایجان و ترکیه به عنوان پایان نامه و تز دکتری تحقیق و انتشار یافته است.
۲۴. مؤلف بیش از ۳۰ ترانه و تصنیف.
۲۵. کسب لوح تقدیر کنگره آشیکها در دانشکده کشاورزی تبریز.
۲۶. کسب تندیس جام طلائی حسنلو و لوح تقدیر از انجمن ادبی شهرستان سولدوز (۲۰۰۰)
۲۷. کسب لوح تقدیر از کنگره بزرگداشت هشتادمین سالگرد انقلاب مشروطیت در شهرستان شبستر.
۲۸. کسب نشان ویژه خانه تئاتر شهرستان سولدوز (۲۰۰۰).
۲۹. کسب لوح تقدیر انجمن ادبی شهرستان شبستر .
۳۰. کسب نشان ویژه خانه آشیکها در شهر بورسا (۲۰۰۸).
۳۱. کسب تقدیرنامه دانشگاه تربیت معلم آذربایجان (۲۰۰۱).
۳۲. ...

ÜMUMİ DİLÇİLİK

Dr. ALİ DAŞKIN

1. Baskı

Təbriz- 2009

Tel: (+98) 914. 406. 64. 47